Az " Árpád " B. E. Jegyzetkiadó Csoportjának Kiadványai 16. szám.

AZ ÓKORI NEVELÉS TÖRTÉNETE.

Dr. Mitrovics Gyula egy. nyilv. r. tanár úr előadásai alapján készitette Ördögh László tanárjelölt.

Kiadja a Bölcsészettanhallgatók "Árpád" Bajtársi Egyesülete.
Debrecen, 1936.

E 132/19

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DEBRECENI TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

A görög nevelés története.

A kultura nemcsak a klasszikus népeknél kezdődik, hanem volt már előttük is. De a görög kulturális ismeretek nélkül nem teljes a kultura még a reál tudományok terén sem.

Az emberi kultura lényegéhez tartozik, hogy belehelyezkedjék annak egészébe. Fontos, hogy a mult összes eredményeit összekapcsoljuk a jelenkor problémáival; nélkülözhetetlen feltétele a kulturának, hogy saját multunkban otthonosak legyünk.

A materialisztikus és humanisztikus kultura az, hogy a materiális kultura sem csupán materia, hanem ebbe is beleviszi a tudomány összes kritériumát, hiszen ez is tudomány. Az emberi kultura sem nélkülözheti a humanisztikus tudományok ismeretét.

A görög kultura sem volt általános, csak a szabad görög kiváltsága volt ez, de azért mégis a görög kultura alapvetése nélkül elképzelhetetlen a mai kultura.

Mint láttuk, történeti kutatás az alapja a kulturának. Az ember nemcsak a jelent foglalja egységbe, de a jövő is belekapcsolódik a jelenbe, valamint a mult is, a jövőbe. A kultura érdeke követeli, hogy az ember a mult értékeit a jelenbe kapcsolja s e viszonyt hasznositsa. Ez a nagy jelentősége a történeti tanulmánynak.

A görögség nevelési törekvése nagyon fontos, mert a régi görög-római kultura az alapja a mai kulturának. Gyakorlati szempontból a görög előbb van kulturális nevelési törekvéseiben, mint pl. kelet.

Mai kulturánk tartalmilag szegényes a keletéhez képest. Kelet kulturája a vallásos szemlélődés kulturája, ez pedig távol esik a mi kulturánktól.

A görög kultura, filozófia fölénye: alig van filozófiai probléma, melyet a görög filozófia nyugvópontra ne helyezett volna. A görög filozófia megtermékenyitette a keresztyén gondolkodók lelkét, gyümölcsöztette az összes előző filozófiai alkotásokat.

Még ha csak a görög kultura müvészi alkotásaira tekintünk is, vagy a római jogalkotásra, mely ma szinte nélkülözhetetlen - ezek egyetemes emberi szempontból örökre aktuálisak maradnak.

A környezetnek nagy hatása van a nevelésre, ugy az egyénre, mint a társadalomra. Láthatjuk ezt a görög szellemi fejlődésnél. A görög kultu-

rának megvannak a kapcsolatai az előző kulturával. Kimutatható a keleti kultura hatása főleg Egyiptomon keresztül Babylonnal kapcsolatban. Eduard Roth mutatta ki e kapcsolatot szinte láncszemes módjára, Gruppe már az istentiszteleti szertartások körében mutat reá e kapcsolatra.

A görög betük föniciai eredetüek, a geometriás ismeret pedig az egyiptomi papi kultura köréből jött a görög kulturába.

Ilyen belső érintkezés élt a különböző görög törzsek és a keletiek között. A szellemi érintkezésnek két feltétele - 1.kell, hogy az illető népnek kulturszükséglete legyen, 2.,hogy valóban fizikai és szellemi érintkezés legyen a két nép között - tökéletesen meg volt a görögöknél s igy ezen érintkezés gyümölcsözővé is lehetett.

A görög épitészet pl. kifejlesztette az értékes kőanyag legtökéletesebb felhasználását. A gerendázás, a faépités klasszikus motivuma szerint készült. Nagyszerü motivumok gazdag kifejlesztése a görög épitészet. Vagy pl. az oszloprendszereket is az egyiptomiaktól vették át. Ott az oszlopok szinesek voltak, a fejezetét falombozat utánzattal diszitették /mintha pálmafák volnának/. Ez a keleti oszloprendszer főtipusa. A görögöknél ugyanez maradt meg, de stilizálva. Szinezték is az oszlopokat, de ők már kőbe faragják az egyes alakzatokat.

Igy honositotta át a görög szellem a szellemi kölcsönzés összes elemét.

Az emlitett két feltétel kell, hogy fejlődhessék egy nép. Ezen lehetőségek teljes mértékben rendelkezésére állottak a görögnek.

Nagy hatással volt a görög fejlődésre a geographiai elhelyezkedés: A déli, hegyláncokkal elzárt rész és a szigetek enyhe temperaturája mellett a természet ugyszólván ingyen ad sok mindent a lakóknak. De a hegyláncok tagolják az egységes területet. Elrekesztik egymástól a megtelepült lakosságot. Ilyen szerepe van a primitiv lakókra a tengernek- később ez nem volt akadály. Igy fejlődött ki a törzsrendszer s a törzsek elkülönitve folytatták fejlődésüket. Ennek nagy hatása volt a kulturára is. Láthatjuk pl. az épitő-stilusnál /: dór, ión oszloprendszer, a dór egyszerü, az ion diszes.:/

Ez a hatás észlelhető nevelési téren is.

A földrajzi sajátosság nagy hatással volt pl. a gazdasági életre is.Pl. Rindos főterménye a bükk, de megterem a rizs, gyapot, olajfa, Argosban a narancs stb. Vannak területek, hol a legnyersebb anyagokat, fát, követ találjuk meg, viszont más területeken a déligyümölcs nyujt teritett

asztalt. Északon a természet mostohasága keményebb kenyérkeresetre kényszeriti a lakosságot, de az ő köviik, a parosi márvány a legfinomabb és legértékesebb. A természet kárpótolta a lakosokat, s a görög nép meg is találta a módot, hogy hogyan csináljon a kőből kenyeret.

Mindez azonban még igy nem biztositotta a görög mindennapi táplálkozását. Ott volt a tenger. Ez csak eleinte látszott akadálynak, hamar felismerték, hogy ez a legjobb összekötő kapocs és legkiválóbb eszköz a kereskedelemre. Igy lett a tengerikereskedelem egyik és első főkenyérkeresetük. A tenger azonban szeszélyes barát, de az áradások, viharok még éberebbé tették a görög hajósokat. Megszállották Graccia Magnát, ez lett gabonatermő gyarmatuk, viszont a gabona elhozáshoz jó ellenérték volt az ő márványuk.

A görög állandóan üzletet csinál és földjéből minden darabkát felhasznál - melyért keleten gazdag cserét kap.

A görögben élt a hatalmas erő az akadályokkal szemben, megtalálta a módot, hogy hazája kincseit hogyan értékesitse. Kifejlődött a müipar, közlekedés. Ismerte a görög kelet vallását, müveltségét.
A görög kereskedő ezer szemü és eszü ember., üzletember. A görög utasok kikérték a jóshelyek javallásait s visszatérve, leróták adományaikkal és vándorlásuk tanulságaival a hálát.

A görögség tisztában volt földrajzi, néprajzi és kereskedelmi viszonyaival.

A görögséget a földrajzi helyzet kereskedelemre utalta. Másrészt a gazdag bányakincsek a müipart fejlesztették.

Ezek mind olyan tényezők, melyek nem engedik a görög szellemet elernyedni. Lelkükben gyors alkalmazkodóképesség alakult ki. Ez tette alkalmassá a görögöt, a görög szellemet a görög-római kultura kifejlesztésére.

A törzsrendszerrel a helyikultura is kialakult és különböző irányokat vett.

Mindenütt érvényesül a görög sokfélesége, hajékonysága, de kiegyensulyozott lélek a görög.

Rendkivüli érzékük van az arányosság iránt, ezért oly tökéletes a görög müvészet, kultura.

Foglalkozásuk hozta magával a korlátlan szabadságot is. A józan mértékletesség dominál.

Iparüző, foglalkozásuk következtében nekik mindent teljes odaadással és fáradsággal kellett végezniök.

Teljes elmerültség, odaadás jellemzi a görögöt, tárgyszerüség, objektiv jelleg, de ép ez a reális érzék tette tudományos kutatásaikat is eredményessé. Reális és ideális hajlam érvényesül teljes egészében a görög kultura fejlődésében és először is itt érvényesül.

Filozófus is a görög nép, de- mint már láttuk - filozófiájuk nem vallásos, misztikus tévelygés, mint a keleti népek bölcselete. A filozófia eredeti tisztaságában jelentkezik a görögnél, és méltán nevezhetjük ezt a későbbi filozófia alapjának.

Eszményiség és a valóság egyesitése vitte a görögöt a müalkotások gazdag terére. A görög müvészetnek sikerült a szépnek örök eszményét megvalósitani, amelyet esztétikai értékben nem mul felül semmi más a világon. Kultusz lesz a szép.

A görögséget jellemzi az egységbefoglalás. Igy megtalálja a görögség a maga müvészi kifejezőformáit is. Meg van a görögnél a nyelvnek is az alkalmazkodóképessége. A görög nyelv hangrendszere hajlékony. Formálható és harmonikus. Alaktana gazdag, gazdag a mondattana. Méltán mondja Curtius a görög nyelvre: " Müvésziesen kiképzett bajvivó, melynek minden izma diadalaratásra fejlődött."

A görögöknél találjuk az első aranypénzt is.

Gazdag változatosságot mutat az állami és társadalmi élet.- A görög müveltség meghatározása igen nehéz volna. Minden téren rengetegoldalu *fejlődést látunk. Nagyon sok faji vonás látható* a nevelésben. A görög gondolkodás a müvelődési törekvéseket megkülönbözteti a hivatásszerüen, kenyérkeresoti alapként üzött müvelődéstől. Tehát csak azon elemek a müvelődési alkotórészek, amelyek a gyakorlati alkalmazás kizárásával sajátittatnak el. Pl. müvelt embernek nem volt szabad a sportot az atlétaságig fejleszteni, szabad ember ezt csak időtöltésből,szórakozásból tehette. A honorárium-ért dolgozó embernek kapzsi, haszonvágyó volt a neve. Önzetlen kedvtelésből, időtöltésből, az erény gyakorlása céljából müvelődtek. Önként vállalt feladat a müveltség. Jellemzi a szellem sokoldalusága : " nom multum sed multa. "

A " Paideia " = "müveltség" tulajdonsága az érdeklődés sokoldalusága, majdnem teljessége. Fontos az erkölcsi eszmények központjában való egyesülés. A görög müveltségnek megtaláljuk eredetét a keleti

népeknél mégis egészen autonom. Ki kell emelni e kultura önkéntes jellegét és sokoldaluságát.

Sokrates szerint az erény és tudás egy. Aristoteles azt hirdeti, hogy az erény munkáját belátással, neveléssel és szoktatással lehet elősegiteni. Ott él már a vallásosság is ezek bölcsője mellett. A legfőbb jóra törekvés a főcél, e legfőbb jó pedig maga az istenség. Az istenséghez fordulnak okfejtéseikkel a pithagoreusi tanok követői, de ott van az istenség az uj platonikusoknál is, tanuk lényege az emanáció, mindenből az istenség árad, sugárzik az ember felé.

A görög szellem sohasem veszitette el a kapcsolatot a vallással. Az istenség fogalma mélyen megtermékenyitette a görög szellemet.

" A görög nevelésügy és történet korszakai és forrása " tárgyalása előtt még tisztázni kell nehány, a görög nevelésre jellemző fogalmat:

Paideia = pedagógiából ered = nevelés, oktatás, képzettség, tudomány. A testi és szellemi erők harmonikus összességét jelenti a 7 életévtől kezdve.

Agoge = külső nevelői ráhatás, fegyelmezés. Bővebb értelemben: szállitás, elvitel, bölcselők iskolája, zenei időmérték, főleg szellemi ráhatás,

Trophe = trophsó,-no= szilárddá tesz, táplál, növel, ápol. Jelenti a fizikai ráhatást, nevelést, az ifjuságnak 7. életéveig tartó gondozását jelenti.

Görög pedagógiai munka nem igen maradt reánk. Főleg csak a vázaképek nyujtanak adatokat. De találunk Platon, Aristoteles főleg politikai müveiben. Nagyon sok forrásmunka elveszett igy a görög irók müvei még azok, ahonnan adatokat szerezhetünk.

A görög társadalom és állam tevékenysége a nevelés terén.

Ami a görögök nevelésügyét illeti, egész általánosságban előre kell bocsátanunk, hogy a görög müveltségnek és önnállóságnak virágzó korszakaiban és még inkább azt megelőzőleg Hellasban a köznevelési intézkedések kezdetlegesek és módfelett hiányosak voltak. Az iskolák, amennyiben léteztek, magánvállalkozások voltak, a legkezdetlegesebb fölszerelésekkel. Az irást és olvasást legtöbbször bódékban vagy

sátrakban sőt a szük utcákban tanitottak megzavarva az utca zajától és egyébb alkalmatlanságaitól. A tanitó helyzete nagyon is kezdetleges volt. Jellemző erre az a szállóige, amelyet akkor használtak ha valakinek az ismerősök közül nyoma veszett: " vagy meghalt, vagy elment tanitónak." Ezt a lenézett mesterséget leggyakrabban valódi, vagy felszabadult rabszolgák üzték, rendszerint olyanok, akik egyébb munkára alkalmatlanok voltak, ha pl. gyümölcs szedéskor a fáról a rabszolga lecsuszott és csontjait törte, a körülötte állók azonnal vigasztalták, hogy jó lesz pedagógusnak.

A zene tanitásra mégis külön iskoláik voltak s ezeknek volt valamelyes fölszerelésük. Némelyikben még meg volt Apolló, vagy Pallas athéni szobra is.

Maga az állam csak nagyon általános rendelkezésekkel avatkozott bele a nevelési munkába. Igy pl. Athénben megszabta a tanitásra felvehető ifjaknak a számát, előirta a tanitás kezdésének az idejét is. Valami kicsit a tanitási anyagba is beleszólt pl. Euklidész irányitása mellett elrendelték a ion alfabetum tanitását. A szülőket kötelezték arra, hogy gyermekeiknek a musai és gymnasiumi képzésnek egy bizonyos fokát adják meg. Nagy görögország egyik hires törvényhozója elrendeli, hogy minden szabad ember gyermeke köteles irni megtanulni.

A spártai nevelés állami jellegéből önként következett, hogy az állam határozottabban beleavatkozzék a nevekésügyekben. Ephorosok szigoru ellenőrei voltak a musai iskoláknak. A görög állam nevelői tevékenységéhez tartozott az is, hogy alkalmilag gondoskodtak müélvezetekről, szinházról, hangversenyről, felvonulásokról és versenyekről. Ide tartozik az is, hogy az állam a nevelés céljaira gymnasiumokat épitett. Minden államnak volt egy nyilvános gymnasiuma; Athennek több is. Ezekben nemcsak gyakorló helyek voltak, hanem diszkert, sétahelyek és csarnokok; ezeket hősök és istenek szobrai diszitették. Ezekben folyó munka az előljárók felügyelete alatt áll. Ezeknek a gymnasiumoknak a helységében folytak le a nagyobb irodalmi összejövetelek, szórakozások és a szellemi élet megnyilvánulásai. Itt tanitottak a filozófusok. A velük való társalgás előadásaik után a legelőkelőbb és legkedvesebb időtöltés volt. A görög szellemi élet magas szinvonalát semmi annyira nem jellemzi, mint az a fejlődés amelyen [illegible] szónak a jelentése ment át :nyugalom, szabadidő, tanulmányoknak szentelt idő, tudományos, főleg bölcseleti foglalkozás, végül iskola.

Platon és hivei is egy gymnasiumban, a Pallas Athenének ajánlott és Akademos hősről Akademiának nevezett gymnasiumban tanitottak. Ennek platánfái között állott a Musák temploma, melyet Platon és a nagytanitványainak a szobra ékesitett. A Cynikusok a Herakles tiszteletére emelt gymnasiumban, Kynosorgesben, Aristoteles és követői pedig az Apollónnak fölszentelt Lykejonban tanitottak stb.tsb. A tornaversenyeket sik téren tartották s később ezeket a helyeket palaestráknak nevezték.

Egyébbiránt a filozófusok iskolái nem voltak intézményesen megszervezve sem. Állandóságra és folytonosságra csak a mesterek és követőik személyisége képesitette. Leckepénzt nem szedtek a szegényektől, s igy a tanulnivágyásukat anyagi nehézségek nem gátolták. Bár arra is van nyom, hogy valamit kellett, ha nem is mindég és rendszeresen, fizetni. Igy Thecphraestos és Epikuros végrendeletéiben utódai javára ingatlanaikról rendelkeznek. Határozottabb szervezettel pythágoreusoknál találkozunk. Minden valószinüség szerint ez az egyptomi papi iskolákra vezethető vissza. Mindvégig idegen is maradt ez a szervezkedés a görög ember szellemétől; az államhatalom sem tudott vele megbarátkozni és ezért egyes helyeken az iskolákat fel is oszlatták. A Sokrates ellen inditott eljárás is azt bizonyitja, hogy az állam sokszor nézett féltékenységgel a filozófusok iskoláira. Még a IV-ik század végén is volt emiatt összeütközés. Sophokles demagogos Athenben elrendelte, hogy a tanács engedélye nélkül egy bölcselő sem nyithat iskolát. Mire a filozófusok azzal feleltek, hogy elhagyták a várost, köztük Aristoteles és Theophrastos is. Nem is tértek vissza előbb, mig a rendeletet vissza nem vonták. A bölcselő iskolák és az alsóbbrendü tanintézetek között középen állottak a grammatikusok és a hretorok iskolái, külön-külön ugyanis bármily közel állott is egymáshoz a két tudomány, külön életét mindvégig fenntartotta. Mint a grammatika és a retorika tanitásánál, ugy a mennyiségtannál is az oktatás nem volt szoros rendhöz és időhöz kötve. A különböző iskolák tanitásai, vizsgái és órarendjei semmiféle szabály szerint nem igazodtak; különböző élethivatásokra előkészitő iskolák vannak. A legmagasabb hivatáskör betöltői közé tartoztak pl. a papok, de ezek előkészületei sem voltak iskolához kötve annyival kevésbé, mert a legtöbb papi állás öröklhető volt s ezért a szükséges ismeretek családi hagyományok alapján öröklődtek tovább. Az iprai foglkozás elsajátitására már voltak társulatok és testületek, de ezek munkájában is kétségtelenül a hagyományok

vitték a főszerepet.

A görög müvelődés fénykorszakaiban ime szerves intézmények nem állottak a kulturának terjesztésére. Annál érdekesebb hogy az utóvirágzás korszakában ezt is megcsinálta az idő s a görög szellemnek még haldoklásában is hatalmas ereje. Ptolemeios Philadelphos Alexandriában 322-ben megalapitotta a hires Muzeumot. Ennek hatalmas és fényes termeiben száz tudós dolgozott képviselve a bölcselmi irányoknak és a különböző tudományoknak legtöbbjét. Élükön, a Museum papja állott.
Az intézet egyik legjelentősebb tagja a könyvtáros volt. A Museumoknak külön vagyona volt. Tagjai csak lakást és kosztot kaptak, azonkivül a fejedelemtől évjáradékban is részesültek. A gazdag könyvtár egyszersmint a görög és keleti irodalmat magába foglalta. Voltak csillagászok és fizikusok, volt orvosiintézetük. Állandóan iródákokat alkalmaztak a könyvek publikálására és hogy fennakadás ne legyen, a király megtiltotta a papirus készitést. A Museum, mint császári intézet a későbbi korban is tovább virágzik. Egyébbiránt számos jel arra mutat, hogy viszont a Museum fejlődésére pedig az egyptomi papi iskolák gyakoroltak hatást. Ilyenek: a konvictusi élet, a collegiumokba való csoportosulás, a papi vezetés. Az alexandriai intézetekkel versenyeztek a pergamoni, az Attalidák alatt. Itt is meg voltak a tudomány müvelésének összes feltételei; II. Eumenos könyvtárt alapitott, mely megközelitette gazdagságban az Alexandriait. Pergamen gyárat is létesitenek, mely nevét is innen nyeri. III. Attalos botanikus kertet alapit stb.stb. A római korban nagy szerepet játszanak különben a görög és római müveltség kifejlesztésében. - Antiochiban is nagyobb számban éltek tudósok Antiochus udvarában; ott is volt nagy könyvtár és virágzó hretor iskola.

Mindez csak általánosságban a görög müveltségről és iskoláról majd külön tárgyaljuk a részleteket korszakonként és törzsönként.

A fentiekben körvonalazott görög ethosnak a kifejlesztése és megvalósitása volt a görög nevelés főtörekvése. Ennek a sokoldalusságnak harmonikus megvalósitása. Eme sokféle érdeklődés a szépség, a jóság eszménye körül csoportosul; erre a kettősgre a görög szellem külön fogalmat, -t teremtette. Ennek a megvalósitására törekedett a görögség. Ez volt az ő nevelési eszménye. Ehez egyaránt hozzátartozott, mind a külső, mind a belső jóság és szépség.

Ennek megfelelően a nevelés egyidejüleg két irányban fejlődött: egyik a gymnasiális nevelés, az emberi test erejének és szépségének a kifejlesztésére irányult; a másik a musai nevelés, ezzel pedig a lelket akarták mindama tartalommal és erővel felruházni, amit egy müvelt görögnek a kalokagathia eszménye megkivánt. Meg kell azonben jegyezni, hogy a görög gondolkozás még nem választotta szét ily tudatos határozottsággal a lélek és test fogalmát. Ezt mutatja egyébként az is, hogy a gyakorlatban a gymnasiumokat egyaránt használták testgyakorlások és elméleti tanitások szinhelyéül.

A gymnasiumok és palaestrak kezdetben igen egyszerüek pusztán csak gyakorló helyek, játszóterek voltak igy pld. Spártában. Hatósági gondozás alá kerülve később gondozott kertek és épületek fogták körül és a társas, valamint tudományos életnek is keresett középpontjai lesznek.

A gymnasiumokban vagy palaestrákban folyt tornagyakorlatok a következők voltak: 1./ futás, süppedő fövenyen. És pedig gyors futás. /kb. 600 lábnyi távolság/; kettős futás fegyverekkel; hármas futás, mint a gyorsaság és kitartás próbája. 2./ diskos dobás. 3./ Ugrás magasba és távolba. 4./ Dárdavetés. 5./ Birkozás.

Mindez együtt volt. Akik ezeket végig gyakorolták, jutalomban is részesültek, a legszebb fejlődésü férfiakká váltak, Arisoteles szerint is. Mindezekhez járult egy ökölvivással kombinált birkózás. Ez utóbbi azonban már nem tartozott a rendes nevelési gyakorlatokhoz.

A musai nevelés a Musákról vette nevét, kik istennők voltak, ami a hétköznapi munkától különbözött és jelentette mindazt, ami az életet szeppé és derültté tette. A musai nevelés tárgyai kezdetben a költészet és annak kisérő éneke és zenéje voltak. Később minden a görögöktől müvelt tudomány körébe tartozott és ami a lélek fejlődésének eszköze. Kiemelendő, hogy a görögök a test és a lélek életét és azok fejlesztését nem választották formalag sem szét teljes merevséggel. Azért a musai nevelés a lelkierők fejlesztésével visszahatnak a test magatartására is; viszont ez utóbbinak harmonikus fejlesztése a lélek erejét és összhangját is fokozta. Epen ugy, mint ahogy az istenek is különbözők voltak; a testi és lelki hatalmak oltalmazói és urai például Hermes Apalaestra és a Kythara feltalálója, a müvészet és a beszéd tanitója; Athéne a harcias tudományok istene stb. Egyszóvel mind a gymnasiális, mind a musai nevelésnek az egyéniség harmonikus kifejlesztése összes, egymást kiegészitő tulajdonságaival és erőivel, hogy a görög állameszmény kiépitésének hasznos munkása lehessen.

Ebben a nevelő munkában a müvészetnek, főleg a zenének és költészetnek, mindvégig uralkodó szerepe volt, kezdetben meg épen ez volt a testgyakorlás mellett csaknem az egyetlen nevelői eszköz. Csakhogy a zenének más volt a szerepe a görögöknél, mint ma és lényege is más volt. Nemcsak a hangok müvészete volt és a hallás fejlesztője, hanem az egész szellem kifejezője és képzőeszköze. Különösen nagy fontosságot tulajdonitanak neki az erkolcs fejlesztésénél és a szenvedélyek fegyelmezésében. A lélekben a szépség kifejezőjének tartották. Platon és Aristoteles felfogása szerint is párhuzamba állitható a tornával. Ezzel van összefüggésben, hogy sokszor azonositották a filozófiával, viszont Sokrates a bölcseletet a zene bevezetőjének mondotta.

A zene volt a görögök igazi eleme. Tehát sokkal több volt a kedvteléshél: a nép érzelmi világának, sőt egész életének is egyenes hordozója és kifejezője. Ehez képest az állami, társadalmi és magán életnek a legintenzivebben való összeforrását nagyban elősegitette. Annak megváltozásával és megromlásával a görög szellemi és társadalmi életnek megromlása is következett. Azért avval aki a zenét nem szerette, azt barbárnak tartották. Tényleg, amikor a görög közéletben a bomlás jelei mutatkoznak, zenéjük jelleg módosult.

Természetesen igy a zenének nagyobb volt a szerepe a szellemi és közélet terén, mint gondolnánk. Költészet, hangszer és énekszó egymástól elválaszthatatlanok voltak. Ezekhez társul igen sokszor a tánc. Mint a görög zene egyik dicsérő tulajdonságát kell kiemelnünk hogy inkább a hangközök finomságait dolgozta ki, mint az összhangzás sokszinüségét. Ezért a mai zenéhez viszonyitva egybehangzó volt.

A mi harmóniánk helyett inkább csak a harmóniát élvezték. Másképen is értelmezte a harmonia szónak jelentését. Nem az egyszerre hallatott hangok összességét és összeillőségét, hanem az egymás után következőket értette alatta. A momentán összhangzás helyett a successive harmoniát kedvelte, azaz a melodiát. Csakis igy érthető és értelmezhető Aristotelesnek ez a helye: " Mivel a zene magas és mély, hosszu és rövid hangokat kapcsol össze, ezzel a különböző hangokba harmoniát visz bele.

A zenének kisebb önnállósága volt a görögöknél, mint nálunk. Ezt már érintettük. Fölvonulások és tornaórák kisérésére szolgált és igy a tornatanitásnak is lényeges kiegészitője volt.

A szélesebb értelembe vett musai képzés másik tárgyának, a költészetnek a jelentősége a szaktanulmányok köréből eléggé ismeretes. Csak azt kell még kiemelnünk, hogy, mint Sokratesre hivatkozással már emlitettünk is, a musai és zenei képzésnek betetőzője a filozofia volt. Mindennek a sokoldalu és harmonikus képzésnek célja a magasabb rendü erkölcsiség és annak a politikai életben való megvalósitása volt. Minden jól müvelt görög arra törekedett, hogy egyéniségét kellően tudja az állami életben érvényesiteni. Elitélik, mint erkölcstelenséget, aki az államban és annak kifejlésében szivesen és tehetsége szerint részt nem vett. Jellemző azonban az is,hogy a görög demokratikus felfogással azért összefért az állami életben egészen kivül maradt rabszolgaság, sőt egyenesen a rabszolga rendszerre alapitotta hatalmát.

A görög nevelést a következő korszakokra oszthatjuk fel.

I. Homeri kor.

II. A Homeri kortól a Perzsa háboruig. / A régi nevelés kora/.

III. A perzsa háboruktól / 498-tól, 338-ig Isokratesig/ az Uj nevelés korszaka.

IV. Isokrates halálától az athéni egyetem bezárásáig.

Homerosi kor.

A tudományos valószinüség amellett szól, hogy körülbelül a kilencedik századig Kr.e. folyt le az a hatalmas belső munka, amellyel a görög nép áthasonitotta, fölszivta magába az őt ért idegen hatásokat, nemzeti sajátossággá alakitva át.

Már emlitettük, hogy a régebbi felfogástól eltérően megállapitották, hogy több főleg keleti nép gyakorolt termékenyitő hatást a görögségre. Azt is gondolták, hogy legkésőbb és legközvetlenebbül a pelazgoktól fogadott el a görögség legtöbb benyomást, akik Kr.e. a XIX-ik században települtek volna le Hellas területén. Ez azonban nem bizonyitható. Csak annyi valószinü, hogy amikor a görögség a történelem szinpadán megjelenik előttünk, már hosszu, talán több évezredes iskolán ment keresztül. Ebbe az időbe eshetnek azok a hadjáratok és vállalkozások is, mint pl. a trójai, amelynek emlékei őrzik a homerosi költemények, az argonauták mondája, krétai mondakör stb. Ennek a fejlődési foknak a betetőzése a homerosi költemények. Azért nevezzük ezt a korszakot a görög nevelés homerosi korszakának.

" A homerosi eposban legelőször lépnek elénk a görögök és ismernek meg világokat. De ez nem kezdetleges és bizonytalan fejlődésnek indult, hanem teljesen kész, érett, befejezett világ, megalapozott életrendel. Határozottan érezzük, hogy az emberek emlékezete haladó idők óta beleélték magukat és csak is öntudattal állitják szemben életüket azon népeknek , melyek közös uralkodó, községi intézmények, földmüvelés, szabatos területi határok és berendezett lakások nélkül egyedül családi, ősi formák között tengődnek". /Curtius Ernő a görögök története Bp. 1875.első kötet 157.-ik lap./

Hogyan nőtt fel és nevelkedett annak a kornak gyermeke, arról legföllebb csak sejtelmünk lehet. Sejtelmünkhez az impulzust Homerostól kaptuk. A formulát a kezünkbe az a néhány kép adja, amelyet Homerosnál a gyermekeknek szüleikhöz való viszonyáról kapunk, valamint a nőnek és a leány gyermeknek a helyzetéről és foglalkozásáról.

Rendkivül meghatóan festi Ilias VI. éneke 466-ik és ezt követő sorai Hector bucsuját kisfiától Astyanaxtól s az azt megelőző rész a hősnek szerelmét neje iránt.

Ezekből láthatjuk, hogy a fiu dédelgetett kegyeltje

volt nemcsak az édesanyjának, hanem az apának is. Lehetetlen dolog, hogy közömbösen, a véletlenre bizta volna a fiu fejlődését. Az Iliasban s annak hőseiben a bölcs és okos öregeiben valamint az eszes és furfangos Odyseusban megtaláljuk azokat a férfi eszményeket, amikat a gondos apa bizonyára fiai elébe állitott. Vitézi érzések, a szó ügyes használata és az elme praktikus okossága, voltak ezek az eszmények. Természetesen a nevelésben a sulyt a vitézi készségre fektették. Telemachos utrakelve az evező ügyes használatával kellett birnia, de ismernie kellett a tengerek és a szelek irányait is. Hazatérő anya eleven példáját adta az ifj biztos kezelésébe s az alkalmatlan kérők kiirtásával az eredményes bajvivásnak, dárdavetésnek. De Palls Athéne -féle jelenetből az is kitünik, hogy a fiu be volt avatva háza és nemzete istenеinek ismereteibe és tiszteletének titkaiba. Az Ilias IX .énekének 443-ik sorában a vén Phonix arról is dicsekszik, hogy Achillest a beszéd bölcsességére is tanitották:

... Bölcsen beszélni, cselekedni bátran
Erre oktattalak, amig veled jártam.
/Baksay forditása/

Ebből s az előző szakaszból is kitünik, hogy bölcs és tudós emberek beavatkoztak a nagyrahivatott ifjak nevelésébe. De kitünik az is, hogy a közélet a szónoklás számára már ebben a korban is tervszerüleg nevelték az ifjakat

Hisz egyszer az anyád engem küldött Veled
stb. stb. /Baksay 192 l./

Azok a gyülések, tanácskozások, melyekről az Ilias több helye szól, mutatják, hogy a szónak, a rábeszélésnek milyen szerepe volt már az őskori görögök életében is.

A görög nőnek, asszonynak és leánynak is megismerjük a családban elfoglalt helyét és szerepét a Homerosi költeményekből. A fent idézett sorokat Hectornak a családjától vett bucsujából ismerjük, illetve tudjuk, hogy nem szolgálója, hanem szeretett és becsült élettársa volt a férfinak, aki rendszerint monogámiában osztotta meg vele minden örömét és bánatát. A nő élete a család körében folyt le; a házonkivül nem volt semmi keresnivalója. Penelopeban részletekig menő rajzát kapjuk a gondos és hüséges feleségnek. Gond emészti a távol levő férj vagyonának a pusztulásáért. Eszményi hüséggel ragaszkodik a reménytelenül elvesztett férj és apa emlékéhez nem mond le a viszontlátás reményéről. Fő foglalkozása a női kézimunka: lepleket készit Laertes számára. /Odysseus II. 85-128. Baksay 287. lap/ Nausikában a dolgos király lányt mutatja be, ki egy társzekérre való ruhát visz mosni a tengerbe. Az egész család fehérneműjét ő gondozza és lopva saját kelengyéjét is ki akarja mosni. Az Ilias a világirodalom egyik legszebb lapja az, hol leirja Achilleus pajzsának elkészitését. / XVIII. 561. 590. / Két helyen is szól a leányokról derültebb gondtalanabb jelenetekben mutatva be őket,/Baksay 424. 425 l./ Amint vidáman lakmároznak és együtt ropják a táncot az ifjakkal stb. stb. Az idézeteket lehetne szaporitani. A nő, mint asszony és leány sző, fon, mos, vizet hord, szüretel stb.

Ime a nő, mint hü és gondos háziasszony, őre a ház anyagi javainak és becsületének, szorgalmával és eszességével; mint dolgos leány ki együtt mos a szolgáló leányaival és bizonyára a többi házi munkában is az élükön jár; mint asztal körül felszolgáló és a társasággal is elszórakozó, vendéglátó háziasszony !

A görögöknek a homerosi korban a harc és a tanácsgyülés számára kellett nevelkedni ha férfi volt és a család számára a nőnek, amelyben becsülés és komoly munka várta. Egyszerü volt az élete, de még sem olyan egyszerü, hogy számos müvelődési szükséglete ne lett volna. Ilyen mindennapi szükséglet volt, mint már megindult kulturának a jele, a nagy tisztaság, a diszes fegyverek, kéziszerszámok, messzibjárásra is alkalmas hajók, ház és erődítések. Természetesen az ipari és müipari dolgokat a szolgák készitették, a demiurgos. De itt is már elkellett sajátitani a technikának bizonyos fejlettebb részét. Ezt műhelyekben tanulták; ezek voltak az ipari oktatások. De ezeknek is a görög fejletteb izléshez kellett alkalmazkodnick, ezek is már a görög szellemnek alkotásai. A szabadokat a tanács, harcok és a család számára nevelték. Az énekek és a hangszerrel kisért költemények a nép szellemi életének voltak táplálói. Ezeket is eltanulták, de a fegyverforgatást, a bajvivás gyakorlatát is. Ehhez egyikhez sem kellett még abban az időben külön iskola, rendszeres tanulás. Jobbára készségek voltak ezek a mindennapi élet szükséges foglalkozásainak önkéntes gyümöl-

csei. A homerosi kor nevelése tehát lényegére nézve lovagi nevelés volt. Ebből fejlődött tovább Athenben az esztétikus jellegü nevelés. Homeros korhüségét illetően idéznünk kell még Curcius megállapitását, aki szerint " Homeros nem ecsetelte se tisztán, se tökéletesen azt a kort, amelyhez hősei tartoznak. De helyette alakjai e koron tulterjednek. Megváltoztatja a régi viszonyokat /a királyoknak már nincsen féktelen hatalmuk és tekintélyük. Homeros királyai nem olyan hatalmasak és nagy egyéniségek, aminőkről a mykenei romok szólnak,/ és átmentette az uj viszonyok körébe, közvetve kimutatja egyes törzsek vándorlását is és az ezekből származott tények egész sorát." /Curcius I. 178.l./

A homerosi korszaktól a Perzsa háborukig.

Amint emlitettük, már a homerosi költemények sem mutatják tisztán annak a kornak képét, amelyben hősei élnek; eme kor festésébe átjutnak a következő kor jellemző változásai is. A homerosi képek már bizonyos forrongást, átalakulást mutatnak, átmeneti időknek képét. Korábban korlátlan volt a királyok hatalma. A homerosi költeményekben pedig a királyok jelentéktelen versengő szónoklatokra hallgatnak s a királyok akaratával szemben ellenkezéseket találunk. /Achilles ellenkezése Agamemonnak, a görögök generalissimus fejedelmével/Már Homerosnál is tükröződik tehát -legalább a költeményeknek fennmaradt alakjában- a hősi korszak s abban különösen a királyok hatalmának szemmel látható hanyatlása. A következő korszakot egészen ez jellemzi. A hősi korszaknak vége; a hősi erényeket már csak azok a törzsek tisztelik, amelyeknél emlékeiben él s nem az élő királyok személyében. Még Spártában is ahol kettős királyság alakjában maradt fenn a régi intézmény, inkább csak kifelé, főleg hadjáratok alkalmával érvényesül a királyi hatalom. Belső politikában árnyékhatalommá váltak. Az államot az ephorosok kormányozták, kik magukat a királyságtól teljesen függetlenitik. A vezéreket, sőt még a királyok testőrségeit is az ephorosok választották ugy, hogy a királyok közöttük inkább foglyoknak tekintették magukat. Az ephorosok megbirálták, sőt meg is dorgálták a királyokat. De épen azzal mentették meg a királyság gondolatát, hogy t.i. hatalmát korlátaik közé szoritották.

Más államokban természetesen a hatalom kizárólagosan és maradék nélkül ment át a lakosság egyes rétegeinek birtokába. Hellyelhellyel felváltva, olykor pedig megosztva a nemesek és vagyonosok osztoztak meg a közhatalom gyakorlásában, mint arisztokraták,vagy oligarchák. A feltörekvő néposztály érvényesülése mindezekből fejtette ki a demokrácia uralmát. Csakhogy mindez nem ment tisztán. Történelmi patinával müveltséggel és vagyoni sullyel biró egyének és családok, sokszor és sokhelyt magukhoz ragadták a hatalmat s mint tyrannusok erőszakolták az államra akaratukat és politikájukat. Számos kiváló egyéniség akadt ezek között, akik saját családi politikájukat igen sokszor kapcsolták össze városaik és törzsük érdekeivel. Uralomrajutásukhoz vezető eszközök a közönséges mesterkedéseken kivül nagyobb müveltségü családjuk és szónoki ügyességük volt. Mindezekkel támogatóiknak is birniok kellett, hogy a gyakori diplomáciai tárgyalások helyüket megállhassák. De ép igy, sőt még jobban azoknak kik a hatalomtól megfosztva teljesen szellemi fegyverükre voltak utalva a tyrannizmus megbuktatásánál.

Még inkább ez volt a helyzete a kormányzat békés idejében amikor a testületekben egymás felvilágositásával és meggyőzésével érték ki a közakaratot. Mindez teljes szellemi fegyverzetet feltételezett.

A görög szellemi élet kifejlődésére és emelkedésére rendkivül befolyást gyakorolt a lélek és test fogalmának egymástól különválasztott kifejlődése. Ebben a természetes fejlődésen kivül nagy része volt az egyptomi hatásnak is. Egyptom ókori szellemi életének egyik legjelentékenyebb gondolata a lélek halhatatlanságáról és isteni eredetéről szólt. Ezért a lélek fogalmával kapcsolatba hozták annak halhatatlanságát és az emberi cselekedetekért való személyes felelőséget. Ez mérhetetlen befolyást gyakorolt a görög erkölcsiség fejlődésére. Ezt Apolló papjai kik a nemzeti hit közösségének voltak képviselői, hathatósan fel is használták az erkölcsi komolyság felébresztésére, szemben azzal a könnyelmü életfelfogással, mellyel a görögség hajlamosságot mutatott és amellyel szemben a homerosi Olympos nem nyujtott elég erkölcsi tartalékot, sőt a könnyelmü életfelfogást és a

testiség tobzódásait előmozditotta. A homerosi világfelfogás szerint a jelen élvezete, az erő és az egészség, a vidám öntudat vannak előtérben; ezen tul nincs is tulajdonképen semmi, legföllebb ijesztő árnyékok, borzasztó lelkek, gyöngeség és a Hades megalázásai. A földi életet ettől a dicsőségtől már Hesiodos megfosztja; nehéz iskolának tartja ezt,melyen át kell esni, hogy az erény gyakorlására és az igazi élet megélésére képesek lehessünk. Ez a változott felfogás és ebből következett, hogy a test holta után is vesztett értékéből és korábban annak gondos eltemetésével és a csontok megőrzésével kifejezést adtak becsülésüknek. És önnálló haladást jelent az egyptomi gyakorlattal szemben, hol a lélek számára, mint annak porhüvelyét azért iparkodtak gondosan megóvni a holta után is a pusztulástól.

Azt mondhatnók, a vallásos és kulturális sőt magának az egyetemes életnek is a jósdák és azok papjai voltak a fókuszai. Apollo kultusza és azok a helyek, melyeken Apollo nevében mondtak jóslatokat, voltak a szétszórtan élő és egymással politikai kapcsolatban nem álló Hellén világnézetnek az összetartó erői és ennek az összetartózandóságnak képviselői és kifejezői. De azonfelül a müvelődési anyagnak megőrzői és konzerválói is.

A települések mintha véletlenségből, rendszertelenül, és legföllebb csak a gazdasági életfeltételekhez alkalmazkodva történtek volna, valójában azonban ezeket a jóshelyek irányitották. Az itt müködő jósok és a jóslatokat értelmező papok magas látókörből tekintenek széjjel és nagy bölcseséggel irányitották jóslataikkal azokat, akik települni kivántak. Mivel pedig az egész Földközi tenger minden pontjáról fölkeresték őket hajósok és telepesek, látókörük mindig tágult, földrajzi, csillagászati és kulturális ismeretük is folyton gyarapodott. Utóbb a puszta érdeklődést rendszeres fejlesztéssel és tanulmányokkal egészitették ki. Ezt már csak azért is megtették, hogy a távoli vidékekről és az ottani viszonyokról ügyfeleiket tájékoztathassák és jóslataik, tanácsaik a valószinüséget növeljék.

Apollo és általában jóshelyek papjai igy folyton gazdagodva tudásban és értelmi befolyásban, magukkal emelték a hozzájuk bizalommal fordulókat is; de emelték a vallási kultusz szinvonalát és szinhelyének fényét is. Apollónak kincseikkel, fáradságos munkáinak gyümölcseivel adóztak a hü görögök, egész városok keletkeztek minden megszentelt helyen, és fényes templomok.

Ezeknek müvészi értékéről más helyen szereztünk már részletekig menő ismereteket. Itt csak le kell szögeznünk a tényt, hogy a papság által rendszeresen gyüjtött tudás közkinccsé létéből ki kellett venni részüket azoknak is, kik a tanitással hivatásszerüleg foglalkoztak Továbbá, hogy az istenek nagyszerü csarnokainak kincsesházainak, és a kiképzésüknek alkalmazkodó palaestráknak emelésében sem lehetett ettől fogva elégséges az a müvészeti tudás, amit a korábbi honi ipar és kisipar mezején megszerezhettek. Nemcsak mesterségszerü tudásra, hanem müvészi és mechanikai ismeretekre is szükség volt már azon igények kielégitésénél és -mindenek felett a nagy és önálló egyéniségek alkalmával. Mindezt pedig pontos és kitartó neveléssel lehetett csak elsajátitani, amiben kellő tervszerüségnek kellett uralkodnia. Ebben a korszakban,a perzsa háborukig, fejlődik ki a musai nevelés.

A Perzsa háboruktól Isokrates haláláig.

Ez a kor a görög szellemnek a legfényesebb és legtermékenyebb kora. El kell gondolnunk, hogy Aristotelesig a bölcselet legfényesebb elméi és mindenkorra alapvető rendszerei ebben az időben virágoznak. /Aristoteles meghalt 322-ben/ S utánuk már csak a stóikusok, epikoros és plotinos következnek. Ebbe az időszakba esik az Athenei demokrácia kifejlődése Periklessel és azokkal a müvészi alkotásokkal, melyek Periklés Athénjét jellemzi. A müvészettörténet "a klasszikus müvészet korának" nevezi ezt az időt mely 880-tól 323-ig terjed. De a müvészettörténet megelőző évtizedei is melyek az ugynevezett "archaikus müvészetek" /776-480 ig/ a végét s az átmenetet alkotják a következő nagy időkhöz a görög müvészet ünnepi századához, fényes nevekkel és alkotásokkal dicsekedhetnek. Mig az előbbi archeikus korszak alkotásai az épitészet köréből a legnevezetesebbek / a paesztumi templom/mely romjaiban is megdöbbentően fenséges, melyet Poseidon tiszteletére rendeltek és Demeter temploma a mai Délolaszországban, ugyszintén nevezetes emlék az olimpiai Hera templom a Delphii régi templom. A klasszikus korból az agri-

gentumi Zeusz és Concordia templomok s Görögország területén és Olaszország déli részein található templomok bizonyitékai a fejlett épitészeti kulturának.

Ami a szobrászatot illeti, elég ha az itteni épitkezések gazdag plasztikai épitkezésére utalunk. A templomok belsejében és a kincsesházak tinpánonjain mindenütt szobrok és szobor csoportok voltak ugyszintén tryglyphusok között elhelyezett helyeken is melyek eredetileg valószinüleg világitásra szolgáltak, reliefek, az u. n. metopák töltötték ki. A klasszikus kor legkiválóbb szobrászai Pheidias, Polykleidos, Praxiteles, Lysipos.

A képirás köréből a nevek már kevesebbet jelentenek számunkra mivel munkáikból csak töredékek maradtak ránk. Megemlithetjük Polyginost, Dyonisost.

Magáról a festészetről igy nagyon hiányos képet alkothatunk magunknak. De főleg a pompeji falképek alapján a képirás és technikájának fejlődéséről kielégitő fogalmunk. A Pompeji falképak ugyanis jobbára csak iparmüvészeti ábrázolások, utánzások; mégis annyi finomságot és rutint árul el, hogy nagy müvészi jártasságra következtethetünk ezekből a ránk maradt részekből is. A technikát illetőleg még inkább tapasztalhatjuk, különösen a vázaképekről, hogy a rajz, tárgy és némileg a kompositio dolgában mutatnak előrehaladást.

A rendelkezésünkre álló alakok és emlékek egybevetése után meg kell állapitanunk, hogy a képirás is elérte azt a fokot, melyet az épitészet és a szobrászat. És ha nem is birta és használta is mindazokat az eszközöket, melyeket a mai képirás, de a görög müveltségnek többi elemeivel ezt is egyenlő szinvonalra emelte. Kétségtelen dolog, hogy a szobrászat, épitészet és festészet fejlődésévelegyütt jár a léleknek is megfelelő fejlődése s általában a müvészeti események nyilvános érdeklődésnek a középpontjában állottak. A költői versenyek is ezt mutatják. A müvészi alkotások élvezete hozzátartozott a müveltséghez , ezt a közélettel ugyszólván együtt tanulták. Ennek a templomok, a palaestrák s általában nyilvános épitkezések voltak a mindennapi iskolái. A filozófusok is bevonták rendszeres fejtegetéseikbe az irodalmi és müvészeti kérdésket. Ezen belül a technikai képzés a mesterek kezén alaposan folyt. Irányaik alapján külön iskolák is keletkeztek. Ezekben irányaik sajátosságait és egyegy különlegesebb kifejezésnek vagy technikának fogásait sajátitották el.

De ezeknek a szakismereteknek a laikusok körében is széles elterjedtséggel kellett rendelkezni, mert közmunkák vezetését államférfiakra bizták. Hogy ezeket az utólérhetetlen értékkel biró alkotásokat mint pld. az athéni akropolis, megtudták épiteni, ahhoz alapos müvészeti és müvészi ismeretre volt szükségük még akkor is, ha kiválasztott müvészemberek állottak mellettük. Ezek az államférfiak rendesen nagy hatalommal rendelkeztek, s érdemük volt ha megoldásra váró müvészi feladatokat helyesen felismerték és körvonalazták s azután annak megoldásához képesek voltak a legmegfelelőbb szakembereket kiválasztani. Ehhez maguknak is megfelelő szakismerettel kellett birniok és hogy birtak is, mutatják az olimpiai és az akropolisi épitkezések, melyek Periklés halhatatlanságához füződnek. Különben ennek a csodálatos embernek figyelme mindenre kiterjed. Nemcsak a müvészeti ismeretek fontosságát látta meg, hanem technikailag is képezett kiváló embereket. A technika a kismüvészet körébe is bámulatos fejlődést vett. Fogalmat alkothatunk magunknak a Pompejiből előkerült mütárgyakról.

Az athéni demokrácia fénykorában s ebből következőleg a többi demokratikus berendezésü polisban fényes eredménye volt a demokráciának, hogy az ismereteket és a müveltséget nélkülözhetetlen közszükségletté tette. Rendkivül fejlett volt az állami pénzkezelés és annak nyilvános ellenőrzése is. Az államháztartás az ingatlanokon kivül a templomok pénztárának pénza volt. Athénben 435 -34 ben a különböző pénztárban közös kezelés alatt nagymennyiségü pénz volt összehalmozva, melyet négyévenként - a szokásos pontos rövid időközönkénti elszámolásón kivülnyilvános elszámolás követett. Az a körülmény, hogy az állami pénzkezelés ennyire közérdeklődés tárgya volt és hogy a vezető államférfiak a nagy nyilvánosságot érdemesnek találták arra, hogy az elszámolást fölülvizsgálóknak a tömeget jeleölte ki, mutatja a pénzügyi szakismereteknek közismert voltát. Igy volt ez másnemü ismeretek és tudományok körében is.

Sok léhasága mellett a tudományok elterjedése és az általános érdeklődés felébresztése körül rendkivül hasznos szolgálatokat tesz a sophistika, mely természetesen nem szünt meg Sokratessal.Igy a sofista protagoras lett alapitójává a nyelv tudományi vizsgálatoknak, tanulmányozta a nyelv grammatikai szinezeét, a szavak alakját, a beszéd változásait és bizonyos tudományos terminológiát is létesitett. Prodikos és Hippias tovább folytatták eme tanulmányokat. Prodikos például tanulmányozta a sinonymákat. Mindezek általában is észervehetőleg hatottak a nyelv iránti érdeklődésre; élesztették a nyelvérzéket, annak tudatos használatát, szó és irásbeli használatának fontosságát fokozták. Ráterelte a figyelmet a régi birókra s ezzel az irodalom -és nyelvtörténeti kutatásokra is.- Hippias ezenfölül foglalkozott a különböző államok alkotmányának az összehasonlitásával is.-

Az orvosi tudomány is kezdett kinőni Asklepios papjainak kezéből. Az orvosi irodalom megalapitója Hippokrates, Perikles kortársa volt. Meghonosult Athenben a csillagászat is. Tovább fejlesztője, ugyancsak Perikles korában, Meton. Az esztendők 19 éves ciklusát 235 hónappal ő róla nevezték el metoni évnek; ebben sikerült a naptári és csillagászati év eltéréseit legalább gondolatban - mert később következett be csak- megoldani.

A tevékeny közéleti élet természetes következményeként magával hozta a szónoklás elméletének és gyakorlatának a kifejlődését. Ezért indulnak hatalmas fejlődésnek a rétor iskolák. Ezek vezetői között Isokrates volt a legkiemelkedőbb, akinek halála a korszak határjelző eseménye.

De a tudományok fejlődésében legnevezetesebb esemény a történetirásnak, mint komoly tudománynak a kifejlődése volt. Perikles személyes tisztelői voltak Herodotos, és a mintegy 30 évvel ifjabb Thukydidés volták annak a megalapitói. Erre a korszakra esik a dráma kifejlődése és a Dyonesosi bachanáliák is dythirambok alapján. Ebben az időben követték egymást Aristoteles, Sofokles, és Euripides.

Mindez a törekvés főleg Athenben volt legjobban élénk, mert itt egyesült az egész görögségnek politikai és kulrurális törekvése. Ez volt egész Hellas szive, -mondja találóan Curtius- Hellas Hellasban. Itt már oly magas fokon állt a közélet, hogy a legkiválóbbakat képes volt felhaználni az állam vezetésére; bölcselők és költők, mint államférfiak és hadvezérek szerepeltek. Itt éltek együtt Aischulos és Sofokles, Herodotos, Zenon, és Protagoras. Itt tanitottak Sokrates, Platon és Aristoteles. Athenben fejlődött ki a peroponesosi dythiramból a tragédia,a megárai bohózatból a vigjáték és a sofistika is sok nemes gyümölcsöt vetett Athen talajába.

A müveltséggel együtt fejlődött a jólét is. Különösen Athenben, a periklesi korban a vezetőségnek sikerült elérni politikai célját, hogy minden polgára részese legyen a közjólétnek és gazdagságnak, legyen pihenésre és szórajozásra elegendő szabad ideje és kellően élvezhesse az élet örömeit. Ezt az összes kereseti és termelési források ügyes kihasználásával és szaporitásával érték el. Hogy pedig erre képesek voltak, ennek oka leginkább az volt, hogy az Athenieк általában munkás emberek és előitélet nélküliek voltak. Bár az ipar terén a szabad polgárok inkább csak a munka irányitását tartották szem előtt, a kézimunka végzését és kivitelét rabszalgokra bizták. A demokrácia mindenesetre elérte azt, hogy a munka közbecsülés tárgya volt s ebben nem voltak osztálykülömbségek. Ezzel együtt járt az is, hogy mind a munka, ugy a müveltség legtöbb eleme is osztálykülömbség nélkül minden szabad polgár tulajdona.

Ebben az időben a vallásosságban is elég harmoniát találunk. Meg volt ugyan döntve a homerosi hit, leszállitotta ennek tekintélyét Herakleidos óta ujabban főleg a sofisták de a periklesi müvészet még is fontos vallásos missziót teljesit. Ugyanis nem igyekeztek megakadályozni vallási téren a szabadgondolkozás, másrészt az istenek képzeletileg megerősitett alakját müvészi formába finomitva a néphit fantáziájának is táplálékot adtak, másrészről bőbeszédü fejtegetésekkel azokat isteni ezsménységgel vették körül. Igy vált lehetővé egy időre a régi formák között az uj, tisztultabb és eszményi vallás sságnak érvényesitése s a hagyomány és felvilágosultság

között a szakadást feltartóztatnia. Ezt a célt szolgálták a költők, művészek és államférfiak legnagyobbjai: Aristoteles és Sofokles Pheidias és Perikles, ki bár alaposan és állandóan foglalkozott a filozófiával, buzgón áldozott az isteneknek és fontosabb munkába sohasem kezdett imádkozás nélkül.

E felvázolt kulturkép kiegészitéséhez hozzátartozik a nőnek is a helyzete a görög társadalomban. Legtiszteltebb és legbecsültebb szerepköre volt Attikában és legrosszabb helyzete az ázsiai partokon s azok közelében fekvő szigeteken s a jón lakosság körében. Athenben például az intézményeknek polgári szempontból is nagy fontossága volt, a házasságot illetően. Ez volt alapja minden családi jognak és állampolgári kötelezettségnek. Viszont annak tisztességességére oly szigoruan felügyeltek, hogy csak atheni polgárnak atheni polgárnővel kötött házassága ismertetett el teljes jogérvénnyel. Igy pl. Periklesnek nemes viszonya Aspasiával, mert a nő külföldi volt, ilyennek nem volt elismerhető. Emellett a törvényes házasságot a vallás szentség erejével ruházta fel, s azt nagyjelentőségü szertartások és isteni tiszteletek előzték meg. A házasulandóknak meg kellett fürödniök a szent forrás vizében és onnét kellett menniök Athena Parthemos templomába. A szülői ház tüzhelyén meggyujtott fáklyával kellett az uj családi szentélybe tüzet vinniök s ezzel folytatniok kellett a családi hyagyományok szentségeit. A nő mint leány és mint asszony, csendes visszavonultságban egyedül a családi erényeknek élt és csak ünnepek alkalmával lehetett a házon kivül látni. Ez volt a nő helyzete oly államokban, mint Athen, hol a családi erények virágoztak.

A Jónoknál már nem volt ily tiszteletben részük. Ez arra kényszeritette őket, hogy az asszonyi báj raffinériájával bilincseljék magukhoz a férfiakat; ezért nemük természetes korlátaitól magukat nem tülságosan zavartatták és a férfiak lakomáihoz is hozzájultak. Ez a helyzet fejlesztette ki a Jón helyeken a hetér tipust. Ezek szép és eszes nők voltak s a polgári életre hatalmas befolyást szereztek és hallgatagon elismert korrektivumai voltak a szellmileg szegényes társaságoknak. Természetesen az attikai asszony méltán féltette tőlük családi életük szentségét s gyermekeik vérének tisztaságát.

A görög nő nemes eszményképe volt Asphásia, Perikles felesége. Nagy müveltsége elragadó szellemmel és bájjal párosult és a társaságban minden korszerü kérdésről állami életet érintő dolgokról és müvészeti kérdésekről kedvesen csevegett. Annyira, hogy a nagy Sokrates is szivesen társalgott vele. S nem csodálatos igy azután hogy a nagy Perikésnek méltó társa volt: mindenben osztozott férjével s szellemi frissességének megtartásában igen nagy része volt...

Az a kulturkép, melyet idáig vázoltunk, a korszaknak a végén egészen megváltozott. Perikles halála után a közerkölcsiség rohamos hanyatlásnak indult. Elsősorban Athenében, később azonban az egész Hellasban, ami igen sulyos volt, mert Athen volt a görögség jó szelleme s irányitó példája. Ezt semmi sem mutatja határozottabban mint az a körülmény, hogy egy Demostrenes alig tudta kicsikarni a vezetőszerepet Eubolos kezéből, ki a nép lelkét nyilvános ünnepélyek rendezésével tartotta meghóditva s egész plitikáját a nép alantjáró hajlamaira épitette. Korábban ugyanis az volt az elv, hogy az állami bevételek fölöslegét hadikincshez csatolták és csak kükönösen jó időkben történt meg, hogy szegényebb polgárok számára szinházi belépőjegyek fizetésére használták fel egyrészét. Ez volt az ugynevezett szinházpénz. Most azonban kimondották, hogy az ünneplésekre szánt pénz budget legfontosabb része és azt hiány nélkül kell erre a célra forditani. Azért hazaárulást követ el, ki inditványozni meri, hogy a honvédelemre forditassék. Erre halálbüntetés vár.

A társadalmi erkölcsök is tökéletesen aláhanyatlottak. Hires hetairák voltak a városokban a beszélgetésnek főtárgyai, trágár viccek, a lakomák főékességei és füszerei. A tréfálkozás erénynyé lett főleg abban a népes társaságban, mely Kynosargos mellett tartotta összejöveteleit.

A közélet süllyedtsége alól a szellemi élet mégis bizonyos tekintetbe kivétel volt, amennyiben a legnagyobb bölcseleti iskolák ekkor virágoztak, vagy irók és müvészek ekkor fejtették ki munkásságukat; azonban a kor rothasztó gombái már megkezdték az állam

és a nemzet testén munkájukat. Ezzel a belső korhadással a végeredmény szempontjából sikertelenül szállott szembe Demostenes puritán jelleme, genije és ékszólása. Az omlást csak elodázhatta, feltartóztatni nem tudta már. Ez a küzdelem Demosthenes és a hazafias párt részéről nagyon megható, még évezredek távolságán keresztül is örök tanulságokat rejt magában hanyatló nemzetek magamegfeledkezéséről. Lelkiismeretlen politikusok a külpolitikai helyzetről, főleg Filöp előnyomuló politikájáról, állandóan félrevezették, életösztönét elzsibbasztották, igazi érdeklődését eltorelték. Athene és az attikai szövetség uralma egymás után szünt meg a külső birtokokon és Filöp már Thermophyaet is. És Aischinos, szerint Demosthenes olcsó babérokra vadászó ellentábora, még mindig a király barátságát hirdették s politikai érdekeit képviselték.

Demosthenessel nem tartozott egy pártba Isokrates sem. Csakhogy egészen más okokból, mint a többi politikai ellenfelei. Sokratesnek volt tanitványa s annak figyelmét koran magára vonta, de utóbb belsőviszony nem fejlődött ki közöttük. A filozófia iránti érdeklődés mindvégig meg is maradt nála, annak azonban még sem tudott becsesebb szolgálatokat tenni, mert azt a filozófiát, melyet ő müvelt, gyakorlati vonatkozásaival elsekélyesitett. Iskoláját a sophisták elleni kirohanással kezdte, végsőleg mégis az ő alapjukon ment mert a gondolkozásban is a beszédben való ügyesség és a szónoklás müvészetére törekedett. Azért a bölcseleti tanultságot propedeitikus szerepre alacsonyitva le, mely a közéleti és a szónoki szerepléshez szükséges. Sokat adva a tömeg tetszésére, csakugy mint a sofisták, annak pedig legkönnyebben felfogható bölcseletre van szüksége. Ezért nagyon is kikél minden mélyebbre ható és ugy vélt szőr-szál hasogató vizsgálódás ellen. Mivel pedig korában még a legnagyobb bölcseleti iskolák nem virágzottak el, voltaképen ezzel a felfogásával szembekerült legjelesebb kortársaival. Nevelői hatásával pedig részesévé lett annak, hogy az ifjuság kedve és figyelme elterelődjék a komoly bölcselemről s annak helyét tanulmányaikban nyelvészeti, szónoklati, tehát az ürsebb rethori müveltség foglalja el.

De hiszen nevelés és tudomány jelentősége is épen ezen a ponton állapitandó meg. Nyelvészeti és rethorikai kulturával, s ezek révén a sofistikába tartozásával Protagorashoz csatlakozik, igyekezett behatolni a nyelv lényegébe, hogy abból a nyelv használatának helyes módszerét állapithassa meg; aztán a siciliai Lorgicieshoz, kinél az ékesszólás mindazon eszközök tudatos alkalmazásában állott, melyek alkalmasak a meggyőzésre. A tudományos szónoklatot Athenben Artiphon még korábban megalapitotta és Agathon Lorgius befolyása alatt az Agrigentumi Polos. Ehez az üres rethori irányhoz csatlakozott nyelvészkedésével és bölcselkedésével Isokrates is. Jóllehet ő többször filozofusnak nevezi magát és beszél nagy, külön filozofiájáról. O azonban ezalatt voltaképen csak az ékesszólás elméletét, a rethorikát értette. Bölcsészete az általános alapok keresése volt. Ehez képest ő próbálta meg a szónoklás principiumainak is megállapitását és azok rendszerbe foglalását; ő tehát "a szavakra vonatkozó bölcselet" megalapitásával foglalkozott. Elsősorban tehát a forma szabályzó elemeit kereste ezzel együtt azonban a szónokkás feladatául azt tüzte ki, hogy általa az erkölcsi igazság érvényesülését segitsük elő, vagyis az ő rethorikai tanitásának a célja erkölcsi természetü. Nevelői értékét abban látja, mit kortársai a költészetnek tulajdonitanak, de ő azt annál többre értékeli hatás dolgában mert a szónoklás reális, való dolgokra vonatkozik és eszközei a gondolatok világossága és szabadossága. O a rethorika segitségével akarja az érzelmet és jellemet képezni. Rethorikája pedagogia, eszménye a lélek tökéletessége. Szerinte aki helyesen beszél, helyesen is gondolkozik. Ezért a rethorika tanulmányozása az általános nevelésnek leghatékonyabb eszköze és ebben vetekszik a filozófiával.

Igy tehát Isokrates volt az, aki a rethorikát Athenben a nevelés egyik tengelyévé tette és bensőbb kapcsolatba hozta a filozófiával. A rethorikának ez a szerepe mindvégig meg is marad. A középkorban dyalektika elnevezése volt s igy tehát a középkor iskolás müveltségének első alapjait is Isokrates rakta le.

A nevelés eme harmadik korszaka, melyet Isokrates halála zár be, a gymnasztikával és a musai tárgyakkal /grammatika, irodalom, zene/ folyó nevelési munkát kiegészitette a rethorika és a filozófia rendszeres tanitásával. Érdekes, hogy a rethorikai müveltség akkor terjedt el, mikor a politikai szabadság és az egészséges közélet hanyatlóban volt. Ez annyiben mégis természetes, mert a régi görög szellem Demosthenes és Aischinos között ekkor vivta utolsó csatáit és mert az elméletet mindenkor a teljes gyakorlati megvalósulás szokta követni. Ekkor virágzottak különben a legnagyobb bölcseleti iskolák is és minél inkább hanyatlott a közélet, annál inkább visszahuzódtak épen a legnemesebbek az agórákról, magános elmélkedésekbe.

A görög nevelést jövőben egészen a sophisták irányitják. Az állampolgári eszmény és az arravaló nevelés mind inkább háttérbe szorult, ugyszintén a katonai nevelés is. A főelv a nevelésben is az elmélkedésre esik a IV. században, mig az V. században az ephebis tulajdonképen még a kötelező katonai szolgálatot jelentette és ez mindenkire kötelező volt. A IV. századtól kezdve azonban már csak a legkiválóbbak voltak tagjai az ephobosok kollégiumának. Ezután pedig abba már idegenek is beléphettek. Katonai gyakorlatok helyett inkább csak szellem kimüvelésével foglalkoznak, könyveiket forgatják, grammatikusok, réthorok és filozófusok iskoláját járják, hajlamaik szerint. Testgyakorlók is az uri kedvtelések sorából telnek ki: ilyenek a vivás, lovasjáték, stb. Ime átmenet a középkorba -- már ekkor.

Arról a változásról, mely a nevelés szellemében bekövetkezett, élénk képet nyerhetünk Aristophánes Felhőiből /890-1104-ig/ az Igaz és Hamis Beszéd között lefolyt párbeszédből. Bár nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez voltaképen karikatura, melyet Aristophanes konzervetiv elfogultsága és Sokrates félreismerése sőt az iránta táplált ellenszenv torz vonásokkal rajzolt meg.

Ez ellen az uj szellem ellen azonban, hiába vonult fel a konzervativok hada. Mind extensitásban, mind intenzitásban hatalmasan kitágult müveltség változottabb müvelődési eszközöket és uj irányokat követelt. Hatását éreztette már a családdal is. Sajnálatos, hogy ez a hatás nem mindig jó irányu. Igy pl. meglazult a családi fegyelem. Megszünt az apának korlátlan jogi hatalma. A szülők nevelő szerepe szükebb térre szorult,mert részint fokozódó elfoglaltságuk, részint szakszerint szétágazó müveltség fokozott igényei azt tették szükségessé, hogy előbb a dajka, majd a pedagógus mind több részt vegyenek a gyermekek nevelésében. A fiuk sokszor követelőkké lesznek s beleszólnak a felnőttek komoly eszmecseréjébe. Kezdik levetkezni a szerény és a tartózkodó modort és követelőkké válnak. Bár más oldalról már sokat tanulnak de ezzel együtt levetkőzik az erkölcsiséget és a komolyságot is. Jellemző egyébiránt a zenei izlésnek is a változása, a korábbi komolyabb hangrendszer amely kemény volt, lágyabb hangnemek cserélik fel és a kitharához csatlakozott a lágy fuvola is, amelyet régen bujaságra, elpuhitó hatásainál fogva, mellőztek. A tornában is eddig a cél a testi üdeség fejlesztése volt most a test szépsége, annak összhangzó és lágy vonalainak szeretete volt és arra törekedtek, hogy ezt minél jobban megközelitsék. Az egész nevelés az állam érdekeinek szolgálatában állott, hogy jó katonák váljanak az ifjakból. Azért a 15-18 éves ifju a testgyakorlásban nőtt fel attól kezdve 20-ik éves koráig katonai kiképzést kapott. A testi és lelkierő kiképzése és az értelmiség kiképzése volt a cél; a szellem fejlesztését csak mellékesen müvelték. Az ekkor mindsürübben fellépő vándortanitók grammatikai kérdésekkel foglalkoztatják őket; tanitanak geometriát, asztronómiát, zenét, festészetet, és szobrászatról szóló elméletet, politikát, államgazdaságtant, retorikát stb.. Ezenfelül sokat vitatkoznak. Az ellentétes szempontok fölvetése és meglátása mindenesetre nagyban hozzájárul a görög nép éles elméjüségének fokozásához, de egyszrsmind ahoz hogy megrendüljön a hit , az öröklött nézetekben és hagyományokban. A tanitók igen sokszor nem az igazságot, hanem egyszerüen csak a hallgatóság tetszését keresték.

Minden változás előidézésében a sophisták főtényezők voltak. De vannak kétségtelen nagy érdemeik is. Igy pl. nem lehet lebecsülni azt a szerepüket, hogy hosszu időn keresztül ők voltak a közvélemény előkészitői, amiért Lompern találóan ugy jellemzi őket, hogy félig professzorok, félig jurnalisztak. Az is tagadhatatlan, hogy sok

uj eszmét ők vetettek fel és ismertek meg, ezzel terjesztették a felvilágosultságot és ezáltal a müveltséget is, s ujabb tudományok révén a népet a positiv tudás számos elemével. Bizonyos mértékig a legnagyobb gondolkozó előkészitésükben is részük volt az érdeklődés felkeltésével. Igy pl. tagadhatatlanul van némi rokonság közöttük és Sokrates között. Mindketten tanithatónak mondják az erényt, csakhogy a sophisták az erényt az egyéni érdekek szolgálatába állitották be, mig Sokrates absolut elvek elérésére törekedett általa. Ezzel szemben még Protagoras szerint is az egyes ember lett a dolgoknak mértéke amit a későbbiek a legtulzóbban kihasználtak, és az erényt az egyéni értelmezés prédájává tették. Sokrates is ismeri és elismeri a relativitás fogalmát, de a sokféle relativitás absolut igazságokra vezethető vissza. Nála minden folyamatban minden viszony egyetemessé lesz. A sophisták tanitása retorikusok formális jellegü, sőt gyakran egyszerüen furfangos. Mig Sokrates egyenesen érvényesülésre törekszik. Absolut igazságokba látta ő az erkölcsiség szabályait. Azért valósággal szaporitotta a fogalmakat. Mindezzel nemzetének legméltóbb tanitómesterévé lett.

Nemcsak egyoldalulag a szofisták nyomták rá nevelői hatásuk bélyegét a görög ifjuságra. Egyidejüleg az Isokrates által inaugurált nevelési rendszer is, melynek alapja a dialektika, kifejtette hatását. Ez volt a retorikai nevelés. Isokrates 393-338.működött. Az, amit Isokrates végzett, nem volt puszta szórágás. Ő maga többször vallja magát filozófusnak és azt egy helyen Platon is elismeri róla, mint még fiatal emberről, midőn azt mondja, hogy van benne valami filozófiai. Ő maga filozófusnak mondja magát. Az ő filozófiája alatt az ékesszólás elméletét, a retorikát értette alatta. Filozofálás alatt pedig általában általános elvek keresését értette. Ily értelemben akarta ő a szavakra vonatkozó bölcseletét megteremteni. De nemcsak a külső forma elveit kereste, azt is kutatta: miként lehet szónoklás utján az erkölcsi gazságot érvényesiteni. Igy tehát erkölcsi célokat követ. Ezeket az erkölcsi célokat kortársai a költészetnek tulajdonitották. Platon azonban a szónoklást elibe teszi a költészetnek azért, mert valódi dolgokra vonatkozik. A retorika képzés iagzi célja tehát az értelem és a jellem fejlesztése. Ugy gondolta, hogy a helyes beszéd azonos a helyes gondolkozással. Ezt a rég meggyökeresedett elvet csak az ujkori pszihologiai vizsgálódás döntötte meg. Isokratesnek a hatása volt, hogy ettől kezdve a nevelő hatása volt, hogy ettől kezdve a nevelés nem volt befejezve a retorikai képzés nélkül. Ehez csatlakozott a filozófia. Ezek voltak tehát ebben a korban a görög nevelés részletei: gymastica, musika, retorika, filozófia. A musika alatt grammatika, irodalom és zene tanitását értették. De Isokrates halálával ez a korszaka a nevelés történetének befejeződik. Ettől kezdve még jobban háttérba szorul az állami érdek. A közéletben és az állam szolgálatában hasznos erők fejlesztését mindinkább a szellem, az elméleti müveltség egyoldalu szolgálata váltja fel és pedig a szofisztika utmutatása mellett. A veszni indult polis-állam erkölcsi javaiért a szellem világába való visszahuzódásban keres a müvelt görög kárpótlást. A politikai hegemoniáért a görög szellem fensőbbségének elismerésében és intensiv továbbfejlesztésé helyett extensiv kiterjedésében. Ez jellemzi a következő kort, a görög nevelés kozmopolita korát, mely 338- az athéni egyetem bezárásáig, Kr. u. 527.tart.

§. A GÖRÖG NEVELÉS KOZMOPOLITA KORA.

Ezt a kort a görög politikai és társadalmi helyzet változásainak a következményei jellemzik. Megszünik a nemzet politikai jelentősége, ennél fogva megszünik a szónoklás jelentősége is. Igy a rétori képzés mindinkább filozófiai képzéssé válik. Csakhogy ez a filozofiai képzés is mind kevésbbé lesz filozófiai, inkább általános ismeretek közlését jelenti. Ennek megfelelően filozófusoknak vallják magukat a rétorok, történetirók, természettudósok, orvosok is. Filozófus=tudos. Filozófia tanitásban pusztán a hagyományos tanok közlésére szoritkoznak, és egyáltalában nem törődnek azok

tovább fejlesztésével, vagy kimélyitésével. Athénben fennállanak még a különböző filozófiai iskolák ápolva hagyományaikat, de ezk között is mindjobban elmosódnak a határvonalak. Emez iskolák vezetői a scholarchák voltak, kiknek még segédeik is voltak. Népszerü intézmények voltak ezek s közöttük Theophrastosnak, az Aristoteles utódjának az iskolájába állitólag 2000 növendék is járt. Különösen elsekélyesedett a filozofálás a császárság korában, amikor már csak az egy PLOTINOS, a neoplatonista, közelitette meg eredetiségével és mélységével a régi nagyokat, de ő már a keresztyén gondolkozásnak egyik előkészitője és mint transcendens gondolkozó, korára még kevés hatást gyakorolhatott.; különben is Rómában tanitott /élt 205-270 /

Amennyiben mégis filozofálásról szó lehetett ebben a korszakban, az a szofizmus egy nemét jelentette. E késői szofisták Kr.u. a II. II. és IV. sz.-ban virágoztak egyik csoportjuk Hadrianus, és az Antoninusok idejében, a másik Julianus császár alatt. Ezek is vándor tanitók voltak, de tanitásaiknak sem a tartalma, sem a célja nem egyezett meg az első szofistákéval. A tiszta attikai stilus és fordulatosság mellett csillogó formai szépségekre törekedtek. Céljok nem a meggyőzés, hanem lelkes hangulatok ébresztése; szinte ők az első tárcairók. A rétori és filozófiai iskolákban is ez az irány uralkodik finom ötletekkel, találó és meglepő ellentétek keresésével és képekkel gazdagon. Igazi bölcseletről ezekben az iskolákban mentől kevesebbszer esik szó. De meg volt az a hasznuk, hogy a régi irodalom nehány komoly nagyságára hivatkozással, azoknak emlékét megőrizte.

Ennek a tevékenységnek is Athén volt a központja, de virágzott az Ephesosban, Smyrnában, Pergamonban, Antiochiában, Sidonban, Tyrosban, Askalonban, Gázában, majd a császárok konstantinápolyi főiskoláján.

Mig a görög müveltség előbbi korában uj elemekkel gazdagitotta a tudományt, és a müvészeteket, a gondolatokat hihetetlen gazdagsággal termelte és rendkivül elmélyitette, addig ebben az uj korszakban a már meglévőket terjesztette el, de ez az extensitás a hellén müveltség intensitásának az árán történt meg. Ezt a kort a müveltség, helyesebben a müvelődésre kész emberiség hellenizálási korának nevezi a müveltségtörténet s területileg kiterjed előbb a diadochosok, majd a rómaiak egész területére.

Különösen nevezetes középpontja volt ennek a müveltségnek és tanitó munkának Athén mellett Alexandria a Ptolemaiosok alatt. kik közül többen maguk is müvelték a költészetet és tudományt. A Museiont I. Ptolemajos alapitotta. Ide vonatkozó néhány adatot l. Willmann Didoktikája m. forditás I. 165.l. Platon akadémiája és az Aristoteles féle Lykaion szolgálhattak minták gyanánt. Csakhogy itt minden óriási arányokban épült ki s valószinüleg keleti befolyásra, vezető szerep jutott papi egyéneknek. A Museion nagyszerü épületcsoprt volt, amelyben csarnokok, lakások, s éttermek is voltak. Mindenesetre egyik legfontosabb része a könyvtár volt. A könyvtár anyagát főleg Ptolemaios Philadelphos gyüjtötte. Ritsch magyarázata szerint 400 ezer kötetből állott, a kettős példányokkal együtt és 90 ezerből azok nélkül. Mások más értelmezéssel a duplumo helyett egynemü pl. csupa targikus, müveket értenek. A másik nagy könyvgyüjtemény Serapis templomában, a Serapeionban volt elhelyezve. Eredetileg 42800 kötete számlált. Ez mikor Julius Caesár a várost ostromolta, elégett, de Cleopatra áthozatta a pergamoni könyvtár 200 ezer darabját és ezzel pótolta. Nagy Theodosius alatt Theophilus érsek vakbuzgósága pusztitotta el 389. És igy az a feltevés, hogy Omár kalifa vezére, Amru követte volna el ezt a barbárságot, téves állitás. A museiont is feldulták az Aurelianus idejében bekövetkezett villongások. Természetesen a gyüjtemények megőrzéséről, gyarapitásáról és tudományos értékesitéséről is megfelelő fejedelmi gondoskodás történt. Ennek eredménye az a nagy kiterjedésü tudományos munka, mely Alexandriában kifejlődött és amelynek az ókori szövegek helyes megállapitása és fennmaradása annyit köszönhet és általában olyan hatalmas grammatikai munka indult meg.-- Hasonló alapitások voltak az Attalidák részéről Pergamumban, Kisázsiában. I. Attalus

alapitotta és II. Eumenes bővitett. A pergamumi acropois legfelső terraszán, annak északi csarnokában négy nagy termet találtak és ezekben sejtik a könyvtár helyiségeit. A falakon nyilásokat találtak, melyekben a polcok tartására szolgáló vashorgok lehettek beillesztve. A föliratos basisokból kilvashatólag a könyvtárt kiváló irók márványszobrai diszitették. Az egyik teremben Hera és Athene szobrait találták erősen megrongált állapotban. A könyvtár 200 ezer volumenből állott s mint már emlitettük, már Julius Caesár korában vitték át Alexandriába. Hogy az irodalom s ezzel együtt a könyvipar mennyire fejlett volt Pergamumban, mutatja a charta Pergamena feltalálása és elterjedése,mely innen indult ki.

Természetesen Athenas maga is mindvégig kitartott a régi klasszikus szellem ápolása mellett s annak szolgálatában egyetemmé egyesültek a régi filozófusok különböző iskolái. De ez a szellem mindinkább eltávolodott az uj kor lelki szükségleteitől és mind kevésbé volt képes annak kielégitésére. Ez arányosan növekedett a keresztyénség belső megerősödésével. A keresztyénség eleinte türelemmel nézte az ő hanyatló erejü és hatásu munkájukat, de később mind több eréllyel sőt erőszakkal lépett föl velük szemben. A IV. században az athéni egyetem a neoplatonismus hazája, mely iránynak a rajongói mind gyérebb közönség előtt hirdetik nézeteiket. Ugy, hogy mikor Justinianus császár az athéni egyetemet bezáratja, már akkor a kisebb rétori és filozófiai iskolák nem állottak fenn. A Justiniánus rendeletei elől Perzsiába menekülő néhány neoplatonikus 533. Athénébe visszatér ugyan, de itt nyomtalanul eltünnek. S ezzel ez az érdekes korszak, de vele a klasszikus pogánykultura ideje is bezáródik.

§ A DÓR NEVELÉS.

Ez a nevelési eszmény, melynek képét külső történelmi fejlődésében vázoltuk idáig, főleg két változatában élt a valóságban , t. a jón és a dór nevelés alakjában. A dór nevelés tipusa Spártában, a jóné Athénében fejlődött ki. Amazt elég közvetetlen leiárban Plutarchosból, Lykurgos életrajzából ismerhetjük meg, jóllehet részleteiben lehetnek tulfestések. A dórokat bizonyos szilárdság és merevség jellemzi. Beszédében is ilyen: kimért és szükszavu, mig a jón nyugodtabban és szélesebben adja elő mondani valóját. A dór konzervativ, régi szokásaihoz ragaszkodik, a jón alkalmazkodóbb, hajlékonyabb. Jellemüknek különbségeit élénken jellemzi az a stiluseltérés, mely a dór és jón épitészet formáit jellemzi.

Ezek az eltérések jellemzik nevelésüket is. A dóroknál a nevelés főcélja a honvédelem. Az egész Sparta állandó tábor képét nyujtja. Ezekben a táborokban, állandó együttélésben nőnek fel az ifjak. A nyomorék gyermekeket kitették, az erőset állandó edzés és testgyakorlás közben nevelték fel. Hét éves koráig az anya gondjaiban hagyták. Azután átvették az állami megbizottak. Ekkor csoportokba osztották őket, sátorokban laták. Különösen ügyeltek az erkölcsiség szigoru megtartására. Csakhogy ez nem mindenben fedte mai felfogásukat. Mindenesetre szoktatták őket önfegyelmezettségre. Azért szigoruan ügyelniök kellett szavaikra, azok megtartására, tetteikre, törvénytiszteletre, az öregek megbecsülésére önfeláldozásra, hazaszeretetre. Megtanitották őket zokszó nélkül türni a szenvedéseket és nélkülözést.

A testi és katonai nevelés mellett Spártában erősen háttérbe szorult aszellem kimüvelése. Az azonban mégis tulzás, amit Isokrates mond, hogy a spártaiak még a betüket sem ismerik. Az bizonyos, hogy amennyiben nevelési rendszerükben szó lehet irodalmi vagy épen esztétikai képzésről, ez is a tetsfejlesztés, a katonai nevelés szolgálatában állott. Könyv nélkül tanitották Lykurgos törvényeit. A zenéből csak a harcias zenét müvelték, és azt, amely vallásos szertartásaikhoz tartozott. Ide vonatkozólag jellemző, amit Aristoteles mond /:Polit.VIII.4.6.:/

" bár a zenét nem tanulják, mégis képesek, amint állitják, a jó és rossz dalok és dallamok felett helyes itéletet mondani."

A leánynevelésnél is a honvédelmi szempontok voltak irányadók. A nőből mindenekelőtt tökéletes és erős testü anyát akartak nevelni. Ezért náluk közelebb állott a fiuk és leányok nevelése, mint Athénében. Őket is testgyakorlással , dárda és diszkoszvetéssel, ugrással, futással, birkózással erősitették.

Érdekes az is, hogy az állam bizonyos mértékig a felnőttekre is kiterjesztette nevelői gondját, olyan szempontból, mint az ifjabbakra. Meg volt szabva az életrend s még arra is figyeltek, hogy a közös ebédre senki se menjen jóllakottan. A gyakorlat azt mutatta, hogy mindenki az állam tulajdonának tekintette magát és nem a maga szabados urának.

§ A JÓN NEVELÉS.

Jón nevelés alatt az athéni nevelést értjük. Ennek a nevelésnek nagy része volt abban, hogy a kis Attika az emberiséget a görög müveltség nagy értékeivel ajándékozta meg. Az egész Attika összesen 2500 négyzetkilometeres lakosainak legnagyobb száma 250 ezer volt, de ennek is csak fele szabad ember.

Az athéni nevelés története az állam életének első korszakaira nyulik vissza. Egészen kétségtelen, hogy már SOLON és DRÁKÓ törvényeiben voltak általános rendelkezések a nevelésről. De ezek részleteiről nincs tudomásunk. Csak annyit lehet következtetnünk, hogy kezdetben ez a nevelés Athénben is nagyon egyszerü volt, mégis tágabb kört ölelt fel, mint Spártában. Már nagyon korán megkülönböztették a nevelés musai és gymnasialis részét, ami azt jelenti, hogy az előbbiben bizonyos esztétikai és irodalmi elemek érvényesültek, az utóbbi pedig a harci gyakorlatok körén szintén tul terjedt és a test egyenletes fejlődését bizonyos tervszerüséggel tartotta szeme előtt.

Az athéni és spártai nevelés közötti alapvető különbség az, hogy Spártában a gyermeket hét éves korában az állam vette át nevelésre, mig Athénben 18 éves koráig, az ephebeia idejéig a nevelés részletei iránt az állam nem érdeklődött és azt a szülők jogának hagyta meg. Csak annyiban avatkozott mégis bele, hogy a szülőknek kötelezővé tette gyermekeik gondos nevelését, mind a musikális, mind a gymnasialis irányban. Azonban a szülők mégis inkább saját kedvükből, tehát a müvelődési szükség önkéntes átérzéséből gondoskodtak gyermekeik neveléséről. Athénben ehez képest nincsennek is államilag fenntartott iskolák és államilag fizetett tanitók. De az ellenség előtt elesett polgárok gyermekeinek neveléséről az állam gondoskodik.

A musai irány érvényesüléséből látszik, hogy Athénében a müvelődés finomabb elemei iránt is meg volt a kellő fogékonyság. Azért mig Spártában csak a háborura nevelték az ifjakat, addig Athénében a békére is. Büntetésnek tekintették, ha valaki nem részesült a müvelődés áldásaiban. A nevelés eszközei az olvasás és irás, elbeszélő költészet, zene, vagyis lyrai költemények gyakorlása, kithara kiséretében és a testgyakorlás. Igy irja ezt le Platon a Protagoras szavaival.

Ami a részleteket illeti, a gyermeket öt napos korában a családi tüzhely körül hordozták /: amphidromia:/ Akkor nyilatkozott az apa, hogy a gyermeket fel kivánja-é nevelni. Ez azonban Athénében inkább csak formalitás volt, mert a gyermek kitevésére alig volt példa, nem ugy mint Spártában. Öt nap mulva kapott nevet a gyermek. Eleinte az anya maga táplálta gyermekét, de később még a szerényebb helyzetüek körében is szokásba jött a dajkatartás. Különösen keresték a spártai dajkákat, mert ezek okszerü szigoruságokról voltak ismeretesek.

Mivel minden más nyelvet barbárnak tartottak, a görög gyermeket csak anyanyelvére tanitották. Első játéka csörgő volt. Később játéktárgyait maga készitette el. Kevelt szórakozásuk

volt a tengerparton, hogy hüvelyk és mutatóujja közé fogott lapos követ ugy dobott el viz fölött, hogy mentől messzebb vonalon át érintse a viz fölületét. Általában a legtöbb ma is kedvelt játékot üzték a görög gyermekek is. A hetedik évben kezdődött a tervszerü nevelés és a 15 évig tartott. Emez elemi nevelés tárgyai voltak az olvasás, irás, számolás, és a grammatistes, vagy grammatodidaskalos tanitotta ezeket. Azt aki a nyelvtant és irodalmat tanitotta, didaskalosnak, vagy grammatikos-nak hivták, utóbbi később általában a philologust jelentette. Azt a rabszolgát, aki a gyermeket az iskolába és a tornatérre elvezette, paidagogosnak hivták. A tanitás az uccán egy-egy oszlopcsarnokban, vagy pedig valami egyszerü házban folyt le. A tanteremben voltak a gyerekek számára padok és a tanitó részére ülőhely. Később fali tábla is került Homeros olvastatásához. A gyerekek a térdükön irtak. A tanitás nagyon korán kezdődött, reggel és délután is folytatták. A vakációt azonban akkor is nagyon szerették.

Mint általában a legtöbb helyen a müvelt görögök nevelése, Athénben is két korszakra oszlott, t.i. a musiká-ra és a gymnastiká-ra. Mindkettő szervesen összeforott azonban a legfőbb célban, az ember képességei és érdeklődése harmónikus kifejlesztésének magasabb eszményében a kalokagathiában.

A muzsai nevelés tárgyai az olvasás, irás, számolás, irodalom és a zene voltak. Az elemi oktatást természetesen az olvasás tanitásával kezdték. Az egyes betüket a tanitó felirta és leolvasta. Azután szótagokat kezdett felirni és a gyermekek szótagonként olvastak; erre monfták: sullabizein. Mikor ezen is tul voltak, egész szókat olvastak, majd költőkön gyakorolták magukat tovább, ügyelve a helyes kiejtésre és a hangsulyra. A költők közül különösen Aesopust Homerost, Pesiodest és elégikusokat: főleg Theognist, Phokylidést, Solont, Mimnermost és Simonidest. Homeros egész a görög császárság bukásáig a tanitás középpontja volt. Ő belőle tanulta az athéni ifjuság a vallást, a történetet, nyelvet, stilust, nemzeti szellemet és müveltséget. Ezért pedagogiai szempontból a homérosi költemények nagyon tanulságosak. Használatuk és sikerük jelzi a pedagogiai fontosságukat. Tényleg az emberi erényeket és gyöngeségeket éles körvonalu jellemeken a müvészet élő alakjain illusztrálják és igy a példa erejével tanitanak; másfelől mindazt magukban foglalják, amikre a görög ifjunak szüksége volt. S mindezt a gyermeki lélekkel egyező természetes naivsággal.

A gyrekek Homeros szövegét nem könyvből, hanem tanitójuk szájáról könyv nélkül tanulták. A költészetet tehát élő alakjában ismerték és kedvelték meg, mert a felolvasott, előadott, elszavalt, vagy elénekelt költemény adja a költészetet.

Az olvasással egyszerre tanulták az irást. A tanitó a tanuló viasztáblájára odairta az illető betüt s a tanulónak stilusával a rovásban kellett nyomon követni a betü vonásait. Mikor a gyrekek viasztáblájokon már begyakorolták magukat, akkor irtak papirusra, vagy hártyra. Igytjdjuk ezt meg Platon Protagorosából. Azonban az irás a görögök előtt nem volt fontos, mert rabszolgák irtak diktálás után. Viasztáblára irovesszővel, grafis, grafeion, grafidion--, pergamenre, vagy papirra irónáddal-- kalamis-- irtak. Ez utóbbit fekete tintába-- to melán-- mártogatták

A számolás csak ujabb eleme a tanitásnak. Először LUKIANOSnál találkozunk vele, de máskülönben tudjuk, hogy a szofisták óta rendesen tanitották. Számoltak fejben és ujjaikon. De ismerték a számoló táblát-- abax-- Ebben mélyedések voltak számrendszerüknek megfelelő mennyiségben és elhelyezéssel s ebben rakták ide- oda a kavicsokat, vagy gombokat; igy könnyebben határozták meg a számok helyi értékét. De leirva is számoltak, eliente rovásszerüleg, függőleges vonásokkal, később a számnevek kezdőbetüit irták fel utóbb pedig az ábc betüivel jelölték a számokat. A négy alapmüveletet mindenesetre tanulták.

A rajzolásról Aristoteles szól /:Polit. VIII.3.p. 1337.:/ mint amely hozzá tartozik a szabadelvü tanitáshoz. Valószinüleg csak a IV. sz.-tól kezdett elterjedni, de sohasem válhatott egészen általánossá. Annál nagyobb szerepe volt a zenének, amelyet a szóbeli előadás, főleg a költészet kiegésztiő részének, ahoz tartozónak gondoltak. Azért ennek tanitása együtt ment az irodalomével. A zenének az erkölcsi életre is jelentékeny befolyást tulajdonitottak

Ugy vélték, hogy bizonyos neme fékezőleg hat a szenvedélyre, s a lélekben nyugalmat teremt. Erre jellemző Aristophanes Darazsainak egy helye: "... ha turót lopott, Bocsásd meg:citerát pengetni nem tud" /:921-2.:/Ugyanezet mondja róluk Ciceró is: " A teljes müveltséget a görögök a huros zenében és énekben keresték... Görögországban azért virágoztak a zenészek s ezért tanult mindenki zenét, aki nem tudta, arról azt tartották, hogy nem elég müvelt ember." /:Tusc. disp.I.2.,4.:/ Ilyen sokat tartván a zene erkölcsi jelentőségéről és nevelő hatásáról, annak nemzeti jellegére és tisztaságára nagy gondot forditottak. Azt hitték, hogy ha a zene mesterkéltté és lágygyá lesz, ezt a változást nyomon fogja követni az erkölcsök elpuhulása és elfajulása is. Igy érthetjük meg PLATONT, mikor azt mondja: a zenei hangnem reform mindenkor veszedelmet hoz az államra, mert sehol sem alakul át a zene az állami élet megfelelő változása nélkül. /:Polit.IV. 424.:/ De mindezeken a szempontokon tul, a görög diák a dallamon át ismerte meg a költemény konstruktiojat. Tanitásával természetesen nem az volt a cél, hogy virtuoz okat képezzenek, hanem jó kardalosokat, hogy a költeményt ügyesen kisérhessék citerájukkal. Megjegyzendő, hogy tanitás közben szöveg nélkül nem is alkalmaztak a görögök zenét. Ezt PLATON egyenesen barbárságnak is mondja. A kar egyhangon énekelt, különösen ügyelve a szók világos megértésére. A zene ilyetén fontosságát kezdettől már felismerték.

A citera-- kithara, kitharis,guitár-- huros hengszer, melynek üreges alapja, két görbe oldalrésze volt járommal, melyre a hurokat erősitették. Ettől a lant csak abban különbözött, hogy az üreges rezonáló rész hiányzott és igy a hurokat két oldalról lehetett kezelni: némelykor plektronnal ütötték. A dal neve ezzel a kisérettel kitharódia volt. A lantot kezdték elősz̈ör tanitani, azután a citerát.hangjegyekül a görög betüket használták. /:L. eszt. szövegemet!:/

A persa háboruk után divatos lett a fuvola, amelyről ARISTOTELES azt mondotta, hogy nem fejleszti az erkölcsöt, csak a szenvedélyt. Ezért és mert nem lehet hozzá szöveget énekelni, számüzni kivánta az iskolából. /:Polit. VIII.6:/ Mégis bejutott az iskolákba a vázaképek bizonysága szerint, de csakhamar divatját multa.

A táncot-- orchestiké-- nem mai szükebb értelmezésében fogták fel, az egész testnek az arcjátékot sem véve ki, kifejező mozgását értették alatta. Jellemzően tükröződik ez az iróknál. PLUTARGOSnál /: Symp.IX.25.:/ olvassuk Simonidesnek azt a szellemes paradoxonját, hogy a tánc hallgatag költészet, a költészet pedig beszédes tánc. LUKIANOS meg egyenesen azon a véleményen van, hogy a táncban megvan minden kiválóság. Müveli a lelket, edzi a testet, mulattatja a szemlélőt zenéjével gyönyörködteti a hallgatót. Igy fejleszti a néző izlését. De a lélek állapotait is kifejezi: szerelmet, haragot, bánatot, s szenvedélyt. Más foglalkozásnál vagy csak a test, vagy csak a szellem működik; a táncban mindez egyesül: szellemi alakitás is, és bemutatja a testi erőt és ügyességet is. /: A táncról. 35. 72. szakasz.:/ Bár egy késő, II. sz. iró mondja ezeket, mégis hiven fejezte ki az athéni felfogást. Igy bár lelki aktivitást is tulajdonitottak a táncnak, még sem sorozták a muzsai tárgyak közé és nem is tanitották folytonosan, egy magasabban kitüzött cél eléréséig, hanem inkább csak alkalmilag, azokat, akik a karban részt akartak venni.

A test nevelése is a nevelés magasabb és egységes szempontjai alá tartozott Athénében és távolról sem volt öncél, mint Spártában. Találóan jellemzi mesterségét PLATON Gorgiasába a tornatanitó, mikor azt mondja: hogy az embereket testükre nézve szépekké és erősekké tegyem. /:p.452.B.:/ Nemcsak erős, hanem széptestü is akart az athéneli lenni és a testnevelést is a kalokagathia fogalma alá helyezte. De más magasabb, jellemfejlesztő szempontok is érvényesültek ebben. Mindenekelőtt az önzetlenség és önfeláldozás, valamint az a gondolat, hogy a test, mint az oly sokoldaluan és magas szempontok szerint kimüvelt lélek székhelye, kell hogy maga is ahoz méltó legyen. Eles különbséget tettek az athelika és gymnastika között. Ez utóbbiban az összes testrészek egyenletes fejlesztésére törekedtek, nem csak azért, hogy erős, hanem azért, hogy szép is legyen. Ugy vélték, hogy a test ereje és fegyelmezettsége szük-

séges ahoz, hogy a lélek is erős és egészséges lehessen. Ezt oly komolyan vették, hogy a testi nevelés állami felügyelet alatt állott. Ezt az areopág gyakorolta. A palaestrát, mely magán intézet volt, a kisebb fiuk, a gymnasiumot, mely állami volt, a nagyobbak látogatták. A tornatanitók először maguk mutatták be a gyakorlatokat, melyeket olykor zene, különösen fuvola kisért. A tornatanitó feje a paidotribes volt. Már itt erősen érvényesült a görög számára oly nagy értékkel biró verseny. Csakhogy ezt nem vitték túlzásba, s nem fajult gyülölködéssé, gyönge szenvedéllyé. Mérséklő gondolat volt, hogy bárkis is a győztes, egyéni sikere a köz értékét gyarapitja.

A testnevelés főeszközei a futás és a birkózás voltak. Kezdő gyakorlat volt az u.n. dromos, 192.27 m.megfutása. Négyesével futották. Ezt követte a diaulos, melyben a versenypálya végéig és vissza futottak, és végül volt ennek a kétszerese, amit lófuttatásnak neveztek azért, mert lóversenyeken a ló is ezt a távolságot futotta meg. A kicsinyek csak az elsőt futották.

A birkózás is megfelelő szabályossággal ment, amelyet meg kellett tartani. Cselvetéseket szigoruan tiltották. Amellett lefolyása ugy volt szabályozva, hogy egyenletesen fejlesztő ereje az összes szervekre kiterjedt. Ezért a tanulónak először külön külön az egyes fogásokat kellett gyakorolnia, ezt az árnyékbirkózás követte, amikor képzelt ellenféllel szemben valóban végrehajtotta a birkózást és csak azután következett két félnek szabályos birkózása. Volt álló és fekvő birkózás. De csak az állót tartották nemes gyakorlatnak; ez utóbbit csak athlétának valónak mondották. Ezek voltak az elsőrangu testgyakorlatok. De szerepeltek még az ugrás, gerelydobás, diszkoszvetés, ökölvivás is. Ezek együtt, az ökölvivás kivételével alkották az u.n. penthathlont. Midőn a fiuk testgyakorlásukkal készen voltak, megfürödtek, melyhez a gymnasium be volt rendezkedve. Az uszást, mert máskülönben is mindenki tudta, külön nem tanitották. Aki még ezt sem tudta, semmi embernek tartották; pédabeszéd volt: Se uszni, se olvasni nem tud.

A vallás, mint külön tanulmányi anyag nem szerepelt a görögöknél, mert erre nem is volt szükség. A görög nemzeti vallás annyira áthatotta a köz és magánéletet, hogy azt ugyszólván a levegővel szivta magába. Egész nevelési rendszerük ennek a szolgálatában állott, mert a legfőbb nevelési eszménynek, a kalokagathiának nemcsak erkölcsi, hanem esztétikai oldalát is erőteljesen kidomboritották. De az esztétikai nevelés szolgálatában állot a görög embernek egész környezete: örökké derült kék ege, lágy hajlásu hegyei, a görög tájaknak jellegzetes élénk és gazdag szinei, gazdag tagozásu partvidéke, a sik tenger. Azonfelül müvészetének gazdag kincsei, melyeknek Athéne utcái, valóságos muzeuma volt. A görög ifju apjának házából kilépett, utjában találta az emberiség müvészetének legnagyszerübb alkotásait. Sőt kilépnie sem kellett, mert otthon is szobrokat, freskókat és müipari tárgyakat nagy gazdagságban találhatott. A legszerényebb ház sem volt szegény ezekben, mert a görög ember legegyszerübb használati tárgyainak is egyéni eredeti és müvészi formát adott. Ehez járultak az ünnepi felvonulások, előadások, szavalatok, torna és költői versenyek az Odeonban, hol évenként többször Homeros és Pesiodos költeményeit szavalták; a Dionysiákon, mikor évente drámai versenyek folytak, a Panathenaiakon, amelyen zene és táncverseny volt. Igy nem csoda, ha minden athénéi müértő esztétává fejlődött, akinek a szép a költészet és müvészet alakjában, házi berendezésében, használati cikkeinek kiválogatásában, élete módjában és egész testtartásában, magaviseletében mindennapi elengedhetetlen életszükséglete, valóságos életeleme volt. /: L.még Finánczyála Lukianos idézetet I.k.85.l.:/

A görög ifju nevelése sajátlagos állami polgári neveléssel végződött be, s 15 éves korától a 20-ig tartott. Ezt a kort ephebejának nevezték. Ez is két részre oszlott. 13 éves korig és azon tul. A nevelés ekkor már az állam közvetlen irányitása mellett folyt. A sophronistesek vagy epimeletesek ellenőrizték az ephebosok viselkedését erkölcsi szempontból és kisérték is őket. Külön tanitóik voltak a fegyverforgatáshoz. Katonai nevelésük fölött a legfőbb felügyeletet pedig a strategosok gyakorolták. 18 éves korá-

ban aztán megkezdődött a szorosabb értelemben vett katonai kiképzés, melynek tárgyai voltak: rendgyakorlatok, menetelések, nehéz fegyverek használata, nyillövés, helyőrségi szolgálatok és határok biztositása. De ezen kivül folytatták a penthatlon és az ökölvivás gyakorlását és a lovaglást. De a szellemi képzésről nem feledkeztek meg. A gimnáziumban tanult a felnőttek társaságában, hallgatva rethorokat és bölcselőket, de közvetlenül szemlélte a politikai életet is már. Igy felkészülve lépett ki a husz éves ifju a közéletbe.

A görög történet fejlettebb korában a nő helyzete nem volt olyan megbecsült, mint a homerosi korban, amikor feljebbvalója volt ugyan a férfi, de mégis hitvestársa volt annak és a családban tisztelt helyzete volt. Körülbelül a közfelfogást fejezte ki Aristoteles, midőn arra hivatkozik, hogy a nő nem tökéletes lény, tagadása valami létezőnek. Természetesen ennek a felfogásnak megvoltak a maga következményei. Azért Athénében nemcsak a köz és a politikai életbe nem avatják be, hanem otthoni helyzete is sok kifogásolni valót mutat. Férje semmi felelőséggel nem tartozik neki, főérénye a hallgatás. Csak gyermekekkel, barátnőivel és cselédekkel érintkezik. Még a házban is csak saját lakosztályában, a gynaikonitisben van szabad rendelkezése. A szellemi életben sem vehet részt. Ennek a helyzetnek volt természetes következménye a hetaira rendszer kifejlődése, amit előmozditott a szigoru házassági jog is, amely szerint athénei férfi csak teljes jogu athénei nővel köthetett törvényes házasságot. Azért jogilag a legszebb és legnemesebb házasélet, amely Athénében lefolyt, Perikesé és Aspásiáé, nem volt jogilag érvényes házasság. Ez lehetett az oka, avagy okozata annak, hogy Athénében a leánynevelléssel nem sokat törődtek. Azért szinte csodálkoznunk kell azon, hogy lehetett a müveltség a népbe oly mélyen begyökerezve. Még Sparta is előbbre volt. A leányok nem vettek részt a testgyakorlatokban és nem illet a gymnasiumba sem járniok. Csak épen hogy valamennyire olvasni tanultak meg otthon. Ugy látszik, még a háztartásra sem tanitották meg őket, csak varrni, kötni, szőni és fonni. /: V.ö.XENOPHON Oikonomikos-ból Fináczy forditását.I.m. 95.l.:/

Mielőtt az egyes görög gondolkozónak a nevelésről szóló tanitásainak isnertetésére, vagyis a görög nevelési elméletek ismertetésére,áttérnénk, meg kell emlékeznünk a görög nevelési rendszernek egy sajátos irányáról, mely nem annyira valamelyik törzsnek az életéhez, mint inkább egy férfiunak, PYTHAGORASnak az egyéniségéhez füződik. Alakja, mint a bölcselet történetéből tudjuk, legendával körülszőtt, félig meseszerü. Puthagoras politikai, vallási, társadalmi és ezeknek megfelelő iskolai reformját Krotonban, Nagygörögországban fejtette ki és próbálta megvalósitani./: 532:/Iskolát alapitott, amelyben tanitványaival közösen élt, szigoruan megszabott szabályok mellett. A tanitás és nevelőmunka két csoportban folyt exoretikus és esoterikus csoportjában. Amazok 12-17. éves korukig a hallgatás, önuralom, engedelmesség és mérsékletesség erényeiben gyakorolták magukat rituális életmód kereteiben, axiómák alakjában vésve emlékezetökbe az erkölcsi elveket és szükséges tudnivalókat.Mindez böjtölés és aszkézissel kisérve. Az esoterikus fokon a főtárgy a matematika volt, megfelelően a Puthagoras bölcseleti elveinek. Itt avatták be az ifjakat a puthagoreismus mistikus tanaiba, a vallás természetbölcseleti igazságaiba. Eme tanitás a világegyetem alapelemeiről, a szunsztánciákról, a szférák hármóniájáról, a lélek halhatatlanságáról és vándorlásáról, a test és lélek viszonyáról szólottak. Ennek a nevelésnek eszménye az erkölcsi tökéletesség megközelitése; és ezt a tervszerüen beosztott tevékenységnek fokozatos nevelő hatásától várták. Cselekedeteinkben a mértékletesség érvényesitése és a világrendben érvényesülő elvek megismerése volt az a két eszköz, amellyel ennek az erkölcsi eszményenk elérését remélték.

§. A PEDAGOGIAI ELVEK FEJLŐDÉSE A GÖRÖG GONDOLKOZÁS TÖRTÉNETÉBEN.

Ezt főleg három iró alapján fogjuk bemutatni. Ezek Xenophon, Platon és Aristoteles.

§. XENOPHO.

Az ismertetésnek ez a formája, amelyet Fenelon Telemaqu-jában, ROUSSEAUnál a Savoyai vikárius hitvallásában és Barthelemy János Jakab Ifju Anacharsisában /: Voyage du jeune Anacharsis en Grece magyarul Deáky Fülöp Sámueltől Kolzsvár 8 kötet.1820.:/ találunk a többek között, nem épen uj előadásmódja a dolgok vagy vélemények, tendentiák ismertetésének. Egyik ősi mintáját adta ennek XENOPHON a Kyrapaideiában, azaz a Persa birodalom alapitójának, Kyrosnak a neveléséről szóló könyvben. Ugyanis szó sem lehet erről, hogy Xenophon ebben a könyvében Kyros nevelését irta volna le csak megközelitő történelmi hüséggel is ellenkezőleg ebben Xenophon a ,aga nevelési eszményét adja elő, főleg a spártai nevelés férfiasabb keményebb jellegét domboritva ki,szemben az athénei tulfinomult és elpuhitó iránnyal. Az előadásnak ezt a módját választotta azért,hogy dicsérve a spártai nevelésben feltalálható alapelveket, ne kelljessen athénéi honfitársaitól ezért szemrehányást elszenvednie. Egyébként a saját gyermekét is Spártában neveltette. A könyvnek azonban csak első könyve / a nyolc közül/ szól voltaképeni tárgyáról, a többiben a felnőtt Kyros életrajzát adja.

Kyrosnak általa konstruált nevelési módját olyformán ismerteti, mintha az a perszák rendes nevelő eljárása lett volna. Mig u.i. más államok a polgárokra bizzák gyermekeik nevelését és csak azt kivánják meg, hogy bünt és kihágásokat ne kövessenek el addig. A perzsák már előzetesen is gondoskodnak arról, hogy a bünö dolgok elkövetését a polgok meg ne kivánják. Igy m. a királyi palota előtti szabad térről eltávolitották az árusokat, hogy hogy a zaj és az áruciklek megkivánása meg ne zavarják az ifjukat. Az igy megtisztitott tér négy részre van osztva. Gyülekező helyül külön-külön a gyermekek az ifjak, a meglett férfiak és a katonai éveiket még betöltöttek számára. A gyermekek és férfiak napkeltekor, az idősebbek mikor kedvök tartja.

XENOPHONnak másik munkájában a Sokrates Nevezetességeiről szólóban is van számos neveléstörténeti vonatkozás, Sokrates személyével kapcsolatban. A mü célja ugyanis a Sokrates személyének tisztázása az ellene szórt rágalmaktól, főleg ami azt a vádat illeti, hogy ő ellene volt az isteneknek és megrontója volt az ifjuságnak. Azért részletesen szól Sokratesnek a felfogásáról olyan kérédésekben, mint Sokrates vélekedése a testi-lelki egészség megóvásáról, a tudományok és müvészetek szerepéről boldogságunk munkálásában, a szülők, gyermekek, és testvérek viszonyáról az erényről, bölcsességről, erkölcsi kötelességekről. Mindezek olyan kérdések, melyek a pedagogiában is alapvető fogalmak s igy alkalmasak volnának arra, hogy belőlük megismerjük a Sokrates pedagogiai felfogását is, a módszeren kivül, amely amugy máskülönben is ismeretes, ugyancsak Xenophonból és a platoni dialogusokból. Azonban annyira összekeveredik az előadásban a Xenophonés a Sokrates egyénisége, hogy nem tudhatjuk meg: az ismertetett nézetekből mi a Sokratesé és mi a Xenophoné és máskülönben is komoly véleménynyilvánitások és költészet váltakoznak az előadásban.

§. PLATON.

Platonnak minden munkájában bőven vannak elszórva pedagogiai vonatkozásu helyek. O maga azonban külön pedagogiai rendszert nem alkotott és ilyet müveiből nem is lehet bizonyos erőszakolás nélkül megkonstruálni. Mindazáltal a pedagogiával kapcsolatos gondolatai is rendkivül gyümölcsözők és gazdagok. Két munkáját kell itt különösebb figyelemre méltatnunk, t.i. a Politica

/: Az állam:/ és a Nómoit /:Törvényszék:/.

Mindkét mü Platon legnevezetesebb irásai közé tartozik bennük az ő tisztára kialakult meggyőződését ismerhetjük meg az egész emberi életről, annak feladatairól és rendeltetéséről. Az állam az u.n. konstruktiv dialógusok közé tartozik, amelyekben rendszeresen fejti ki gondolkozását; a dialógusi forma mellékes szemben a dialektikus dialógusokkal, melyekben a formának nagy jelentősége van, csakegy-egy téma megbeszélése a cél szinesen élénk ellenvetések közt megvitatva. Máskülönben is az állam elbeszélt elbeszélés,azaz az egész párbeszéd, mely Sokrates, Kephalos /: a házigazda:/ továbbá Platon két fiutestvére: Glaukon és Adeimatos, valamint Kephalos fia, Polemarchos és Thrasymachos között folyik, maga Sokrates beszéli el. Előadása költőien szines, felépitése müvészi. Előadása egyszerü, néha élcelődő és lelkes. Tiz könyvből áll, mely 195 fejezetet foglal magában.

A beszélgetés az igazságosság /:dikaiosune:/ fogalmának vizsgálatával kezdődik. Érdekes ellenvetések után egyedül positiv megállapitásnak az tünik fel, hogy a boldogság és az igazság azonosak, fedik egymást, mert az igazság boldoggá teszi az igazságos embert. Ez Sokrates tétele. /: 1.könyv.:/ Csakhogy ezzel szemben is azt tapasztaljuk, hogy az igazságos ember gyakran háborgattatást szenved, viszont az iagzságtalan boldogul. A tétel tehát csak akkor állhatna meg, ha bizonyosan tudnók, hogy az igazságos ember ennek ellenére is boldog. De megtudjuk-é azt állapitani? Mindenki lelkéhez bajos közel férni. Azért azt az eljárást kövessük, amit a felirásokkal lehet megtennünk: ha kicsiny a betü s távolról nem tudjuk olvasni, nagyobb felületet választunk és arra nagyobb betükkel irjuk fel ezt a szöveget. Igy ezzel a kérdéssel kapcsolatban is megnagyobbithatjuk a méreteket, ha az egyénnel párhuzamba állitjuk a társadalmat. Vagyis legjobban a társadalmi életből, ebből a nagy közösségből fogjuk megérteni, hogy mi az igazságos és mi az igazságtalan dolog. Azért szükséges vizsgálni az államot, annak keletkezését és szervezetét.

Az állam a létfenntartás kényszeréből jő létre. Az egyes ember nem tudja saját érdekeit egymagában megóvni. A közösségben felszaporodó köz és magánvagyon aztán őrzésre, védelemre szorul. . Ez az őrzőknek /:phulakos:/ feladata. Ezeken fordulván meg sok minden, nagy sulyt kell azok nevelésére forditani. Ha megfelelünk arra a kérdésre, milyen legyen az állam céljainak szem előtt tartásával lehető legtökéletesebb nevelése ezeknek az őröknek, közelebb jutunk az eredeti kérdés megfejtéséhez is, t.i. ahoz, mi az igazságosság.

Nos hát az őrök neveléséből már a gyermekkorban is kell hagyni a szokásos meséket, mert nem szabad a gyermekeket valótlanságokra tanitani, melyek nemegyeznek meg az általunk óhajtott későbbi meggyőződésükkel. Azért ellenőrizni kell a meseköltőjét; az anyákat és a dajkákat pedig rá kell venni, hogy a gyermekeknek csak a kiválogatott meséket mondják el. Ebből a szempontból kifogásolja a homerosi költeményeket, amelyekben szó van az istenek gonoszságáról és ezzel rossz példát ad a gyermekeknek. Elitéli azt is, hogy azokban az istenek egymás és az emberek ellen harcolnak, mert az embereket és a gyermekeket ellenkezőleg arra kell szoktatni, hogy egymás mellett békességben éljenek. Hasonlóképen elitéli a költő teologiáját is, amelyben rossz dolgok gyakran vannak istenek akaratára visszavezetve. A gyermekeket arra kell tanitani, hogy isten feltétlenül jó és minden rossz az emberektől származik. Azt is kifogásolja, hogy a költők olykor ugy tüntetik fel az isteneket, mint büvészeket, akik szabadon változtatgatják alakjaikat, pedig az istenség egyszerü valami és saját alakját sohasem hagyja el. Nem csalnak ők meg minket sem szóval sem tettel.

a gyermekeket. Az a kötelesség, hogy az államban mindenkinek egyféle működést kell kifejtenie és azt jól és teljes erővel kell végeznie, nem tür semmiféle alakoskodást; amelyre a költők meséi szoktatják az ifjakat. /:II.k.:/

A állampolgári nevelés szempontjából épily kártékonynak találja Platón a drámai költészet befolyását. Többféle embertipust mutat be és azokhoz alkalmazkodik utánzó müvészetével. Ez hasonlóra birja az ifjakat és polgárokat is, pedig egy államban minden polgár csak egyféle szerepet tölthet be s nem szabad egyéniségét váltogatnia. A cipész csak cipőt készit és nem kormányozhat hajókat. A zenében is válogatni kell, mert nemcsak a költészet, de a zene is formálja a lelket: a ritmus és a hármónia a legjobban behatol a lélek belsejébe. A különböző hangnemeknek nem egyforma a hatása; a jón és a lydiai puhit és szórakoztat, de a dór harciassá és bátorrá tesz; azért az előbbiek gondos mellőzésével ez utóbbit kell művelni. Hasonló okokból kell kerülni a fuvolát. Ellenben alkalmazni kell a huros hangszerek közül a lirát és a kitarát. A testnevelésnél is okos mértéket kell tartani és nem szabad egyoldalúvá lennie, mert akkor atlétaságra vezet. Erősnek és ellenállásra képesnek kell a testnek lennie, hogy bármit eltürhessen. Ezért szükséges mértékletesség izgató szerektől és életmódtól való tartózkodás. Lélek és test legyenek összhangban. Ilyen nevelés mellett teljesithetik az őrök kötelességeiket. Már pedig ez nagyon fontos, mert őnekik kell a többiek fölött uralkodniok. Akiknek a nevelése mindenben sikerül, azok lesznek a tökéletes őrök /:phulakes pantelenis:/. Ezeknek a nevelését tovább folytatják előkészitvén őket szorosabban a kormányzói teendőkre. A többiek csak segitőtársaik lesznek, a tökéletes őröknek, vagyis a filozófusoknak. Az állam érdekéből azonban meg kell még szüntetni a magánvagyont; be kell hozni a lakás, az étkezés, a nők és a gyermekek közösségét. /: III. :/

A párbeszéd egyik részese fölveti a kérdést: a tökéletes őrök boldogok lehetnek-é ? A felelet erre az, hogy nem is az a fontos, egy tökéletes államban, hogy az egyén legyen boldog, hanem az egész állam. Ha a mesterember nagyon gazdag, elhanyagolja foglalkozását; ha nagyon szegény, nincs módja a szükséges eszközök és anyagok beszerzéséhez. Magának az államnak is árt a gazdagság is, mert puhaságot a szegénység is, mert ujitásvágyat, szolgalelkiséget és rosszra való tulajdonságokat teremt. Az állam egysége megköveteli, hogy ezek a végletek benne ki ne fejlődjenek. Emellett az állam ne legyen tulságos nagy sem és annyira egységes, hogy minden ember csak a maga dolgát végezze, de azt elvégezze, valamennyien azonban egy közösséget alkossanak. Mindennek a lapja a helyes nevelés. Ez a jó gyermekből még jobbat formál, akik majd törekedni fognak arra, hogy az ő gyermekeik ismét jobbak legyenek önmaguknál. Azért az őröknek ügyelniök kell arra, hogy a nevelésben minden szigoruan az állam céljai érdekében történjék. Különösen tartózkodni kell a zenei ujitásoktól, mert a zene formáihoz senki sem nyulhat anélkül, hogy egyidejüleg az állam alaptörvényeit meg ne ingatassa. De épigy ügyelni kell arra is, hogy a gyermekek játékai se változtassanak, mert ha játékok szabályait változtatgatják, hogyan lehet várni azoktól, hogy majd felnőtt korukban az állam törvényeit tiszteletben tartsák! Ime, a nevelés által alátámasztott állam ! Visszatérve az eredeti kérdésre, érvényesül-e benne az igazság ? Platón ugy találja, hogy a jól megalapozott államban minden erénynek virágoznia kell, és pedig a bölcseségnek /:sophia:/ a bátorságnak /:andria:/ a mértékletességnek /:soophrosunn:/ és az igazságosságnak /:diakaiosunn:/.

Bölcsesség alatt nem a szakismeretet kell érteni, hanem az állami élet egésze fölötti áttekintő képességet abból a célból, hogy az állam lehető legjobban legyen megszervezve. Ez a bölcseség megvan az állam őreiben, ezek uralkodnak a többi fölött, de ők vannak kisebbségben.

A bátorság lényege a megőrzés, megtartás megtartja a félelmetesről szóló helyes m ggyőződést. Ez is a nevelés eredménye. Azoknak erénye, kiknek feladata az államot megvédeni.

A mértékletesség az összang egy neme. Mértékletes az,

akiben a szenvedély és a gyönyör fölött a belátás uralkodik. Az emberi lélekben van jó és rossz rész is. Ha a rossz legyőzi a jót, önmagának rabja, nem tud mértéket tartani. Ha a jó, ura önmagának. Az államban is a mértéktleteség akkor uralkodik, ha a jó uralkodik a rossz rész fölött. Azok vannak kevesebben, akikben a jó uralkodik. Ezek azok, akiknek már a hajlamai is jók, és a nevelésük is kitűnő volt. Ezek a bölcsek. Az olyan állam a mértékletes, amelyben a bölcsek uralkodnak.

Igazságosság, mikor mindenki a maga dolgával foglalkozik és nem avatkozik bele a máséba. Azért akkor valósul meg, ha az állampolgári feladatok pontosan el vannak különitve és a maga körében feladatát mindenki pontosan teljesiti. Ez az állam boldogságának legfőbb feltétele. A szerepek összezavarása az állam pusztulását okozza.

Im az állam akkor igazságos, ha a kormányzók, harcosok és kézmüvesek három osztálya pontosan a maga dolgát végzi. Is akkor bölcs, bátor és mértékletes, ha mindhárom osztályban különkülön is megvan a bölcsesség, bátorság és mértékletesség erénye. Ha mármost az egyéni élettel vonunk párhuzamot, az emberi lélekben is három részt különböztetünk meg. Egyik a megismerő, /:logistikon:/ másik az érző /:thumoides:/ harmadik a vágyó rész /:epithumntikon:/ Utóbbi alatt a fajfenntartásra, táplálkozásra és egyébb gyönyörökre vonatkozó érzékiséget érti. Az államban a megismerésnek megfelel a bölcsesség, az érzelminek a bátorság, a vágyónak a mértékletesség. Az állam akkor lesz igazságos, ha mindhárom része, vagy osztálya végzi hiánytalanul a maga kötelességét; ugyanigy az ember is akkor lesz iagzaságos, ha lelkének mindhárom része megfelelően müködik. Ha e három rész a közöttük fennálló különbségek mellett is összhangban él, az ember igazságos lesz. Ekkor érvényesül benne az igazságosság erénye. Az igazságtalanság államban és egyénben a részeket megillető feladatok összekeveredés és összeütközése. Ilyenkor egyik bitorolja a másiknak a feladatát és az engedelmességre rendelt rész uralkodni kiván. /: IV.:/

Platon követeli a nők egyenjogusát azon az alapon, hogy nők és férfiak között csak mennyiségi és nem minőségi különbségek vannak. Azért husz éves korukig a leányoknak is olyan testi és muzsai nevelést kell adni, mint a fiuknak, mert hiszen a nőket sem a család szükebb körének, hanem az államnak neveljük. A házasságot nem egész életre kell kötni, hanem csak egy bizonyos idő tartamára, "mely mind a testnek, mind a szellemnek virágzó kora". Ez nőknél 20-40, férfiaknál 30-55 év. A gyermekeket sem a szülők, hanem az állam számára neveljük. Azért csak a testileg és szellemileg legegészségesebb gyermekeket szabad felnevelni.. A gyermeknevelés gondja első perctől kezdve az államé, nely őket a szülők és gyermekek ismerete nélkül nevelei fel, mert csak igy fejlődhetik ki az állampolgárok között a teljes testvériség. Csakis igy lehet a tökéletes államhoz szükséges összhangot megteremteni, csakis igy lehetnek az őrök legjobbjai a kormányzásra a legalkalmasabbak.- Ezek a legjobbak pedig a filozófusok.Azért az állam leghivatottabb kormányzói a filozófusok. "Amig --ugymond Platon-- vagy a filozófusok nem lesznek királyokká az államokban, vagy a jelenlegi királyok és dinasztá nem tanulnak meg igazán és alaposan filozofálni és mig a kettő nem fedi egymást,....addig.. nem lehet orvosolni az államok bajáit, de az emberi nem bajait sem, sőt mindaddig ez a mostani beszélgetésünkben kifejtett államforma se válhatik lehetővé, és napvilágot nem láthat." De filozófus csak az lehet, aki a tiszta igazságot megkülönbözteti a viszonylagostól; aki tud s nem pusztán vélekedik. A tudás u.i. vagyis a megsimerés egyszerü és változatlan fogalmakhoz vezet, a vélekedés pedig a sokféleségekre, melyek az igaz fogalmaknak nem részei. Ez utóbbiakat érzéki észrevétel utján, az előbbeiket, vagy is az őskéeket, az eszméket a dolgok igazi mivoltát csakis gondolkozás által lehet felismerni. /:V-VI.:/

A következő VII. könyv elején, mielőtt áttérne a legmagasabb rendü nevelés eszményének ismeretetésére, befejezi még Platon az igazi ismeretről szóló elméletét, az ő hires ideológiáját. Itt olvashatjuk hires gondolatát a barlangról, amelyben hát-

tal a nyilás felé ülve látja az ember a dolgokat csak, amint azoknak árnyékai a barlang falára vetődnek. De még ha meg tudna is fordulni /oda van láncolva/ akkor sem látna semmit, mert a napfény elvakitja a szemét. Ez a fény, az ősi forrásból ered, a napból, mely nem más, mint a jónak tündöklő ideája. Ebbe pedig emberi szem tanulatlanul, nem tekinthet bele. Az őröket épen arra kell nevelni,hogy megszokják a napbanézést. Igy nevelődnek fokozatosan a filozófusok. Azokon az ismereteken felül, amelyeket minden őrnek el kellett sajátitania, mindent meg kell tanulniok, amelyek az ember lelkét ujjá teremtik, az egyetemes érvényü igazságokon keresztül vezető filozofiát. Ennek előkészitő tanulmányai a számtan, a mértan,/geometria/ a csillagászat /astronomia/, összhangzattan /enarmónion/ sumphonia/ A számtan az igazsághoz, a valóban létezőhöz a lényeghez /prosalntheian,pros ousian/ emel fel. Az állandó igazság szemben van a keletkezővel /:to gignomenon/ Tehát nem a gyakorlati számtant érti,hanem a tiszta matézist. A geometriát sem használért, hanem azért kivánja, mert megkönnyiti az eszméről való elmélkedést. Mert ez a tudomány is a mindig létezővel, tehát abszolut igazságokkal foglalkozik. A mozgásban levő égi testek tudománya, az asztronomiai filozofiai értelemben az égi testek egymáshoz való viszonyának abszolut törvényeit kutatja. Ugyancsak igy elméleti szempontból gyümölcsözteti Platon az összhangzattant is, amelyben az égi testek mozgásával járó hangviszonyokat kutatja ebben a vonatkozásban. Azért nem a hangszereken érzékelhető harmonia ismeretére van szüksége a filozófusnak, hanem azéra, amely kizárólag elvont gondolkozás gyümölcse. Mind ezek azonban csak bevezető tanulmányok voltak. A filozófus tanulmányaira a koronát a dialektika teszi fel. Ez alatt a gondolkozásnak azt a módszerét kell érteni, mely minden részletet egészbe foglal, megérteti az összefüggéseket, az ideákat, a dolgok ősképét. Ebből is merjük meg tehát a sokaságban érvényesülő egységet. Dialektikus gondolkozás mellett csakis a tiszta ésszel juthatunk el a dolgok lényegéhez és az igaz jónak a fogalmához. A dialektika fejezi be a filozófusnak a nevelését, mely a 20-30 évig tart. De még ezek között is vannak kiválóbbak és kevésbbé tehetségesek. Ez utóbbiak lesznek az alsóbb tisztviselők. A legkiválóbbak pedig még 5 évig tanulnak filozófiát és csak ezután, 35-50 éves korukig fognak aztán az állam kormányzásával foglalkozni. Ezen tul aztán átadhatják magukat kizárólag a filozófiai elmélkedésnek.

A következő könyvek /:VIII-X.:/ a mü befejezéséig főleg arról szólnak, hogy melyek azok a kormánvzási formák,amelye nem felelnek meg Platon vázolt ideális államának. Ezek a timokratia, mely a személyes becsvágyra támaszkodik; az oligarchia, vagyis a gazdagok uralma; a demokratia,a tömeguralom, mely előbb-utóbb a tömegek szenvedélyére kénytelen támaszkodni és csak látszólag tökéletes államforma, és az egyenlők egyenlőtlenségére vezet: a tyrannis, amidőn a zsarnokilag elnyomott tömeg ép olyan boldogtalan, mint az elnyomó kényur.

Az élet feladata az igazság és az erény, ezek nyujthatják a viszonylag legnagyobb boldogságot, mert ezek készitik elő lelkünket a jövő életre. U.i. a lélek halhatatlan és a test felbomlása uráh megkapja jutalmát, vagy büntetését. A jók jutalma az örök élvezet. A gonosz lelkek ezer évig vándorolnak iszonyu szenvedések közben az alvilágon, mignem eljutnak a Lethe vizéhez, amelyből iván, feledés borul büneikre és uj, boldogabb életet kezdhetnek.

Platon utopisztikus államelméletének legnagyobb fontosságot ad az, hogy erkölcsiséget központi gondolattá teszi.U.i. a kérdésekre: mi célja az igazságosságnak? miért kell az államnak is igazságosnak lennie és miért kell a nevelésnek is az igazságosság megvalósitására törekednie?-- azt a feleletet kapjuk, hogy azért, mert igazságosság, azaz erkölcsösség által,ami nem más, mint az eszmékhez szabott magatartás, lehet az ember istenhez hasonlóvá,mivel isten a legigazságosabb. Cselekvésünk legmagasabb szabályozó elve kell, hogy a legmagasabb eszme, isten, legyen, vagyis maga a legfőbb jó. Azért a jó erkölcsi eszméje nem relativ, hanem egyetemes,örökérvényü, mert a legfőbb jó, isten maga is örökkévaló. A nevelés célja azért az, hogy az ember megértse a jónak eszméjét és megvalósitsa Ez a gondolat teszi Platon Politeiajat mindenkorra aktuális értékü vé. De nagyon fontos kulturpolitikai szempontból azért is,mert meg-

állapitja benne azt, hogy a nevelés egy helyesen berendezett állam jó rendje boldogulása és fennmaradása érdekéből elsőrendü politikai szükséglet.

Még egy munkában értekezik Platon behatóan a nevelésről; az a Törvények --Nómoi-- Platon legérettebb s egyszersmind utolsó munkája. Ezt abból is tudjuk, hogy Diogenes Laertius adata szerint halála után adta ki tanitványa, opusi Fülöp. Az egyetlen mü,melyben a párbeszélők sorából hiányzik Sokrates. A párbeszédet maga Platon vezeti egy athenei aggastyán alakjában, résztvevői a krétai Kleinias és a lakedaimoni Megillos. Igy a legfontosabb három görög állam és kulturforma képviselői beszélgetnek egymással. Voltaképen Platon viszi a szót s a másik kettő nem avatkozik bele a párbeszéd irányitásába. Az utolsó simitás hiánya meglátszik a szövegen. Mindazáltal meglátszik az is, hogy egy hosszu élet leszürt és mélyen átgondolt igazságait tartalmazza. Szinte állandó érvényi igazságokat hangoztat ebben is, mint amilyenek: a hatalmi körök kölcsönös egyensulyának és a szuverén hatalom magaszabta korlátainak a szükségessége az állam virágzásának szempontjából. Eredeti és nagyszabásu gondolatai nagy bőséggel omlanak az államtudomány, a büntető és magánjog köréből valamint a nevelés országos szervezéséről és részletkérdéseiről egyaránt.

A Politeia és a Nómoi között az a különbség,hogy az előbbiben a legtökéletesebb állam körvonalait rajzolja meg,tekintet nélkül annak megvalósutására, addig a Nomoi-ban iparkodik a megvalósitás eszközeire rámutatni. Természetesen a Politeia, érintetlenül maradván a megvalósitás alakitó szempontjaitól, tökéletesebb szervezetet mutat be, mig a Nómoi-ban a lehetőségnek és a valóságnak engedményeket kellett tennie. Az Állam alapja kizárólagosan az erkölcsi eszmény, miga Törvényekben már engedményeket tesz az emberi gyarlóságnak. Amabban a teljes közösség érvényesül, emitt, bár erős korlátozásokkal, érvényesül az egyéni jog termelésre ingerlő ereje és ezen az alapon, a családi életnek is szerepe van. Amott nincsenek tételes törvények; emitt épen ezekre épit és nincsen szó az egyetemes eszményekről. Az első négy könyvben alapvetést találunk, a többi nyolc törvénygyüjtemény kiterjed az alkotmány, törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, sőt a nevelésnek is legapróbb részleteire, a felállitott tételeknek legalaposabb megokolásával.

Az <u>állam célja itt is az erény megvalósitása</u>. Biztositandó emberi javak: az egészség, a szépség,és a testi erő; isteni javak: a bölcsesség, mértékletesség, bátorság és igazságosság.Az erényes állam alapja a részek összhangja. Ezt a helyes kormányforma biztositja. Elitéli mind a Perzsiában látható önkényes monarchiát,mind az Athenében tapasztalt kizárólagos demokratiát, mert mindakettő szertelenségbe téved. Az olyan kormányforma mellett foglal állást,mely mindenkinek az előnyeit egyesiti, mert csak a mérsékelt,temperált alkotmány jár üdvös eredményekkel.-

Ezek után kifejti, hogy milyen legyen ez az állam. Ne legyen a tengerpart közelében;terjedelme kicsiny; 5400 földrész legyen benne és ha valamelyik családban több fiu van,olyan családba kell beházasitani őket, ahol nincsennek fiuk. Ha mégis volna fölösleges ember, ki kell vándorolniok és uj államot alapitaniok. A föld el nem adható. Nem szabad aranyat és ezüstöt tartani, csak vaspénzt, melynek idegen ember előtt nincsen értéke. Pontosan vannak szabályozva a mértékek. Nincs sem gazdag, sem szegény, mert a gazdagság és erény nem férnek össze. Jövedelem szempontjából négy osztály van; Az I-ben 4, a II-ben 3, a III-ban 2, a IV-ben 1 mina a jövedelem. Ha valakinek ennél több a jövedelme, köteles a köznek beszolgáltatni. Minden erkölcsileg megokolt törvénnyel szabályozva van. A törvények azonban magukban nem elegendők. Azért alakul egy testület, melynek tagjai 10 legöregebb és legtapasztaltabb törvényőr és a 30 éven aluliak legdarabb férfiak választottai. Ez a testület ügyel az állam rendjére. Természetesen ebben az államban nagy feladat vár a nevelésre. Nevelési nézeteit főleg az I-II. és a VI-VII. könyvekben találhatjuk. Felel arra a kérdésre, hogy mi a célja a nevelésnek ? És pedig akként, hogy éles határvonalat huz a szakszerü és az általános müveltséget megadó nevelés között. Az előbbire vonatkozólag szükségesnek tartja hogy az ifju már kezdettől fogva leendő hivatásának előkészitésével

legyen foglalkoztatva még játéka közben is. Mindazáltal nem azt a neveltséget mondjuk igazi nevelésnek. Mert gáncs alakjában megállapitjuk valakiről, hogy nincs nevelése, habár pl. üzleti dolgaihoz nagyon jó előkészitésben részesült is. Nyilván nem ez hát, amit nevelésnek mondunk Platon szerint. Azt a nevelést, amely a gazdagságra, testi erőre, vagy az egész belátás és igazság nélkül szükölködő vaamely képességre irányul, alantjáró és szolgai nevelésnek mondja, amely igazában véve erre a névre nem is érdemes.

A nevelés e kettős feladatának felismerése a Platon érdeme, amelyet azonban csak az ujkori paedagogiai tudott kellőleg méltányolni. Az is nagyon fontos és egyenesen Platontól származó gondolat, hogy a nevelés állami ellenőrzésre szorul. Külön tisztviselők vannak rendelve a muzsai és külön a gymnásztikai nevelés vezetésével. Egyik részök aztán a külső rendjére a nevelésnek ügyel, másik részükre a képzés tartalmi oldalára. Külön felügyelők vannak a zenei és külön a testi nevelés felügyeletére. A zene körében ismét mások müfajok szerint a rapszodiák, a lantos zene, a fuvola és a karzene, valamint a tánc ellenőrzésére. Valamennyinek az élén áll egy országos főfelügyelő, aki felügyel a mindkét nembeli ifjuság nevelésének összes részei fölött. Ezt a tisztséget Platon a legfontosabbak egyikének tartja az egész államban, mert a nevelés ügye is a legfontosabb valamennyi állami ügy között.

§ ARISTOTELES.

Platonnak nagyon sokat köszönhet a paedagogia. Mint láttuk mindenek fölött azt, hogy az erkölcsiséget a pedagógiai elmélkedésnek központjába állitotta oda. Ő szólt tudatosan az irodalomnak ésma zenének érzelemfejlesztő erdejéről, ugyszintén a matézisnek is formális képző jelentőségéről, az egyéni és társadalmi nevelés egymást kiegészitő szempontjairól. Nézetei azonban még sem forrottak összes egységes pedagogiai egésszé, tudományos rendszerré. Ilyennel először Aristotelesnél találkozunk, az ókori gondolkozás legnagyobb rendszerezőjénél, sajnos, őnála is csak töredékekben. Mindazáltal az ő rendszerező hajlama és képessége mintegy rákényszeritette, hogy kijelölje a pedagogiát a tudományok sorában. Viszont elmjének pozitiv jellege rávezette a neveléstudomány tapasztalati jellegére. Egyuttal azonban kereste azokat az elveket is, amelyek leginkább függetlenek helytől és időtől.

De nemcsak lelki világának előkelő tulajdonságai, életkörülményei is alkalmassá tették őt gyümölcsöző pedagogiai elmélkedésekre. Apja orvos volt s igy korán felébredhetett benne az egészség ápolása iránti egészséges érzék és fontosságának tudata. De saját boldog családi élete is nyujtott neki alkalmat, saját gyermekeibe, a gyermeki lélek és fejlődésének bő megfigyelésére. Mint családapára jellemző, hogy erkölcstani munkáját fiának, Nikomachosnak, ajánlja. Föltehető, hogy épen ilyetén családi élete adott neki okot arra, hogy szakitson Platon kommunizmusával a családi élet szempontjából. De hivatásszerüleg is foglalkozott Aristoteles nevekéssel, mert 343, vagyis 13 éves korától a tizenhetedikig, ő volt Nagy Sándor nevelője. Hogy nevelői munkája sikeres volt, nemcsak a király hatalmas egyénisége mutatja, hanem még más két dolog is; Nagy Sándor későbbi rajongása a görög irodalomért és mindvégig megőrzött hálája és szeretete a stagirai mester iránt. Mindezek miatt többszörösen kell sajnálnunk, hogy " a gyermekkek neveléséről" szóló munkája elveszett. Igy pedagogiai nézeteit főleg ethikájából és a Politikából ismerhetjük meg. Bár elszórtan egyébb munkáiban is, igy n. a metafizikában, poétikában és a retorikában találunk utalásokat erre a tárgyra.-

A "Nikomachoshoz intézett etika" főleg a-III. és X.könyvében foglalkozik a mi tárgyunkkal. Az erény fogalmából indul ki mesteréhez Platonhoz, méltóan. Boldog embernek azt tartja, aki erényesen él. Erény a természetes hajlamokból tevékenység utján kifejlesztett az a készség, mely észszerü magatartásra képesit. Mert az embereben lelke eszes részének kell uralkodnia a többi fölött. Kétféle erényt különböztet meg u.m. erkölcs--etikai és szellemi--dianoétikus-- erényeket. Erkölcsi erénynek a bőkezüség, önuralom, igazságosság, bátorság stb.; szellemiek: okosság, belátás, éleselméjüség. Az erkölcsi erényeket megteremti és fokozza a szoktatás /ethos/, a szellemieket az oktatás /didaskalia/. Az erkölcsi erények nincsennek meg bennünk természettől fogva, mert akkor azokat nem lehetne befolyásolni. Mindazáltal természettől fogva alkalmas az emberi lélek az erény befogadására. Ehez járul a szoktatás. Ennek eszköze viszont a cselekedtetés. Igazságossá az által leszünk u.i., hogy cselekdjük az igazságot, önmagunk feletti uralmat azzal szerezzük meg, hogy magunk fölött gyakoroljuk az uralmat. Az állam is törvényeivel emez erények gyakorlásához szoktatja polgárait. Minden törvénynek ez a főcélja. Ebben tovább halad Aristoteles Sokratesnél, amennyiben azt mondja, hogy az erénynél a tudás keveset, vagy épen semmit sem nyom. Az erényes cselekvésnek ismétlése utján keletkezik bennünk a hajlam azok állandó folytatására. Vagyis a léleknek erkölcsös habitusa /:exis:/; ez távol áll mind a szenvedélytől /:pathos:/ mind a tehetségtől /:dunamis:/, mert az lényegébe " a biztos önelhatározás állandó minősége" /:exis proairetikn:/. Ez mindig megtart bennünket a helyes középuton. Példa erre a bátorság, mely középen van a félelem és az elbizakodottság között. A helyes középutat a szellemi erények mutatják meg. Ezek vagy absolut igazságot /: to apistnmatikon:/, vagyrelativot /: to logistikon:/, tárnak elénk. Az előbbiek másként nem, az utóbbiak másként is történhetnek. Legboldogabb élet a "szemlélődő" élet, mely a tiszta észnek és a szükségszerü dolgoknak szenteli magát. Csakhogy ez alatt nem üres kontemplációt, vagy valami miszticizmust kell érteni, hanem önzetlen, elmélkedő életet, mely távol áll a köznapi munkálkodástól. Ez az életnek az észnek és a tudománynak csak legméltóbb tárgyaival foglalkozik, de épen ezért ez az élet a legmegnyugtatóbb, legkielégitőbb és ez szorul legkevésbé külső segitségre.

A gyermeknevelésben szükséges a szoktatás is, az oktatás is. A szoktatás utján keletkezett erény az ész és az okosság segitségével lesz tudatos erénnyé. Az erkölcsi beszámithatóság lehetősége csakis ekkor állhat elő. Ezért a nevelés sem elégedhetik meg a puszta technikai eljárásokkal. Elméleti belátás megteremtésére is szükség van. Vagyis az igazi pedagógia egyetemes elveken alapul.

Aristoteles másik munkája, melyben bővebben foglalkozik nevelési kérdésekkel, a Politika. Mint cime is mutatja, ebben az állam elméletét fejtette ki. Ennek kifejtése azonban bő tapasztalati anyag bemutatása után következik. Az állam, nézete szerint a férfi és a nő, az atya és az anya, s végül az ur és a rabszolga, viszonyán alapul. Igy keletkezik a család, a község és az állam. Bár a család időben megelőzi az államot, természet szerint /.phusei:/ az állam mégis előbb való, mert az egész mindig megelőzi a részt. Már ebből is következik, hogy az ember politikus, vagyis társas lény. Ami a dianoétikus erényeket illeti, a szolgából teljesen hiányzik a belátás ereje; a nőben megvan ugyan, de tartós szilárdság nélkül; a fiuban is meg van de fejletlenül. Meg van a különbség az etikus erények dolgában is: más az uralkodóban a bátorság, más a szolgában, más a nőben és a gyermekben. Az erkölcsi erény voltaképen mindenkiben meg van, de különböző módon, a rájok váró feladat különböző mértéke szerint.

A második könyvben vitázik Platonnal a gyermek-nő és vagyonközösség dolgában, majd több élő alkotmányt vet vizsgálat alá. Azután a harmadik könyvben már azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi az állam ? Megelőzőleg azonban tisztázni próbálja a polgár fogalmát, mivel az állam polgárokból áll. Ugy találja, hogy polgár az, aki a kormányzásban és tanácskozásban tényleg részt vesz. A jó polgár mindig a saját alkotmánya rendelkezései értelmében jó; ezzel szemben pedig a jó ember általában erényes. Igy a jó polgár és a jó ember fogalma nem fedik egymást teljesen. Annyival kevésbbé, mert vannak jó és nem jó alkotmányok. Jók a királyság, az aristokrácia, a politeia; rosszak a tyrannis, az oligarchia és a demokrácia. Az állam célja nemcsak a közös védelem, hanem az erény megvalósitása is. Legjobb az a kormányzás,

mely a legjelesebbek uralmán alapul.

A negyedik könyvben a különböző alkotmányformák birálatával foglalkozik. Legjobbnak azt véli, amelyik a középuton halad, ahol a többség sem nagyon gazdag, sem nagyon szegény. A szélsőségek ugyanis nem engedelmeskednek az észnek, pedig az az alapja az erénynek.

Az ötödik könyv arról szól, hogy nemcsak az fontos, hogy az alkotmány jó legyen, hanem az is, hogy a jó alkotmány fenn is tartassék. Itt vár fontos szerep a nevelésre. Az ifjuságot az alkotmány szellemében kell nevelni, máskülönben a legüdvösebb törvény is eredménytelen marad. Azért az ifjuságot, ha az alkotmány demokratikus, demokratikusan, ha aligarchikus, oligarchikus módon kell nevelni.

A hatodik könyv tartalma államjogi elmélkedések. A VII-ik könyv azzal kezdődik: miképen lehetséges a viszonylag legjobb alkotmányt megalkotni ? Ez a kérdés azonban összefügg azzal, hogy melyik a legboldogabb élet, ez viszont azzal a másikkal, hogy mi a legfőbb jó ? Legfőbb a belátás és az erény-- ezt már az előzőkből tudjuk. Az ember tehát csak akkor lehet boldog, amennyiben ő benne is az erény és a belátás uralkodik. Igy az állam is. Csakhogy az erkölcsös életnek emellett is két módja van: a gyakorlati tevékenység, melyet a politikus folytat és a szemlélődés, mely a filozofus foglalkozása. De mindakettő tevékeny élet mégis, sőt ez utóbbi még inkább az; bár ezek céljukat önmagukban birják, következményeikben mégis gyakorlatiak is egyszersmind.

Aristoteles tökéletes államnak a polis-t tartja; azért ezek után azt irja le. Feltételei szerinte ugyanazok, amiket Platonnál láttunk már, azzal a különbséggel, hogy nem idegenkedik a tengertől, sőt ellenkezőleg azt tartja, hogy legyen tenger felől is könnyen hozzáférhető. Maga gondoskodjék minden szükségletéről./: autárkeia:/. Kellő számban legyenek benne földmüvesek, mesteremberek, katonák, papok, hivatalnokok. Sajátosan, a görög szellemnek megfelelően értékeli erkölcsi szempontból a különböző foglalkozási ágakat. Szabad polgárhoz illő és erkölcsi élet folytatására alkalmas foglalkozások: a katonáskodás, törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás. Ellenben földmüvelés, állattenyésztés, ipar, kereskedelem, már nem, mert nagyon megköti az embert; az erényes élethez pedig szabad idő szükséges. Az erényes élet feltételei különben a természet /:phusis:/ a szoktatás /:éthos:/ és az ész /:logos:/. Egyedül az ember életét szabályozza a másik kettő mellett az ész is. Eme természeti adományokat és hajlamokat a nevelésnek kell kihasználni és tökéletesiteni, mert " az ember részint a szoktatás, részint az oktatás által tanul."

A nevelés céljának a kitüzésénél a lélek mivoltából indul ki, megállapitván, hogy két részből áll, u.m. észből és abból, ami annak engedelmeskedik. Az összes rész a nemesebbik; az ami kell, hogy az észnek engedelmeskedjék, a megkivánás és az érzékiség. Az ismét egyrészről gyakorlati, másrészről elméleti /:praktikos, logos, theoorntikos logos:/Ezserint az emberi élet is kétféle: munkálkodásra és szünetelésre, háborura és békére való. A kettő egymásért van. Azért a polisban is kell a polgárnak tudni egyaránt dolgozni és hadakozni, de főleg békében élni és szünetelni. Ezekhez kell igazodnia a nevelésnek is. Mindenek előtt nem szabad megfeledkezni arról, hogy az ember testből és lélekből áll. A test megelőzi a lelket és a léleknek ész nélküli része is az összes részt; u.i. indulatosság, akarás és kivánás azonnal jelentkeznek a gyermeknél, mig a gondolkozás és összesség csak a kor és müveltség haladtával. Ezért a testre, valamint a vágyak és érzékiség gondozására, illetőleg korlátozására korábban is kell gondolnunk, de ugy, hogy a vágyak szabályozásánál az észre legyünk tekintettel és a testet is a lélek érdekében ápoljuk.

A gyermeknevelésre tekintettel a szülők között nem szabad nagyobb korkülönbségnek lennie, valamint nem szabad sem nagyon fiatalon, sem nagyon idős korban házasodni. A testi hibában szenvedőket nem szabad felnevelni, valamint a tulszaporaságtól is óvakodni kell, majd utasitásokat ad a gyermek testi fejlődésének ápolására megjegyezvén, hogy öt éves korig a gyermeknek semmit sem szabad tanulnia, de jó, ha sokat játszik, de ezek szabad emberhez illőek és a későbbi kor jellemfejlődését előkészitőek legyenek. A gyermekeket különösen kell óvni a példák rossz hatásától; azért óvni kell a szolgák társaságától és attól, hogy müvészi ábrázolások esetleg erkölcstelen hatást ne okozzanak. Ezért nem kell zsenge koruakat vigjátékba vinni. Az okta-

tást a hetedik évben kell megkezdeni./ Az oktatás anyagára lásd Finánczy:/

A gyermekeknek mindenesetre hasznos ismeretekre van szükségük, ezért foglalkozni kell a hasznosság kérdésével. Ebből a szempontból is meg kell különböztetni azokat a foglalkozásokat, melyek szabad emberhez illőek azoktól, melyek hozzájok nem illenek. A gyermekeknek azokat kell tanitani, amelyek szabad emberekhez méltók. Lealacsonyitó, u.i. minden olyan foglalkozás, mely az erény gyakorlására alkalmatlanná tesz. Ilyenek mindazok, melyek a testet rosszabb állapotba helyezik; pl. a bérmunka. Ezeket Aristoteles lealacsonyitóknak -- banausous -- nevezi. Még a másik csoportban is vannak olyanok, melyek tökéletességig vive, ezzel a veszedelemmel járnak. A cél is határoz: ha valamit mások javára cselekszünk, emberhez illő; ha hasznáért, már nem való szabad emberhez. Aristoteles ime a tárgyválasztás alapjává a banausia fogalmát teszi. Emez alapon négy tárgyat emlit, melyet tanitani szoktak. U.i. nyelv és irodalom, testgyakorlás, zene és rajz. A nyelvet és rajzot hasznáért is tanitják. A tornázást azért, mert alkalmas a férfiui bátorság kifejlesztésére; célja tehát az erény. Az irodalomról nincs külön emlités. A zenét mivelhetjük mulatság, pihenés céljából, vagy pedig mert erkölcsileg nevelő, amennyiben önmérsékletre szoktat és jellemessé tesz. Nevelési szempontból ez a harmadik a fontos. U.i. egyetlen érzéklésünkbe sincs annyi erkölcsi mozzanat, mint a zenében. A "zene képes a léleknek bizonyos erkölcsi minőséget adni" -- mondja Aristoteles. Ehez azonban nem elég a zene passiv élvezése, vagy hallgatása; szükséges a gyermeknek magának is mivelnie, tehát eltanulnia. De ne vigye azt mesterségszerü tökéletességre; a szabad emberek nevelésében csak az általános zenei müveltség szinvonala engedhető meg. Az erkölcsi célból önként következik, hogy csak olyan hangszerek, hangnemek és ritmusok engedhetők meg, melyek ennek a célnak megfelelnek. A fuvolat, kitarát ki kell zárni. A hangnemek közül a dórt tartja a nyugodtság és férfias méltóság képviselőjének.

Amint a tartalmi ismertetésből kitünik, Aristoteles a nevelés célját az ember boldogságában látja. De a boldogság alatt nem a szofisták boldogulása értendő, hanem az a gyönyörüség, mely tehetségeink gyakorlásából származik és a jóra való törekvés eredménye. Tehát nem az a gyönyörüség, amit Platon a transcendens ideák megismeréséből származtat. Hogy erényesek lehessünk, szeretnünk kell az erényt. Ehez viszont szoktatásra van szükség. Szoktatni legkönnyebb a gyermekeket. Ezt egészíti ki az oktatás. A kettő együtt a nevelés. Főleg ebben tér el Aristoteles felfogása a nevelésről a Platonétól. Platon szerint a legjobban kimüvelt ész a filozofusi ész, már magában is elégséges a legtökéletesebb erényhez. Aristoteles szerint azonban még ezen kivül két fontos tényezőnek is szerepe van, u.m. a velünk született hajlamoknak és a szoktatásnak. A szó és az oktatás magában még nem elégséges ahoz, hogy a gyermek a jót megtegye; annak lelkét előzőleg már szoktatással is elő kell arra készíteni. Vagyis a gyermekben mindenek előtt bizonyos lelki habitust kell teremteni. Azért az eszesség mértéke és szabályozója az erénynek, de nem forrása. Sokratos és Platon szerint az erény csakis a tudásban gyökerezik, tehát tanitható, addig Aristoteles szerint az észszerü cselekedet szoktatásnak is eredménye; azaz alapja nem az oktatás, hanem a szorosabb értelemben vett nevelés. Ebben rejlik Aristoteles pedagogiai elmélkedéseinek kiváló fontossága és ez képviseli nála a haladást is nagy elődeivel és mestereivel szemben.

Aristoteles szerint ime a nevelés végső célja az erény. Ez azonban csak az államban valósitható meg. Hiszen az állam maga is azért van, hogy az emberek erkölcsösek legyenek. Ebből következik, hogy a nevelés módját csakis az állam szabhatja meg; továbbá a nevelés eszközeinek az állam minden tagjára egyenlőknek kell lenniök. Ezekben az elvekben Aristoteles levonta a végső következtetéseket azokból az elvi alapokból, amelyek a görög embernek az agyában éltek magáról az államról és az egyénnek az államhoz való viszonyáról. Ebben a felfogásban az egyén egészen eltünik és beleolvad a polisba.

Fontosak Aristotelesnek a nevelés különböző korszakaira vonatkozó megállapitásai, melyek voltaképen tapasztalati alapon erősitik meg a görög elfogadott gyakorlatot, mint az ő fejtegetései általában is. A nevelés már a születés előtt megkezdődik, de a szorosabb értelemben vett nevelés első korszaka az első hét év. A második a pubertas kezdéséig terjed, a harmadik ettől a nemi érettség koráig tart. Felosztását élettani alapra fekteti. Általában a hygénéről szó-

ló nézetei nagyon fontosak és elméletileg ma is azokból lehet kiindulnunk

.....---.....

Aristoteles után a görög irodalom uj pedagogiai gondolatot már nem termelt. Mégis meg kell emlékeznünk egy PLUTARCHOS-nak tulajdonitott müről, mely " a gyermekek neveléséről" cimet viseli. Az egyetlen ókori mü, mely kimondottan neveléstudománnyal foglalkozik, habár inkább népszerü célok szolgálatában. A nevelésnek ő is három eszközét ismeri, u.m. a természeti hajlam, az oktatás és a szoktatás. Ez utóbbinak célja a begyakorlás utján az erkölcsiség elérése. Szerzőnk szerint gyakorlással a tehetség hiányait is pótolni lehet, és hibás hajlamokat is lehet helyes irányba terelni. A testi és lelki gyarapodás biztositására fontosnak tartja, hogy az anya maga táplálja gyermekét. Ha ez nem lehetséges, a legnagyobb gonddal kell a daj át kiválasztani. De ugyanigy kell a nevelőt is megválasztani. A nevelőnek kiváló jellemü, müveltségü és tapasztalatu embernek kell lennie. Es a nevelőtől nem szabad sajnálni a pénzt! Az erénynek, tehát a boldogságnak feltétele a nevelés és az oktatás. Az ész által szabályozott erkölcsiség, azaz az erény boldogit. Müvelni kell a szellemet. Azért a szabad ember fiának főleg a filozófiát kell tanulnia, mert ettől függ a lélek egészsége De olvassa az ifju a régi irókat is. Csakhogy a költészet csak akkor fejleszti az ifjak erkölcsét,ha bölcs magyarázó értelmezi számára, máskülönben képzeletét és szenvedélyét a költők könnyen félrevezethetik. A költészet nevelő hatása első sorban a magyarázattól függ. Általában különben az egész irodalmi oktatás a nevelés szempontjainak uralma alatt álljon. Fontos a testi nevelés is. Vigyázni kell azonban, hogy tulságba ne vigyük, mert a nagyon kifáradt test alkalmatlanná válik a szellemi munkára. Az erkölcsi nevelésnek fontos eszköze a szives szó, amivel a legtöbbre lehet menni. Itt a következő dolgokra ügyeljünk; a tulajdon szentségére, a harag leküzdéséhez szükséges lelki erőre, a szó mérséklésére, mely azonban ne jelentse az igazság elhallgatását és végül a tisztes és erkölcsös életmód. Ez utóbbi főleg a példától függ.

Erdekes megfigyelnünk, hogy amig Platon és Aristoteles csaknem kizárólag az állam céljait és szempontjait tartják szem előtt, addig ennek a münek a szerzője előtt inkább a család és az egyén lebeg. Ennek a változásnak az oka az állam szabadságának az eltünése. Hiszen Plutarchos /: kb. 46-120 élt:/ is és ha más a szerző, bizonyára az is Kr.u. első, illetőleg a II. sz.-ban élt.

---------..---------

A rómaiak nevelése.

A görög nevelés önzetlen, célja a kalokagathia; s ennek önkéntes gyümölcse az állam megvédésére kész és alkalmas férfierő és honpolgári erény. Ezzel szemben a római ember egyenesen azért nevelte gyermekét, hogy alkalmas legyen birodalma határainak megvédésre.

Földrajzi fekvésének alkalmas volta egységes állam alkotására. Partvidéke:

Délről görög lakosság és kultura terjed fel észak felé egészen Gumaeig, mely 730 körül keletkezett ősrégi görög gyarmat. Északon a Tiberis torkolatától Nizzáig etruszk nép fejti ki a maga aránylag magas kulturáját, a tengerpart sok városában és a lő síkságán. A két nép találkozik a Tiberis partjain és igy a római kétségtelenül keverék nép gyanánt telepszik itt meg, mint colluvies gentium;de hogy mikor olvad felismerhetetlenül egységes római fajjá és nyelvvé, tisztázatlan kérdés.

Ez összeforrás és folyamatának jelentősége a római jellem kifejlődésében. Ez a jellem kemény, szivós. Jellemzi: fortia agere et pati. Az erényt a férfiasságban látja, amit elnevezése: virtas is mutatja, mely a vir-ből származik. Romana in adversis rebus constantia, gravitas megnitudo animi. A görög és római jellem párhuzama... A görög eszesebb, a római jellemesebb. A görög a szép kultuszát üzi, a római rendbeszedi a világot. Ugyanez a különbség a két nép nyelvében is. Seneca

is beszél a latinae lingvae potentiáról., és a graecae gratiá-ról. Quintiliánus is az attikai nyelv szépségéről, amelyre a latin nyelv nem képes, adeo, ut mini sermo ipe Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticas venex rem. L. bővebben Seneca erkölcsi levelei : Lib. VI. epistual VI.

§. Első korszak, a nemzeti nevelés kora. 300.-ig.Kr.e.

Ekkor intézmények még nem gondoskodnak a nevelésről,s igy annak eszközei a család, a fórum és a katonáskodás. Az atrium. A nő. A paterfamillias. A XII. táblás törvény. Ebből tanulta meg az ifju a római ember fő erényeit: a prudentiát /:eszes célszerüség:/ honestast, pudort, a constantiát, és azt, hogy személyes érdekét alárendelje az állam érdekének. Itt erősödtek a virtusban, vagy a bátorság és vitézség erényében is, mert lakomáik alkalmával énekek hangzottak el az ősök dicsőségéről. Erről Ciceró és Varro egyaránt megemlékeznek. Varro szerint tisztes gyermekek, modesti pueri, hangszerrel, vagy anélkül carmina antiouakat énekeltek, in oubus erant laudes mairum. Serdülő korában a római fiu elkisérte apját a társaságba, majd a fórumra. Az itt szerzett tapasztalatok után a nevelést a katonai szolgálat tetőzte be. /: ifj. Plinius levele VIII.14.:/

§. A második korszak. 300-146.

Amikor Róma az egész Italiát elfoglalta, akkortól kezdve Róma már nem elégedhetett meg a müveltségnek régibb egyszerü körével, amelyet házi neveléssel is elérhetett. Már csak azért sem, mert külső népekkel is érintkezett s azok viszonyaival és müveltségével is meg kellett ismerkednie. Világuralmi törekvései u.i. összeköttetésbe hozták a punokkal, macedonokkal, szirekkel és görögökkel. Olyan képzésre volt tehát szükségük, mely az akkori elnevezés szerint a grammatika és retorika segitségével megismertesse velük a görög nyelvet és irodalmat és a szónoklás mesterfogásait. Ez csak iskolában volt lehetséges. Természetesen a tanitás régi szelleme és iránya, a családi nevelésrégi konzervativ szelleme erős ellenállást fejtett ki az uj szükséglet kielégitésére irányuló törekvésekkel szemben. Svetoniusnak a császárság második századában irt munkájából, a hires férfiakról tudjuk, hogy a korszak elején a családi nevelés csak lassanként adott helyet az iskolának, és hogy görög származásu délitáliai emberek, mint Livius Andronikus és Quintus Ennius voltak azok, akik megismertették a görög irodalmat a rómaiakkal és azok nyomán maguk is irtak latinul a római szinpad számára. A családi nevelés támogatására jelentkezik a ludus, a kis iskola, /:ludus=gyakorlásra szánt hely, pl. l.gladiatorius, l. militaris.:/ A schola szóval a köztársaság utolsó idejében találkozunk gyakrabban , amikor is mindig többet jelent elemi iskolánál. Az első nyilvános iskolát 260 körül alapitotta Spurius Caevilius. Livius és Ennius magántanitók voltak. De kétségtelen, hogy Livius az elsők egyike, akik a III. század első felében már grammatikát tanitottak; utána aztán többen jöttek, többnyire nagygörögországi görögök. Igy keletkeztek a grammatikai iskolák. Itt olvasták először Livius forditásában Homerost. A grammatika tanitóit kezdetben litteratusoknak, majd később görög mintára grammatikusoknak. Ezekben az iskolákban lassanként bevonul a retorika is. Amint u.i. a közélet mind élénkebb lesz és nagyobb szabásu feladatok megoldására hivatott , szükség volt a szónoklás elméletének elemi ismereteire legalább s igy ezekben az iskoláiban tanitani kezdettek kevés stilisztikát és szerkesztéstant is és szónoki gyakorlatokat is végeztek. A magasabb rendi retori képzésnek erősebb lendületet adott a második század közepétől kezdve néhány görög rétor fellépése. Ámbár az ellenszenvet váltott ki a konzervativ római körökben, 161 Kr.e. Senatus határozat el is toltotta őket a tanitástól, a szükség nagyobb ur volt és nem sokkal utóbb római rétorok nyitották meg az iskoláikat. A tanács ezek ellen is hozott ugyan 92-ben tiltó végzést, utóbb mégis csak felvirágzottak. Ezzel kiépült három fokozatban a római iskolázás szervezet, elemi fokon a ludusszal, középső fokon a grammatikai.és felső fokon a rétori iskolával. Amig a rétori iskolák általánossá nem lettek, a római

ifju a gramatikai iskola után valami jóhirü ügyvéd mellé szegődött s a praxis forensis utján sajátitotta el a szükséges tudnivalókat és a szónoki gyakorlást. Ettől kezdve azonban minden előkelő ifju belépett valamelyik rétori iskolába. Ez a fejlődés azonban már a harmadik korra esik.

§. Harmadik, vagy hellenisztikus kor. Görögország meghóditásától a római birodalom bukásáig. 146-Kr.u.476.

A fentiekből is látjuk, hogy itt a világtörténetnek nagyon érdekes és nem egyszer ismétlődő eseményével van dolgunk, t.i. a győzőt meghóditja a legyőzött fél nagyobb és tartalmasabb müveltsége. Természetesen ez nem ment könnyen és egyszerre. Számos ellenzője volt Róma legtiszteletreméltóbb férfiai között. Ilyen volt többek között Marcus Porcius Cato is. Nem is volt épen egyenletes a görög szellemnek átvétele. Müvészi és költői alkotás terén a római nem bizonyult a mesterrel egyenlő rangu tanitványnak. U.i. csak az épitészetben tudott az alkotó munka szinvonalára emelkedni és igazán müvészit teremteni, másban csak az utánzás és a dekorativ hatás jelentőségére emelkedett. A zenében sem ismerte fel annak önnálló pedagógiai jelentőségét. Bár az irodalomban sem érte utól a mestert, itt mégis mélyen járó hatásoknak engedett. A görög szellem ezen az uton az egész Róma társadalmát meghóditotta. Tudjuk, hogy előkelőbb ifju neveléso mindig valamelyik görögországi rétoriskolában fejeződött be; hogy Rómában ugyszólván minden müvelt római tudott görögül, amit az is mutat, hogy latinul nem tudván, Molorhodosi követ Sulla idejében már görögül beszélhetett a tanácsban, mert mindenki megértette. Az előkelő romaiak görög nevelőket és rabszolgákat tartottak és a grammatikai iskolákban is tanitják a görög nyelvet. Ez uj jelenség a nevelés történetében, mert az első eset, hogy a tanitás eme fokán az anyanyekven kivül megjelenik egy idegen nyelv is. A görög, mint tudjuk, magán kivül minden mást barbárnak tartván, ennek a szükségét még nem érezte, holott előtte is ott volt egyebek között Egyptom magas foku müveltsége, müvelődési forrás gyanánt. E görögös müveltségnek eredménye, hogy nemcsak külső formáit veszik fel a görög irodalomnak, de a belső strukturát is. A népies eredtü drámai müfajok sorában a mimusok és a fabulas Atellanae mellett ekkor már megjelenik a görög formára irt nemzeti tárgyu római tragédia, a fabula praetexta, és az ugyancsak görög mintára szabott, legtöbb esetben egyenesen görög és pedig uj attikai komédiákból átdolgozott palliata. Az arany kor az eposz terén is a görög nemzeti eposzt akarta utánkölteni.

Az uj müveltség és az uj iskolázás kétségtelenül uj erkölcsökkel is járt. Mindazáltal mindig voltak asszonyok, kik a régi puritán családanyák életének voltak élő emlékei. Es a köztudatban is élt a régi puritán erkölcsök utáni vágyakozás. Ennek ad hangot Tacitus /:Agr.28-29.:/ Sőt még a késői korban is ily szellemben nevelte a császárt, Marcus Aureliust az annya /:121-180:/, amint erről emlékiratai-ban ő maga megemlékezik.

Mig a megelőző korszakokban a nevelés tudományos része magánvállalkozás volt, addig a császári korban ez mindinkább bekerül az állami érdekszférába. Eleinte csak negativ módon, amennyiben, mint láttuk, tiltó végzéseket hoznak a rétorok tanitása ellen, mert félnek az idegen szellemtől, de attól is, hogy ezek, mint magántanitók, szabadon szólnak a császári kormányzatról. Ezért a gyanus rétorok ellen szigoru rendszabályokat alkalmaznak. Erre gyakran csekély ok, vagy látszat is elegendő volt. Vespasiánus változtatott a rendszeren, midőn mint a rétoriskolák pártfogója lépett fel. U.i. az iskoláikban tanitó rétoroknak és filozofusoknak rendszeres javadalmakat rendelt. Svetonius szerint Vespasianus a császári pénztárból évi loo ezer sestertus /:=24 ezer korona:/ fizetést utalt ki. Vespasianus utódai, Trajanus, Hadrianus, az Antoniusok ugyanigy jártak el. Ezzel állami befolyás alá kerültek a rétoriskolák.

Az igy keletkezett intézetek első sorban gyakorlati célt szolgáltak: a birodalom hatalmas állami szervezete számára képeztek tisztviselőket. Román kivül másutt is nagy számmal keletkeztek grammatikai és rétoriskolák. Igy az athéni egyetem ezután is megtartotta elsőségét. Nevezetesebb görög iskolák voltak még Alexandriában,Rhodosban,

Mitylénében, Apolloniában, latiniskolák Massiliában, Mediolanumban, de a birodalom más részeiben is. Alig van vidéki nevezetesebb város, melyben a császárság fénykorában legalább grammatikai iskola ne lett volna. Természetesen jobb családok ezekből is Rómába, vagy valamelyik más hiresebb iskolába küldték gyermekeiket. Amellett elszaporodtak a könyvtárak is. Igy maga Augustus, kettőt alapitott, Tratianus egyet. Nyilvános könyvtárak száma utóbb 29-re emelkedett. Főleg április, julius és augusztus hónapokban nyilvános felolvasásokat is tartottak.

Ezekben a felsőbb iskolákban, de az irodalomban is, főleg a római jog tudománya virágzott. Rómában a Kr.u.II. sz.-ban kezdik az iskolákban a római jog tanitását. És pedig külön jogi iskolákban--stationea--; ez Rómában Apollo temploma mellett s állitólag jogi szakkönyvtára is volt. Román kivül jogi iskolák voltak még Berytosban, a mai Beirutban, Phoenicia eme régi hires városában. Ez az Antoniusok korában keletkezett, de Septimius Severus alatt emelkedett világhirre. Gajus, Scaevola, Papinianus és Ulpianus itt tanultak. De mindezek a jogi iskolák még magán intézetek voltak még a IV. sz.-ban is és az élükön álló jogtudósok maguk tartották fenn. Utóbb azonban a keresztyén császárok államositották azokat, mert mint magánintézetek nem feleltek meg a közigazgatás szükségleteinek. Ez II. Theodosius alatt történt meg, aki a római, berytosi és konstantinápolyi intézetekben 2-2 jogi tanszéket létesitett és a tanfolyamot öt évben állapitotta meg. Három évig köteles volt az ifju az előadásokat --expositiones-- látogatni, azután pedig önképzéssel kellett foglalkozniok. A jogtanárokat antecessoroknak nevezték, oui doctrina antecesserunt alios. Az elméleti jogot az institutiok --bevezetések-- képezték; a gyakorlati kiképzés volt az instructio.

Az iskolák szelleme a császári kor második felében mindinkább ellaposodott, kezdett erősen kiveszni a müvelődés vágya s az ifjuság csak épen annyit tanult, amennyi okvetlenül szükséges volt az állami hivatalok elnyeréséhez; egyébként pedig a könyvtárak és iskolák helyett a circusokba tódult. A feloszlás jelei mindenütt mutatkoztak a közéletben is. A szabadságnak nyoma sem volt többé. A társadalomból s az emberek lelkéből kivesztek az eszmények és az erkölcsi érzék. Ep ilyen sivár képet mutatott a politika is, midőn a császárok élete és hatalma a prétoriánusok szeszélyétől függött s azok emelték fel és buktatták alá őket. Minden elborit az érzékiség iszapos örvénye.

§. A római nevelés részletei, a gyakorlatban.

A nagy tömeg nevelési gyakorlátáról keveset tudunk. Az elmondandók az Augustuskori jobbmódu családok gyermekeinek neveléséről szólanak.

Születés után a gyereket a földre tették s megvizsgálták, hogy ép-e ? Ezután az apa fölemelte a földről-- tollere, suscipere liberos-- ami azt jelentette, hogy elismeri a magáénak. Kilencedik napon a fiuknál, nyolcadikon a leányoknál a gyermek nevet kapott. Ez volt a dies lustricus, vagy dies nominum, nominalia. Már Plautus korában divatba kezdett jönni, hogy az anyák elvetették csecsemőik gondját és dajkával tápláltatták. Mikor elválasztották,a szárad dajkára --assa nutrix-- bizták a gyermeket. Ő gondoskodott arról, hogy a gyermek megismerkedjék mindazzal a sok démoni lénnyel, amellyel a római ember képzelete a gyermekeket körülvette. Egyébiránt a római gyerek ajkán is a mama és a tata voltak az első szavak, mint Varro mondja matrem mammam, patrem taam vocare. Játékaik azonosak voltak a görögökével.

Az első hét év eltelte után az apa vette át a fiu gyermeket. Mindenek előtt elemi iskolába --ludus litterarum-- küldte, ahol irni, olvasni és számolni tanult, tehát az első elemeket --prima litterarum elementa--. Az iskolamester neve ludimagister, vagy litterator. A fiut az iskolába a paedagogus kisérte. Az iskola olykor verandaszerü helyiség, ponyvával fedett fabódé --pergula-- avagy utkereszteződéseken --in triviis-- elkeritett ucca részlet. Egyszerü butora a kathedra, a dobogó --pulpitum-- és asztalnélküli padok. A gyerekek haladásának különböző csoportok feleltek meg. Délelőtt és délután egyaránt folyt a tanitás, de mint Horatiusból következtetni lehet /: Sat.I. 6. 75.sor.:/ junius közepétől október közepéig szünetelt a tanitás és ekkor tandijat sem fizettek.

Ami az elemi iskolák anyagát illeti, az olvasást ugy tanitották, hogy a tanitó felirta és kiejtette a betüket, azután szótagokat irt fel s azokat kisilabizálta. Nehézkes módszer volt ez. Azért, hogy a gyermekekben nagyobb kedvet ébresszenek a tanitók a gyermekeknek jutalmul olykor süteményt osztogattak /:hor. Sat. I.1.25.:/ és elefántcsont betüket adtak a gyerekeknek játékszernek /: Quintilianus I.1.26.:/. Az irást ugy tanitották, mint a görögök Athenben. Ellenben igen jellemző nagy különbség volt a görög és a római nevelés között, hogy Rómában nagy gondot forditottak a számtanitásra, mint a praktikus római ember nélkülözhetetlen segitő eszközére. /:Ars poetica 323-333.:/ Ezzel szemben a görög nevelést a muzsai jellem irányitotta, mint Horatius mondja:

Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaris

A szám tanitásánál igen jelentékeny nehézségeket kellett leküzdeniök, mivel számrendszerük nem volt alkalmas nagyobb számfejtésekre. Ezen ugy segitettek, hogy bizonyos arcjáték kisérése mellett ujjaikon folyattatták a számitást. Igy a balkéz ujjaival 18 kombinációval az egyeseket és tizeseket, a jobb kéz ujjain a százasokat és ezreseket fejezték ki. Használták iskolai célra, sőt házi és üzleti célokra is az abacust. Nagyobb és kisebb ilyen számológépük volt. A kisebbik számológép rendszere:

Összeadásnál az összeadandó, szorzásnál a szorzandót, utóbbit a szorzónak megfelelő számban rakták fel a vonalakra és vonalanként összeadták; kivonásnál a kivonandó mennyiséget elvették, osztásnál pedig az osztandóból annyiszor vették ez az osztót, amig a vonalakon oda helyzett osztandóból tellett.

Ezek voltak az elemi oktatás tárgyai. Az ifjakat szigoruan kezelték, az iskolában járta a füzfavessző /ferula:/ és a szijkorbács /:scutica vagy anguilla:/ Erről szólna a herculanumi falkép, Horacius és a felirások. De megfelelt ez a szigoru és kemény római jellemnek, ebben is különbözvén a görögtől.

A 11-12 éves fiut az apja, ha csak módjában állott, beadta a grammatikai iskolába. Itt, mint a név is mutatta, a grammatika volt a főtárgy, amelyet egyik hires római grammatikus, SERGIUS, igy jellemez: Ars grammatika praecipue consistit in intellectu poetarum. Tehát a költők megértése. Azért mondja CICERO /:Tusc.disp.II.11.27.:/, hogy a költők müveit gyermekkorunktól olyassuk és tanuljuk, mert ez szabademberhez illő müveltség és tudás. Es pedig a görög grammatikán és Homeroson kezdték, de tanitották latin grammatikát és olvastatták latin irót is. Igy a köztársaság utolsó idejében Livius Andronicus latin Homérosát --Odysseat-- és a császári korban Vergilius Aeneisét, valamint szemelvényesen Horatiust. Olvasták a történetirókat is. Legkapósabb grammatikák voltak Dionysis Thrax görög és a Qu. Remmius latin nyelvtani kézikönyvei. A grammatika azonban ókori felfogás szerint mindazt magában foglalta, amire az irók megértésénél szükség volt. Költők olvastatásánál első volt a lectio, vagyis az értelmes és szines olvasás, második a naerratio amikor megmagyarázták a szavak, összetételek stilus verselés, mythologia történet földrajz szempontjából megvilágositásra vagy kiemelsére érdemes vonatkozásokat. Ezután következett az emandatio, amikor megbitálták a szöveget a szavak, kifejezés, valamint a leirás helyessége szempontjából is. Utolsó volt a iudicium, mi-

dőn általánosságban tárgyalták az olvasott rész értékét. Ezt összefüggő előadásban maga a tanár végezte. Ezután a szebb részleteket könyvnélkül is megtanulták, majd élő szóval és irásban is elmondták a tartalmát, tehát stilusgyakorlatokat végeztek. Ennek is megvolt a maga módszere. Első feladat az volt, hogy a vers szavait prózai sorrendbe kellett szedni, majd más szavakkal kifejezni, azután szabadon kellett átirni. A görögből latinra forditást és viszont, nem gyakorolták, mert nehezebb irásbeli feladatnak tekintették már. Amint sejteni lehet,gyakorolták a versirást is. A módszer a legegyszerübb volt: a tanitó magyarázott és a növendékek figyeltek s jegyeztek.

Eleinte kevés retorikát már a grammatikai iskolákban is tanitottak, Quintilianus szerint /: II. 1.1.:/ ez még a császári korban is előfordul. De Augustus óta általánossá kezd válni, hogy külön rétoriskolák keletkeznek és az ifju a toga virilis felvételekor, 15-16 éves korában lép ide be. Mivel a cél a rétoriskolában az általános müveltség mélyitése és kiszélesitése volt, ebben nemcsak a szoros értelemben vett retorikával foglalkoztak. A tanitás középpontjában prózairóknak, főleg pedig Ciceronak az olvastatása állott. Magyarázták alaki és tárgyi szempontokból, azután szerkezetileg s végül szabadabb feldolgozásu irásmüveket készitettek azok alapján majd vitatkozások és declamátiok követték. Különösen az utóbbiak hatalmasodtak el, annyira, hogy a hanyatlás korában puszta declamátiokból állott az egész rétorképzés, elejtve annak becses tartalmi és tárgyi értékeit. Amig ez be nem következett, erős támogatója volt az elméleti képzésnek gyakorlati szempontokból. A declamációnál a tanár ismertette a tárgyat és megmagyarázta a helyzetet, a körülményeket és a tényállást. Ez volt lényege a tulajdonképeni rétorika előadásnak és ezt sermonak hivták. Ekkor a tanitvány ennek alapján megszerkesztette a maga szónoklatát, a declamátiot és pedig irásban, s azt felolvasva, kijavitották. Azután az ifju tanárai, tanulótársai és olykor más felnőttek jelenlétében is elmondotta szónoki előadásban. Amint Seneca rétornak,a filozófis attyának gyüjteményéből is tudjuk, ezek a declamátiok kétfélék voltak. Történelmi tárgyuak a svasoriák, azok pedig, melyek biróságok előtt lefolyó polgári vagy büntető perekben elképzelt helyzetekről és esetekről szólnak, a controversiák. Ez utóbbiak az adott helyzetek bonyolult volta miatt nehezebbek lévén, a haladóknak nyujtottak alkalmat a gyakorlásra, mig az előbbieket inkább a kezdők müvelték.

A rétoriskolák tárgyai között szerepelt a filozófia is, annyival is inkább, mert Rómában külön filozófiai iskolák nem keletkeztek. Ehez nem volt a gyakorlati életben annyira elmerülő rómainak elegendő érzéke. Csak a szellemi gurmanok delikatesze maradt mindvégig s azok is rendesen a filozofálásnak a könnyebb és praktikusabb fajtáját müvelték. Ezek is leginkább Görögországban keresték tudásvágyuknak kielégitését. A filozófiában is annak etikai vonatkozásai,általában a gyakorlati szempontok érdekelték a rómaiakat. Igy erősen érezték, hogy tartalmas szónok nem lehet el filozófiai képzettség és disciplina nélkül.

Mindezeknn felül a müvelt római még a sajátos hajlamainak megfelelő ismeretkört is tanulmányozta. Azért Rómában is csakhamar akadnak müvelői a többi szaktudományoknak is, ugy, ahogy azok Alexandriában, legelőször és legrendszeresebben kialakulnak. Az idősebb Cató fiát gazdaságtanra is tanittatja a jogtudomány mellett. Terentius Varro pedig a Kr.e. I.sz.-ban feldolgozza a szabad müvészetek tárgyait --septem artas liberales--, hozzájuk adva még az orvostudományt és az épitészetet. Dixsciplinarum libri IX. cimmel. M. Vitruvius Polliotól Julis Caesar és Augustus hadi épitőjétől De architectura libri X. melyet valószinüleg Kr.e. 16-14 irt. A Kr. u. 23-79.élt idősbb Plinius 37 könyve Naturalis historia cimmel, melyet szerzője 77, nyujtott át Titusnak. Nem csupán természetleirás, hanem behatóan foglalkozik a természeti tárgyak alkalmazásával s jelentőségével az emberi életben és kulturában. Igy pl. II. könyvében matematikai és fizikai földrajzot, XXV és követ. a XXIX. könyvében orvosi irodalmat s a betegségek történet apja. XXXIII érmészetét és ötvösséget, a következőkben az érczszobráaszat a XXXV.ban az arc képfestés és festészet, XXXVI. márványszobrot történetét adja. De a császárok korában többen foglalkoznak matematikával,geometriával és astrologiával is. A császári kor utolsó két századában több tankönyv is keletkezik, a szabadmüvészetekről pl. Marcianus Capella enciklopedikus munkája kilenc könyvben abba a keretbe beállitva, hogy az egyes müvészetek Mercuriusnak Philologiá-

val való eljegyzési ünnepén jelennek meg. Néhol verses formába megy át. Ez azonban, bár az V. sz. első felében élt a szerzője, hatásánál fogva már a középkor történetébe tartozik.

A római nevelés eszközei közül hiányzik a zene. Rómában nem tartották illőnek szabad emberek társaságához hogy ott ő maga zenéljen, vagy táncoljon. Epigy hiányzott a testgyakorlás is, melyet hiábavaló sőt káros időtöltésnek tartottak. Mindazáltal nagy gondot fordítottak a test fejlesztésére, de nem szépségének érdekében, hanem,hogy jó katona váljék az ifjuból.

Ami a nőnevelést illeti, a római leányok is tanultak irni, olvasni és számolni. Csakhogy a szegényebbek a nyilvános elemi iskolákba jártak a fiukkal együtt, a vagyonosabbak pedig otthon tanultak. Ezeket mestereik az irodalomba is bevezették, sőt módjával táncolni és citerázni is tanultak. Ugy látszik, ez utóbbi sok visszaélésre és tulzásra adott alkalmat, mert a keresztények igen kikelnek ellene. Igy hieronimus arra int, hogy " süket legyen a keresztyén leány a hangszerek iránt s ne tudja, hogy van fuvola, lant és citera."

§. RÓMAI IRÓK A NEVELÉS KÉRDÉSEIRŐL.

A nevelés problémái mindig kapcsolatosak a mindenkori világnézeti kérdésekkel, viszont ez utóbbiak megfejtésével pedig rendszeresen a bölcseleti tudományok foglalkoznak. Mivel a rómaiak, mint kiválóan gyakorlati emberek bölcselettel rendszeresen nem igen foglalkoztak, azért pedagógiai irodalmuk is nagyon szegényes; még azoknak a nevét is könnyü felsorolni: Cato Terentius Varro, Cicero és Quintilianus, kiknél szegényesebb vagy gazdagabb vonatkozást találunk a nevelés föladataira. De mivel épen gyakorlati emberek voltak, lehetetlenség lett volna, hogy történelmük és müvelődésük hosszu századain keresztül iróik pedagogiai kérdésekre is ki ne terjeszkedtek volna.

Az első nyomokkal Marcus PORTIUS CATO-nál, ennél a nagy puritánnál és nacionalista, konservativ embernél találkozunk. /: 234-149.:/ Cato idegen szemmel és haraggal nézett minden idegen befolyást amelytől népe jellemét és nemzeti karakterét féltette. Különösen óvja a görög befolyástól, melynek hóditó erejét maga is kénytelen volt elismerni azzal, hogy élete végén ő maga is megtanult görögül. Fiának irja, hogy a görög haszontalan és javithatatlan nép, amelynek irodalma, ha Rómában elharapózik, mindent el fog rontani. Még orvosairól is fölteszi, hogy tervszerüen római betegeik kiirtására törekszenek. Cato különben, ősi szokás szerint, maga tanitotta fiát az irásra és olvasásra, lovaglásra, uszásra és fegyverforgatásra, a hazai törvények ismeretére és az ősi római erényekre. Azok az intelmek: Praecepta ad filium, melyek révén mint iró a nevelés történetben Cato helyet foglal, elvesztek és csak néhány velős, szentenciózus jellegü mondat maradt meg belőle másoktól idézte, töredékek gyanánt. Tartalma ugylátszik mezőgazdasági, egészségtani, retorikai s talán katonai természetü lehetett.

Hibás olvasás miatt neki tulajdonitottak egy Catus de liberis educandis cimü müvet is, melyből szinten csak összefüggés nélküli töredékek maradtak fenn egyes irók idézési alakjában. Szerzője a termékeny MARCUS TERENTIUS VARRO /:sz.Kr.e.116.:/. Terentius Varronak 74 munkája közül egy a Logisticon,tulajdonképen értekezések gyüjteménye, melyben az egyes részek kettős cimet viselnek. Az első egy személynek a neve, a másik a tárgyat jelöli meg. Igy kapta az egyik a fenti cimet, mintegy azt jelentve, hogy Catus Varrotól kért tanácsot a gyermeknevelésről. A fennmaradt töredékben Varro azt ajánlja, hogy a csecsemő mellé fiatal dajkát kell fogadni. A fiugyermek mértékletesen, izgatószerektől tartózkodva táplálkozzék. A sok alvás sem használ. Sok alvás és bő táplálkozás mellett a gyermek teste elsatnyul, lassan növekszik és nehéz elméjü lesz. A régi szokások közül magasztalja, hogy a fiunak régen csak egyetlen tunicája és togája volt, sarujat mezteken lábára huzta rá, nyereg nélkül ülte meg a lovat és nem fürdött naponként. Tanitásnál nem szabad a gyermeket elrettenteni, megfélemliteni lelkületét fölkavarni. Mivel gyönyörködés ösztönöz a tanulásra /: delectatio protelat ad discendum:/, nyájasan kell a gyermekkel bánni.Két kisebb töredék a leányok neveléséről szól. Ajánlja, hogy a leányok könnyü ruhában, a chlamysban járjanak, és nem togában, mert az akadályoz-

za a testnek a mozgását. Abból a célból, hogy megtudják ítélni, a hímző mester vagy takács jól dolgozott-e, ajánlja, a leányoknak a festés megtanulását.-- A nevelői munkát igy osztja föl az egyik töredékben: a dajka ápol, a pedagogis nevel, a tanitó oktat.

C I C E R O .

Mig az eddigieknél csak szórványos adatokkal találkoztunk, bőségesen ismerjük, saját irásaiból, a MARCUS TULLIUS CICERO nézeteit a nevelésről, aki különben tudvalevőleg /:106-43.:/ kortársa volt Varronak. Bár nem ir rendszeres müvet a nevelésről, néhány alapvető kérdésben bőven kifejti álláspontját. Egyebekben is sok helyt foglalkozik nevelési problémákkal.

Fiát kiváló gonddal neveli és egyébként is melegen és behatóan érdeklődik és foglalkozik az ifjusággal. Ehez képest a gyermeknevelést az állam legszebb és legfontosabb föladatának tekinti. Olyan korban képviselte ő ezt az álláspontot, amikor a tanitással foglalkozó egyéneknek még igen kevés becsülete volt Rómában.

A nevelés céljának az erényt vallja, amiből következik, hogy nevelni csak embert lehet, mert csak emberben van meg erre a képesség, az, ami a lelki életben a legfontosabb, az ész--ratio-- Ebből származik az erény. Az erény az észnek a teljessége. Ezek szerint az ész a kutforrása minden erénynek, viszont az észszerü élet az erkölcsiség lényege. Esze pedig csak az embernek van, azért erényes is csak az ember lehet. De szintén emiatt csak az ember lehet erkölcsileg tökéletesiteni. Az ész az emberben lassan bontakozik ki; ezért van, hogy gyermekkorunkban ösztönből cselekszünk, és csak később fejlődik ki bennünk az erény. De a csiráit már magunkkal hozzuk a születéssel. Ezek a csirák, vagy szikrák voltaképen a diszpoziciok és ezeknek a továbbfejlesztése, szabályozása és irányitása, a nevelő feladata. Ezek a hajlamok együtt fejlődnek az erénnyel és emelkednek az erény magaslatára.

Az anyanyelvi tanulás fokára jellemzően mondja, hogy fontos: a gyermek kisebb korában kikkel érintkezik és beszél. Szükségesnek tartja, hogy ha a gyermek jól megtanult beszélni, foglalkozzék behatóan az irodalommal.

A büntetésre, annak alkalmazására sehol jobb tanácsot nem olvashatunk ma sem, mint Cicerónál, a De officiisben: Minden büntetés és fenyités legyen hijával a megalázásnak; s ne annak, aki valakit büntet vagy korhol szavaival, hanem a köznek javára szolgáljon... Ovakodni kell attól is, hogy a büntetés ne legyen nagyobb, mint a bün; ugyszintén attól, hogy ugyanazon okból némelyeket büntessünk, másokat meg kérdőre se vonjunk. Leginkább azonban a haragtól kell tartózkodnunk a büntetésben, mert az, aki haragban fog hozzá a büntetéshez, sohase fogja eltalálni azt a középszert, mely a nagyon sok és a nagyon kevés közt van. /: I.25. 88. 89.:/

A De oratore I. könyvében Cicero rendszeres ismertetését adja a görög alapokból kiinduló, de a római viszonyokhoz alkalmazkodó rétorképzésnek. Ez teszi őt kiválóan pedagogiai iróvá. /: Kr. e. 55. irta.:/-- Abból indul ki Cicero, hogy föltevése szerint kevés a jó szónok, mig más foglalkozás körében, szellemiekben is sok a jeles ember. Mi ennek az oka? mikor sokan fáradoznak ezért.

Kezdetben Rómában csak saját gyakorlatukon és tapasztalataikon okultak a szónokok; de megismerve a görög szónokokat, utóbb belátták a szükségét mind a gyakorlati, mind az elméleti rendszeres képzésnek. Valóban, a szónoklás jóval nehezebb dolog, mint a legtöbben képzelnék, s azért mélyebbre ható tanulmányt s tervszerü előkészületet kivan. A szónoknak ugyanis alaposan kell tanulmányoznia a lelki élet mozgalmait, a történelmet, a jogot és a törvényeket. Meg kell figyelnie a szinészeket, azok magatartását, arckifejezéseit, gesztusait, általában egész előadásukat. Jó emlékező képességgel kell birnia, mert az thesaurus rerum omnium. Szükséges a gazdag ismeret a szónoknak, mert a dolgok ismeretéből kell kiindulnia, ha nem akar gyerekes és üres maradni.

Eme bevezető gondolatok után kezdődik a dialogusban a tulajdonképeni párbeszéd a szónoklás fenséges voltának a fejtegetésével. Ez a szónoki képesség ismereteken és készségeken alapul. Ezeknek egyrésze természeti adomány; ezek a nyelv oldottsága, gördülékeny-

sége--linguae solutio--, a csengő hang--vocis sonus--, a jó tüdő--latera-- az erős szervezet --vires--, alkalmas arckifejezés --conformatio oris--, Szellemi dolgokban a szónoknak szüksége van éles elmére, bölcs belátásra, választékos kifejezésmódra és kitünő emlékezetre.

Mindeme, jobbára velünk született természetes tulajdonságokat ki kell egészitenie a ren szeres tanulmánynak, amit Cicero Crassus neveltetésével példáz. Crassus tehát mindazt tanulta, ami méltó egy szabad és müvelt emberhez. Crassus neveltetésének ismeretében tehát az általános müveltség föltételeit és nevelési eszközeit ismerjük meg a római felfogás tükrében.

Legelső föladat itt a szónoklat elmélete. Ennek öt része van: föltalálás /:inventio:/, elrendezés /:dispositio:/, kifejezés /:elocutio:/, emlékezetbe vésés /:memoria:/ és előadás /:agare:/, Majd részletezi a dispozitio anyagát: captatio, narratio, controversia, probatio, refutatio, peroratio. Végül a nyelvtisztaság és helyesség kivánalmait ismerteti. Mindez máig is anyag a retorikai oktatásnak. Mindez nemcsak a retorikai képzés anyag a rómaiaknál sem, hanem müvelődési es mény is egyszersmind. Ehez hozzátartozott, hogy a római gondolatait érzelmeit okosan. értelmesen, meggyőzően és csinosan tudja kifejezni. A római elméjének fegyelmezettnek kell lennie s birnia a kifejezés erejével és könnyüségével. Crassus a párbeszédben külön sulyt vet a fogalmazásra, mert szerinte jól csak az tud beszélni, aki párhuzamosan sokat ir, sokféle tárgyból és sokféle szemplntból. A stilus a szónoklás legkiválóbb tényezője. Egyszersmind sokat kell olvasnia is a szónoknak. Ajánlja, hogy az olvasmány tartalmának az elmondásában gyakorolja magát az ifju. azt is ajánlja, hogy a görög olvasmányt irja át szabadon latin nyelven.

Ennek a tanulmányi rendszernek, amit itt ismertet Cicero, sokáig tartott a hatása. Ez tartalmilag azonos a középkor septem artes liberalesével.

S E N E C A .

L. ANNAEUS SENECA /:4-65.:/ a keresztyénség és császárság első századában élt. A süllyedő korban, bár maga sem teljesen kifogástalan jellem, erkölcsi szinvonala mégis magsan kiemelkedik kortársaié közül. Stóikus és gyakorlati bölcselő volt, mint a legtöbb nemes római. Rendszeres pedagogiai müve nincs, de azért hely illeti meg a neveléstudomány történetében, mert müveiben gyakran találunk utalást nevelési kérdésekre.

Seneca szerint a nevelés célja a megalkuvást nem türő erényesség. Ennek nincsenek fokozatai, mert az erény a tökéletességben áll, ez pedig olyan, amilyen, sem fokozni, sem elvenni nem lehet belőle, mert különben már, vagy még nem tökéletes. Erényes pedig az lesz, akinek élete egybehangzik a mindent átható ésszel. A tökéletes ész maga az erény. Az ész birtokával s ennek következtében erényével különbözik az ember minden más teremtménytől. Más tulajdonságai, hol csekélyebb, hol fokozottab mértékben, mag vannak más lényekben is.

Mivel az ész tökéletességre fokozódva válik erénynyé, a gyermek még nem lehet erényes. A gyermek eredetileg ingatag /:vagus:/ bizonytalan jellemü /:incertus:/

Amint, korának tudása szerint, a természetben négy elem van, tüz, viz, levegő, föld, ugy az emberben is négyféle vérmérséklet található, u.m. tüzes, hideg, száraz és nedves. Eme véralkatok vegyülete határozza meg a jellem velünk született részét. Erre kell épiteni a nevelésnek.

A nevelés korán kezdődjék, mert ekkor még alakitható a jellem. Mint mondja, mélyebben szállnak le a lélekbe azok az utasitások, melyek fiatal korban vésődnek belénk. A jellem különben állandó erkölcsi ráhatások alatt alakul ki.

A gyermeket már kezdettől józan mérséklettel kell nevelnünk. Ne tápláljuk szenvedélyét, viszont jó tulajdonait ne tompitsuk. Mindenben mértéket kell tartani, mert pl. megeshetik, hogy bár szükséges dicsérni, a szerfelett dicsérés szemtelenné teheti. Ne várjuk meg, hogy a gyermeknek alázatos kéréssel kelljen valamihez hozzá jutnia. gyelni kell az ifjaknak egymás közti versengésére. Ne engedjük, hogy legyőzessék. Legyen része a gyermeknek a szabadságban, de óvjuk a tunya tétlenségtől, és a gyönyöröktől. Ovni kell a gyermeket a hizelgéstől. Legyen ereje az igazság elviselésére. Tisztelje a kort.

Ha haragszik, kérését nem szabad teljesitnie. Ellenben adjuk meg neki önként, ha kell, haragja multán. Tudjon szülei módjáról, de ne legyen alkalma élvezni azt. Hibájáért meg kell róni. Szükséges, hogy békebirő tanitóról gondoskodjunk számára. Ne felejtsük, hogy tanitói erkölcsét veszi magára az ifju.

Mindez lényegesen a stoikus nevelés rendszere. Férfias nevelés. Legfontosabb két eszköze a példa és a büntetés. Ez utóbbi szerinte vagy egyszerü intelem, admonitio, vagy egyenesen fenyités castigatio. Az admonitionak megygőzőnek kell lennie. A testi fenyiték pedig csak végső esetben alkalmazandó. A stóikus vonások kitünnek azokban is, amiket a tanitásnak a céljáról, az anyagjáról és a módjáról, tehát a szorosabb értelemben vett oktatásról mond. Cél nem az ismeretszerzés, hanem az erény. Azért csak azt tanitsuk, mely ezt a célt szolgálja. Tőle származik nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Mert csak az erényre vezető tudást tartja méltónak a tanitásra. Ezt a szemrehányást ő, korának iskolájával szemben alkalmazza. Ezért kárhoztatja Seneca a sokféle és nagymennyiségü ismeretanyag erőszakolását. Ne sokat, hanem alaposan tanitsunk. A klasszikusok közül is csak a nagyon jól kiválasztottakat ajánlja. Ez az elv nyilvánul a szabadtudományokról vallott nézetében is/:septem artes liberales:/ Ezeket csak annyiban becsüli, amennyiben a lélek összhangját, jóságát és erkölcsösségét gyarapitja. Ez a fölfogása a test neveléséről is és ebben messze eltór korának római fölfogásától s mintegy sejteti a keresztyén későbbi felfogást, amely szerint a testiség akadálya a lélek szellemiségének. /: l.mutatványt Finánczyból:/. Azt ajánlja; bármit tégy, térj gyorsan vissza, testtől a lélekhez. Régi szokás volt, mely az én koromig fennmaradt, hogy a levél bevezetésében eszavakat használtuk: "Ha egészséges vagy, jó: én egészséges vagyok". Mi helyesen ezt mondjuk, hogy "Ha philosophálsz, jó." Mert ez végre is annyi, mint egészségesnek lenni. Enélkül beteg a lélek. A test is, bármilyen nagy az ereje, egymagában csak olyan egészséges, mint az őrült, vagy eszeveszett embere. Ezért ezt a /lelki/ egészséget gondozd elsősorban: azután a másodikat. Hidd el, Luciliusom, tanult emberhez nem illő, balga foglalkozás, amikor karjainkat gyakoroljuk, nyakunkat szélesitjük és mellünket erősitjük; ha még oly jól sikerült a hizlalás és még olyan vastagra duzzadtak izmaid, a hizott marha erejét és dulyát sohasem fogd megközeliteni. Vedd ehez már most, hogy a test nagyobb terhétől megroskad a lélek s rugékonyságából sokat veszit. Ezért, amennyire lehet, szoritsd korlátok közé testedet, és engedj tág teret lekednek. A test ilyetén gondozása csak alkalmatlansággal jár: ilyenek először is a gyakorlatok, melyeknek fáradalma kimeriti a szellemet, s a figyelem megfeszitésére és nehezebb tanulmányokra alkalmatlanná teszi. Azután a sok étel is a lélek finomságának árt. Mindezekhez járul az a legrosszabb fajtáju rabszolganép, melyet tanitómesterségre felfogadnak: em berek, kiknek foglalkozása olaj és bor közt váltakozik, kiknek akkor folyt le napjok kedvök szerint, ha jó sokat izzadtak, s annak helyébe amit kiadtak, jó sokat ihatnak. /ami étlen embernek annál inkább fejébe száll/ Inni és izzadni gyomorbajosnak való. Vannak könyü és rövid gyakorlatok, melyek a testet késedelem okozása nélkül fárasztják és időveszteséggel sem járnak, amire mindig különös figyelemmel kell lennünk. Ilyenek: a futás, a sulyokkal végzett kézmozdulatok s az ugrás, még pedig magasugrás, távolugrás, vagy szökdelló ugrás /:becsmérlően szólva a csapók ugrása:/; ezekből válassz tetszésed szerint. Gyakorlással tedd őket könnyüekké. Bármit tégy, gyorsan térj vissza a testtől a lélekhez: ezt foglalkozdasd éjjel-nappal.

QUINTILIANUS

Kr.u. az első században még egy nagy római foglalkozik sokat nevelési kérdésekkel irataiban, n.M.FABIUS QUINTILIANUS /:35-/-tól a század végéig:/ Cicero és a régi római szónoki hagyományok alapján megirta a szónoki nevelésről a könyvét Institutiones Oratoriae libri duodecim cimmel. 90 körül Kr.u.

Quintilianus maga is foglalkozott mintegy 20 évig ifjak nevelésével és pedig nemcsak a szorosabb értelemben vett szónokképzéssel. Vespasianus ezert évi j javadalmat utalt ki számára. Könyve sem kizárólag a rétori képzés didaktikája. Célja egyenesen az, hogy az egész gyermeknevelést az első lépéstől ab infantia, a rétoriskola befejezéséig elvi magaslatról letárgyalja. Korának fölfogása és mértéke

szerint tehát az általános müveltségre vezető nevelésnek az elméletét adja. Természetesen a szónokit is, de mindent részletesebben Ci eronál. Quintilianus rendszerbe szedi az egész tanitás menetét. Érthető is, mert akkor már a nevelés tényleg fejlettebb, részletesebben is kidolgozott volt a Cicero koráénál. Mindemellett az általános pedagogiai kérdéseket is behatóan taglalja.

Fontosnak tartja Quintilianus a gyermek első benyomásait s azért a korai gyermekkorban a környezet gondos megválasztását. Ennél szerepet vivő szempontok, hogy akik a gyermek környezetében vannak, tudjanak helyesen és tisztán beszélni, legyenek jó erkölcsüek. A A nevelőnek nagy müveltségünek, vagy legalább olyannak kell lennie, ha nincs nagyobb müveltsége, ezt magukról ne akarják elhitetni. Ebbeli tulajdonság hatalmaskodásra vezetné őket.Azokkal szemben, akiknek az a véleményük, hogy a hetedik év előtt a tanitást megkezdeni nem szabad, Quintilianus ugy véli, hogykár volna ezt az időt kihasználatlanul hagyni. Csak nem szabad a zsenge kor erőivel tanitás közben visszaélni. Ekkor csak játék legyen a tanulás. Foglalkoztatni kell tehát a kiskoru gyermeket is, de nem rendszeres oktatással, hanem játékszerüen. Játékosan tanitsuk az olvasásra is a gyermekeket, elefántcsontbetükkel vagy más hasonló játékszerrel. Sajátságos és kora római kulturális állapotaira nagyon jellemző ez a tanácsa, -- bár sejti, hogy a római anyanyelv érzékére káros behatása lehet-- hogy először görögül tanuljon beszélni a gyermek, mert hiszen latinul azután is könnyedén megtanul a hétköznapi életből.

Mérlegelvén mindazokat a szempontokat, melyek egyfelől a magán, másfelől a nyilvános nevelés mellett és ellen szólanak,Quintilianus határozottan a nyilvános tanitás mellett foglal állást. A házi nevelést mint mondja, két okból szokták ajánlani: mert otthon nincs meg oly nagy veszedelme az erkölcsi romlásnak és mert a magántanitó intenzivebben foglalkozhatik a növendékkel. Quintilianus megengedi ugyan, hogy az erkölcsökre veszedelmek várhatnak az iskolában, de erkölcstelen lehet a házi nevelő is. De meg a c elédek hatása is lehet erkölcstelen a gyermekekre, de legtöbbször a szülők maguk is helytelenül intézik a nevelést. Erre hivatkozik a gyermekek kényeztetésére, mely megtöri mind a testbek, mind a léleknek erejét. Sok szülő ugy véli, hogy a gyermekeknek jól állanak oly szavak és mondások,melyeket még alexandriaiaknak sem bocsátanánk meg és agyoncsókolgatják őket. Ilyenkor a szüle maga rontja gyermekének erkölcsét. De sokszor más példa is, mit otthon lát, erkölcstelen hatású. De még tiszta erkölcsü család is jól teszi, ha gyermekét nyilvános iskolába küldi. Igaz, hogy az egyéni nevelésre a családnak több alkalma lehet, de viszont a szociális jellegü nevelést csak az iskola adhatja meg. Egyébiránt a kettőnek előnyeit lehet ám egyesiteni is. Különösen a szónok szempontjából vizsgálja a nyilvános tanitás előnyeit. A szónoknak egyenesen a nyilvánosság számára és előtt kell képeztetni. Első gyermekségétől szoknia kell a nyilvánossághoz, hogy attól meg ne ijedjen. Erői különben is vagy elsatnyulnak, a magánosságban, vagy tul elbizakodóvá lesz, ha nem tudja magát másokkal összemérni. De az u.n. közérzést is mely a szónokot a tömeghez füzi, csak a nyilvános iskolában sajátithatja el. Quintilianus ismerte föl először pedagógiai értelemben az aemulatio és ambitio kifejezéseket.

Ezeken fölül felismeri Quintilianus az egyéni sajátosságoknak, a velünk született tehetségnek és a képzelő tehetségnek a fontosságát. Látja itt a nagy eltéréseknek a lehetőségét. A tanitónak mindezt tanulmányoznia és ismernie kell, és ehez kell alkalmazkodnia. Be kell látnia, hogy mit sem tehet a természet ellen. A kedvező tulajdonságok fokozásával kell ellensulyoznia a kedvezőtlenségeket.A fejlődés föltétlenül Quintilianus a jó emlékezetet vallja. Ezután mindjárt az utánzó képesség következik, de szükség van a gyermek dicsőségvágyára is. Mind a három tulajdonság mellett is a nevelés csak akkor vezethet sikerre, ha az oktatás alaposan történik. Amit tanul,jól emésszze meg a gyermek, máskülönben nem hat el a lélek mélyéig. A gyermek szereti a változatosságot, azért sokfélét kell neki tanitanunk. Nem a sokféleség fárasztja őt, hanem ellenkezőleg az egy tárggyal való tartós foglalkozás. Különben sem fenyegeti a gyermeket a megterhelés, mert önfeledten tanul mindent, amit feladunk neki. De azért szüksége van pihenésre, mert csak üde lélek dolgozhatik jól. Ezt az üdeséget elsősorban játék segiti elő a gyermeknél. Játék közben nyilvánul

meg igazán a gyermek egyénisége. Büntetni kell agyermeket, ha engedetlen. De a testi fenyitéktől tartózkodni kell, mert az nem illik szabad emberekhez. Különben is, akit nem illet meg a korholás, azt verés sem teszi jobbá.

Külön fejezetben szól a tanitó erkölcseiről és kötelességeiről. Ís pedig ezekben örök igazságokat juttat kifejezésre.

A tanitó mindenek előtt apai lelkülettel viseltessék növendékei iránt, s gondolja meg, hogy ő azoknak a helyét foglalja el, akik neki gyermekeit átadták. Neki magának ne legyenek bünei, de a másokéit se türje el. Szigorusága ne legyen elijesztő, s nyájassága ne legyen lazaságra vezető, nehogy amabból gyülölség, emebből nemtörődömség keletkezzék. Sokat beszéljen tisztességről és erényről, mert mentől gyakoriabbak intelmei, annál ritkábban lesz szüksége fenyitésre. Sohase fakadjon haragra, de azért el ne nézze, amit javitani szükséges. Legyen természetes a tanitásban; türelmes a munkában; inkább buzgó, mint szertelen. Ha kérdést intéznek hozzá növendékei, örömest válaszoljon keik; azoknál, kik nem kérdeznek, ő maga puhatolózzék. Növendékei feleleteinek dicséretében se fukar, se áradozó ne legyen, mert az egyik megutáltatja a munkát, a másik elbizakodottságot szül. Ámikor javitani kell azt, ami helyreigazitásra szorul,óvakodjék a keserüségtől, s még inkább a szidalmaktól, sokakat visszatartott már a tanulás szándékától, hogy némelyek oly módon korholnak, mintha gyülölség vezetné őket...

Mindeme kérdéseket Quintilianus hol csak épen érinti, hol bővebben tárgyalja is. Általában csak kisebb részét alkotják művének a pedagogiai elmélkedések, mert voltaképen a szónoki képzés oktatástanát akarja adni művében. Egészen mégis jellemző e kor nevelési törekvéseire Quintilianus munkája, mert ekkor már kialakul a fölfogás, a grammatikai és rétorikai képzés, melyen a szónoknak át kellett esnie, egyuttal az általános müveltségnek is az akkori teljességét adta. A kor felfogásának felel meg az is, hogy Quintilianus enciklopédikus müveltséget kiván. Grammatikán és retorikán kivül tanulnia kell a későbbi kvadrivium tárgyait is, aritmetikát, geometriát, azstronómiát, és muzikát. Látja e tárgyaknak általános képző erejét azon kivül, hogy a szónoknek is szüksége van rája. Quintilianus tehát tisztában volt a rétori képzés általános nevelő erejével. Közülük a grammatika és rétorika anyagát részletesen ismerteti Quintilianus. Mindaz mit itt felsorol, sokáig megtartotta hatását ezekre a tudományokra és azoknak tanitására. Igy nevezetesen a grammatika tanitásának két fő része van: a helyes beszélés és irás tudománya, továbbá az ezekkel kapcsolatos irodalmi tanulmány és pedig a költők olvasása és magyarázása. A nyelvtan a helyes kiejtés tanitásával kezdődik, majd a mondatrészek, névszók, igék ragozása, a szabályos és ékes szófüzés, vagyis a stilisztika következnek. A költők között gondos válogatást tart szükségesnek, de legfontosabbnak Homeros és Vergilius, válogatva lirikusok és drámairók. Olvasmányokkal kapcsolatos a stilustanitás. A rétorikai tanitás Ciceró alapján rendezkedik be. Fődolog a szónokok olvastatása különösen maga Ciceró. Az elmélet öt része is Ciceró alapján inventio dispositio, elocutio, memoria, actio. A szónok főkellékeül Quintianus mégis mindenek fölött becsületességét emeli ki. Tehát szerinte is a müveltség föltétele nemcsak a tudás, hanem a becsület is. Eszménye a humanitás, a tiszta emberi jellem. Természetes azért, hogy 1419 óta, amikor fölfedezte Poggio Ou. Szövegét, a humanismus egyik alapokmányává lett az Inst. or.

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
911 1937
gyarapodási naplószám.